

**T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
DEONTOLOJİ VE TIP TARİHİ ANABİLİM DALI**

KIRIM SAVAŞI'NDA HASTA BAKIMI ve HEMŞİRELİK

Bilim Uzmanı Serap TORUN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMANI

Yar. Doç. Dr. Selim KADIOĞLU

ADANA-2008

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
DEONTOLOJİ VE TIP TARİHİ ANABİLİM DALI

KIRIM SAVAŞI'NDA HASTA BAKIMI ve HEMŞİRELİK

Bilim Uzmanı Serap TORUN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMANI

Yar. Doç. Dr. Selim KADIOĞLU

Tez No:

ADANA-2008

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Öğrenmeye karşı duyulan ilgi yaşamı şekillendiren, geliştiren ve mutlu kılan temel unsurlardandır. Bilgi ise, engin bir deniz gibidir. Daldıkça güzelliğine kapılır insan ve olanağı varsa daha derine gitmek ister. Sonsuz bir okyanusa dönüşür sonra ve insan içinde bir damla su misali kalır. Büyüklerin dediği gibi öğrenmenin sınırı da yaşı da yoktur.

Yukarıdaki satırları yazmama vesile olan 2003 yılında Tıp Tarihi ve Deontoloji doktorasına başladığımda biraz da korkuyla karışık hissettiğim duygulardı. Kendi kendime meğer ne kadar çok öğrenecek şey varmış ve ben daha çok başındaymışım hayatın demiştim. Gerçekten de öğrenecek o kadar çok şey varmış ki bilmediğim ya da fark edemediğim. Özellikle de tarihin öyle kitaplarda yazıldığı gibi sadece kronolojiden oluşmadığını öğrendim. Olayların nedenlerini ve sonuçlarını, olayda rol oynayan kişilerin, kişisel özelliklerini öğrenmenin, olayları değerlendirmekte ve bilginin kalıcı olmasında önemli bir etken olduğunu anladım. Tarih anlatımlarının tarafsızlığının ise kişinin öğrenme isteğini doğrudan etkilediğini gördüm. Bu bağlamda insan hayatında eğitimin sürekli olduğu ve olması gerektiği günümüz koşullarında şanslı insanlar kategorisinde bulunduğumu, aldığım doktora eğitiminin ve yaptığım tez çalışmasının kişisel gelişimime çok büyük katkı sağladığını itiraf etmeliyim.

Tıp tarihi ile tanıştığım 2003 yılından sonra hemşirelik tarihine de ilgim arttı ve bu alanda çok sınırlı sayıda kaynak olması beni hayal kırıklığına uğrattı. Sınırlı sayıdaki bu kaynaklarda ise modern hemşirelik için hep tek adres olarak Kırım Savaşı ve Florence Nightingale gösterilmekteydi. Ancak bu adreste de Osmanlı döneminde hasta ve yaralı bakımına ilişkin yeterli bilgi ne yazık ki yoktu. Sanki savaş sadece İngiltere, Fransa ve Rusya arasında geçmişti ve Osmanlı'nın yaralılarına ve hastalarına nasıl bakıldığı ya da tedavi edildiğine yönelik yeterli veri yoktu. Bu nedenle hem bu konuda ki boşlukları doldurabilmek için hem de tıp ve hemşirelik tarihine bir katkıda bulunabilmek için tez konumu çok değerli danışman hocam Yar. Doç. Dr. Selim Kadioğlu'nun önerisi ve desteği ile "Kırım Savaşı'nda Hasta Bakımı ve Hemşirelik"

olarak belirledik, bana kendisini tanımanın yanında birlikte çalışma fırsatı verdiği, tez çalışmam sırasında destek ve yardımlarını esirgemediği için çok teşekkür ederim. Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. İlter Uzel Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'ne ulaşmamda yol göstererek ve gerekli bağlantıları sağlayarak büyük bir destek verdi. Hocama yardım ve yaklaşımı için çok teşekkür ediyorum. Arşivde çalışmalara başlamam bir dizi bürokratik nedenlerle yaklaşık bir altı ay sürdü. Askeri arşivde bana faydası olabilecek tüm belgeler el yazması idi. Bana Osmanlı Türkçesi'ni öğreten ve sevdiren hocam Yar. Doç. Dr. Nuran Yılmaz ile transkripsiyon çalışmalarına başladık. Kendisine yaptığı yardım ve esirgemediği dostluğu için teşekkür ediyorum. Bu çalışma da her belgenin ayrı bir kişi tarafından yazılmış olması nedeniyle yaklaşık bir altı ay sürdü.

Çalışmamın diğer bir yönünü o zamana ait olan veya ışıktan tutan mekânları incelemek oluşturdu. Selimiye Kışlası ve kışlada yer alan “Birinci Ordu ve Florence Nightingale Müzesi”ni Birinci Ordu Protokol Subayı Piyade Binbaşı Hakan Özalp'in eşliğinde gezme ve tezimde kullanabileceğim materyali toplama olanağını buldum, kendisine teşekkür ediyorum. Müzenin ziyaretçi defterine baktığımda şaşırdım. Çünkü müzeyi daha çok yabancı turistler geziyordu. Yerli turist oldukça azdı. Bu bağlamda Türk hemşirelerinin mesleklerine ve tarihsel sürecine ilgisizliğini dile getirmek gerektiğini düşündüm. Zaten bu alandaki yerli yazılı kaynak yetersizliği de bu görüşümü destekliyordu.

Bir diğer çalışmam ise Sadberk Hanım Müzesi'ndeki “150. yılında Kırım Savaşı” konulu sergiyi gezmek ve orada bulunan eserlere ait katalogu temin etmek oldu. Bu gezilerimde topladığım materyale tezimde yer verdim. Bu sergide de ne yazık ki Osmanlı'da sağlık durumu ile ilgili veriler yoktu. Hatta belirtmeliyim ki Osmanlı'ya ait eserler çok azdı. Bu konuya yönelik tespit ve yorumlara da çalışmamda yer yer değindim.

Tez çalışması kapsamında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nde konuya yönelik olarak yaptığım taramada Kırım Savaşı'nda hasta ve yaralı bakımına dair bir kayda ulaşamadım. Ulaşamadığım önemli bir kaynak Hayreddin Bey'in Kırım Harbi kitabının orijinali oldu. Bu eksikliği söz konusu eserin görece yakın tarihte basılmış kısaltılmış ve dili güncelleştirilmiş edisyonunundan yararlanarak gidermeye çalıştım.

Tez çalışmamda Kırım Savaşı'nı genel olarak sağlıkla ilgili etkinlikler yönünden ele alıp, özel olarak da hasta bakımına ve hemşireliğe Türkiye ve dünya ölçeğindeki etkileri üzerinde durmaya ağırlık verdim. Bu çerçevede, döneme özgü tıbbın yapısı, hasta ve yaralı bakımında rol alan kurumlar ve kişiler, uygulanan tedaviler ve koruyucu yöntemler üzerinde durarak, Osmanlı tarafındaki durumu diğer ülkelerinkilerle karşılaştırdım. Kişisel gelişimim açısından çok verimli bir çalışma olduğunu belirtmeliyim.

Doktora ve tez çalışmalarım süresince benden desteklerini esirgemeyen, çalışma hayatımın uzunca bir dönemini birlikte geçirdiğim, eğitim sürecimin yüksek lisanstan doktoranın sonuna kadar neredeyse her gününün şahitleri olan başta değerli hocam Sayın Yar. Doç. Dr. Gürsel Öztunç olmak üzere dert ortaklarım, can dostlarım sevgili çalışma arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Doktora eğitimim sırasında birlikte ders aldığım sevgili dönem arkadaşlarıma esirgemedikleri manevi destekleri ve yardımları için çok teşekkür ediyorum.

Son olarak sevgili eşim Op. Dr. Önder Torun'a uzun bir süreci kapsayan doktora eğitimi ve tez çalışmam süresince benden hiçbir konuda desteğini esirgemediği için, biricik kızım Deniz'e beni sürekli desteklediği ve varlığı ile bana huzur verdiği için çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Kabul ve Onay	ii
ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	xi
1. GİRİŞ	1
2. GENEL BİLGİLER	5
2.1. Askeri ve Siyasi Tarih Açısından Kırım Savaşı	5
2.1.1. Ana Hatlarıyla Kırım Savaşı	5
2.1.1.1. Savaşın Nedenleri ve Savaşı Başlatan Gelişmeler	5
2.1.1.2. Savaşın Başlaması ve Farklı Cephelerdeki Gelişmeler	7
2.1.2. Savaşa Katılan Ülkeler Açısından Kırım Savaşı	12
2.1.2.1. Osmanlı Devleti Açısından Kırım Savaşı	12
2.1.2.2. Rusya Açısından Kırım Savaşı	14
2.1.2.3. İngiltere Açısından Kırım Savaşı	16
2.1.2.4. Fransa Açısından Kırım Savaşı	17
2.1.2.5. Piyemonte Açısından Kırım Savaşı	18
2.1.3. Kırım Savaşı'nın Sonuçları ve Getirdikleri	19
2.2. XIX. Yüzyılda Dünyada ve Türkiye'de Tıp	24
2.2.1. XIX. Yüzyılın Bilimsel-Teknolojik-Endüstriyel Gelişmeleri	24
2.2.2. XIX. Yüzyıl Batı Tıbbına Genel Bir Bakış	26
2.2.3. XIX. Yüzyıl Osmanlı Tıbbı	30
2.2.3.1. Tıbbi Modernleştirme Çabaları	31
2.2.3.2. Tıp Eğitimi Kurumlarının Gelişimi	35
2.3. XIX. Yüzyılda Kadın ve Modern Hemşirelik Öncesinde Hasta Bakımı	38
2.3.1. Kadın Haklarının Evrimi ve Kadın - Tıp İlişkisi	40
2.3.2. Modern Hemşirelik Öncesi Hasta Bakımı	45
2.3.3. Osmanlı'da Kadının Durumu ve Hasta Bakımındaki Yeri	53
3. KIRIM SAVAŞI'NDA HASTA BAKIMI	59
3.1. Savaşa Katılan Orduların Sağlık Yönünden Durumları	59
3.2. Ordularda Hasta ve Yaralı Bakım Düzenekleri	61
3.2.1. Osmanlı Ordusunda Hasta ve Yaralı Bakımı	62
3.2.2. İngiliz Ordusunda Hasta ve Yaralı Bakımı	65
3.2.3. Fransız Ordusunda Hasta ve Yaralı Bakımı	67
3.2.4. Rus Ordusunda Hasta ve Yaralı Bakımı	70
3.3. Hasta ve Yaralı Bakımında Hastaneler	72
3.3.1. Kırım Savaşı'nda İstanbul'daki Hastaneler	72
3.3.1.1. Osmanlı Ordusuna Hizmet Veren Hastaneler	72

3.3.1.2. Müttefik Askerlere Tahsis Edilen Hastaneler	75
3.3.1.3. Kırım Savaşı'nda İstanbul'daki Azınlık ve Yabancı Hastaneleri	81
3.3.2. İstanbul Dışındaki Asker Hastaneleri	84
3.3.3. Hastane Gemileri	85
3.4. Savaş Sırasında Epidemik ve Endemik Hastalıklar	86
3.4.1. Kırım Savaşı'nda Epidemik Hastalıklar	87
3.4.2. Osmanlı'da Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Genel Önlemler	89
3.4.3. Kırım Savaşı'nda İskorbüt ve Dar-ı Şura'nın Önerdiği Önlemler	90
3.5. Kırım Savaşı'nda Hekim Dışı Hasta Bakım Elemanları	93
3.5.1. Florence Nightingale ve Kırım Savaşı'nda Modern Hemşireliğin Doğuşu	93
3.5.2. Kırım Savaşı'nda Geleneksel Hasta Bakım Elemanları	107
4. SONUÇ	113
5. KAYNAKLAR	115
6. EKLER	132
Ek-1. ATASE Arşivinde “Kırım Savaşı Sağlık İşleri”ne Ait Olan Belgeler	132
Ek-1.1.ATASE Arşivi Belge 1'in Orijinali ve Transkripsiyonu	132
Ek-1.2.ATASE Arşivi Belge 2'nin Orijinali ve Transkripsiyonu	134
Ek-1.3.ATASE Arşivi Belge 3'ün Orijinali ve Transkripsiyonu	136
Ek-1.4.ATASE Arşivi Belge 3-1'in Orijinali ve Transkripsiyonu	139
Ek-1.5.ATASE Arşivi Belge 3-2'in Orijinali ve Transkripsiyonu	141
Ek-1.6.ATASE Arşivi Belge 3-3'ün Orijinali ve Transkripsiyonu	144
Ek-1.7.ATASE Arşivi Belge 3-4'ün Orijinali ve Transkripsiyonu	146
Ek-1.8.ATASE Arşivi Belge 3-5'in Orijinali ve Transkripsiyonu	149
Ek-1.9.ATASE Arşivi Belge 3-6'nın Orijinali ve Transkripsiyonu	153
Ek-1.10.ATASE Arşivi Belge 4'ün Orijinali ve Transkripsiyonu	157
Ek-1.11.ATASE Arşivi Belge 5'in Orijinali ve Transkripsiyonu	159
Ek -2. Kırım Savaşı Dönemine Ait Görsel Materyal	162
Ek-2.1. Sultan Abdülmecid ve Savaşta Görev Alan Osmanlı Komutanları	162
Ek-2.2. Osmanlı Birlikleri	164
Ek-2.3. Kraliçe Victoria ve İngiliz Başkomutanı Lord Raglan	166
Ek-2.4. Savaşta Rus Çarları ve Komutanları	167
Ek-2.5. Fransa Kralı ve Başkomutanı	168
Ek- 2.6. Dönemin Kırım Haritası ve Muharebe Bölgeleri	168
Ek-2.7. Kırım Savaşı Dönemine Ait İstanbul Görüntüleri	169
Ek-2.8. Yabancı Basında Kırım Savaşı	173
Ek-2.9. Savaşta Görüntüler	179
Ek-3. Florence Nightingale	185
Ek-3.1. Constance Padwick Tarafından Yazılmış Olan “Florence Nightingale Hastabakıcılık Melekesi” İsimli Florence Nightingale Biyografisinde Yer Alan Çizimler	193
Ek-3.2. Florence Nightingale ve Birinci Ordu Müzesi	195
Ek- 4. Mary Seacole ve Rus Merhametli Kız Kardeşler	197
Ek-5. Kırım Savaşı Nedeniyle Verilen Ödül, Anı Madalyaları ve Objeleri	198

Ek-6. Savaşta Ölenler İçin Düzenlenen İngiliz Mezarlıklarından Görüntüler	204
Ek-7. Savaş Sırasında ve Günümüzde Selimiye Kışlası	205
7. ÖZGEÇMİŞ	209

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

F	Fahrenheit (ısı ölçü birimi)
°C	Santigrat derece (ısı ölçü birimi)
ATASE	Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

ÖZET

Kırım Savaşı'nda Hasta Bakımı ve Hemşirelik

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında Ekim 1853'te başlayan İngiltere'nin, Fransa'nın ve Piyemonte (Sardunya) Krallığı'nın Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak katıldığı Kırım Savaşı'nın (1853–1856), hasta bakım hizmetlerine dolayısıyla hemşireliğin meslekleşmesine olan katkıları incelenmiştir. Bu çerçevede Osmanlı askerî belgelerini de içeren kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve konu ile ilgili mekanlar ziyaret edilerek incelenmiştir.

Konuya genel bir çerçeve oluşturma bağlamında, hem savaşın ortaya çıkış nedenleri ve savaş süreci hem de XIX. yüzyılda ortaya çıkan bilimsel-teknolojik-endüstriyel gelişmelerin genelde tıbbın, özelde Osmanlı tıbbının modernleşmesine katkıları değerlendirilmiştir. Modern hemşireliği temellendirme açısından, ele alınan dönemin öncesine gidilerek kadının hasta bakımındaki konumu üzerinde durulmuştur. Kırım Savaşı boyunca tüm orduların ortak düşmanı olmuş ve silah yaralanmalarından daha fazla can kaybına yol açmış olan epidemik ve endemik hastalıklar ile özellikle Osmanlı hekimlerinin koruyucu tıp uygulamaları üzerinde de geniş olarak durulmuştur. Savaşın tıbbi boyutu hakkında, tüm tarafları göz önüne alan genel ve karşılaştırmalı bir değerlendirmeye gidilmiştir.

Daha önceki savaşlarda olduğu gibi Kırım'da da, tüm ordularda, sağlık memuru, tımarcı veya cerrah olarak adlandırılan erkek hasta bakım elemanları görev yapmıştır. Önemli bir yenilik olarak Osmanlı ordusu dışında hasta bakımında kadınlar da rol almış, bir başka deyişle müttefik ordularda hasta bakımında kadının aktivite göstermesi söz konusu olmuştur. Rus saflarında askeri hemşireliğin temelleri atılmış, cephe gerisinde Fransız rahibe hemşireler başarılı çalışmalar yürütmüş, Seacole adlı bir İngiliz kadın halk hekimliğini cephe koşullarına uyarlama yönünde bir arayışa girmiş ve nihayet İstanbul'da gelişerek günümüze kadar gelecek olan Nightingale hemşireliği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hasta Bakım Tarihi, Hemşirelik Tarihi, Kırım Savaşı, Tıp Tarihi, XIX. Yüzyıl Tıp Tarihi.

ABSTRACT

Patient Care and Nursing in the Crimean War

In this study the participation of patient care provided during the Crimean War, (1853-1856) which started in October 1853 between the Russian Czardom and the Ottoman Empire in alliance with England, France and Sardinia, on the professionalization of nursing was examined. A comprehensive literature review of Ottoman military documents was done in this context and sites associated with this subject were visited and examined.

In the context of the general framework created for the subject, the participation of scientific-technical-industrial developments which occur as outcomes of every war and which occurred both during this war and during the 19th Century were evaluated for their part in the modernization of medicine in general and Ottoman medicine in particular. From the aspect of the foundation of modern nursing the position of women in patient care was examined in the period of time prior to this event. During the Crimean War in particular Ottoman physicians focused on preventive medical practices for epidemics and endemic illnesses which were the common enemy of all armies and caused more loss of life than injuries from weapons. A general comparative analysis of the medical dimension was conducted of all sides of the war.

As in previous wars in the Crimean War there were male patient care givers in all armies who were called health officers, grooms or surgeons. An important innovation which occurred except in the Ottoman army was the addition of women as patient care givers or said another way, women showed their activity in patient care in the allied armies. The foundation of nursing was laid in Russia; behind the lines French nuns worked successfully as nurses; an English woman named Seacole intervened in warning public health medicine about the conditions at the front, and finally developments in Istanbul occurred and Nightingale nursing of the future arose which continues today.

Key words: patient care history, nursing history, Crimean War, medical history, 19th Century medical history

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında 21 Ekim 1853'te fiilen başlayan savaşa 12 Mart 1854'te İngiltere, Fransa ve Ocak 1855'te Piyemonte (Sardunya) Krallığı Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak katılmıştır. Müttefik güçlerin Rusya'nın Akdeniz'e inmesine bir kapı oluşturacak olan Kırım'ı cephe olarak seçmeleri üzerine, başlangıçta Osmanlı-Rus Savaşı olarak anılan savaş belirtilen tarihten itibaren Kırım Savaşı adını almıştır^{1,2}. Müttefiklerin güçlü ve kararlı müdahaleleri karşısında askeri gücü giderek zayıflayan Rusya'ya Avusturya'nın diplomatik müdahalesi sonunda 25 Şubat 1856'da Paris Barış Konferansı yapılmış, 30 Mart 1856'da "Paris Barış Antlaşması"nın imzalanmasıyla savaş resmen sona ermiştir^{2,3}. Osmanlı Devleti savaşı kazanmış olduğu halde, içinde bulunduğu ekonomik ve politik durum nedeniyle bir dizi taviz vermek zorunda kalmış ve tavizler çöküş sürecini hızlandırmıştır^{4,5,6}.

Kırım Savaşı, Avrupa'nın büyük güçlerinin karşı karşıya geldiği, İngiltere'nin ve Fransa'nın denizaşırı uzak mesafeye büyük birlikler gönderdiği ve pek çok alanda teknolojik yeniliklerin önce savaş ortamına sonra gündelik yaşama mal olduğu bir süreçtir. Savaşın getirdiği yenilikler bağlamında kara ve deniz birliklerinin büyük ölçüde işbirliği kurmaya başlaması, buharlı gemilerin donanmalarda yer alması, cephe muhabirliğinin ve fotoğrafçılığının kurulması, anestezi kullanımının yaygınlaşması ve modern sivil ve askeri hemşireliğin doğması sıralanabilir^{1,7}. Osmanlı dünyasındaki yenilikler olarak da batılı donanmalarla ilk kez aynı safta çarpışılması¹, Bab-ı Ali'de tercüme odasında ilk kez İngilizce bölümünün açılması, ilk demiryolu ve telgraf hatlarının döşenmesi, modern belediyeçiliğe geçilmesi, ordu bünyesinde batı tipi nallara geçme gibi kimi yeniliklerin yapılması, ilk tıbbi derneğin kurulması bunlara eklenebilir^{6,8,9,10}.

Ana hatlarıyla gözden geçirdiğimiz Kırım Savaşı, Osmanlı tıbbının askeri tıp öncülüğünde batı modeline uygun olarak yeniden yapılandırılmaya başladığı dönemin hemen sonrasına rastlamaktadır. Bu bağlamda hem cephede hem de cephe gerisinde özellikle İstanbul'da Osmanlı, İngiliz, Fransız tıbbi kurumlarının ve uygulamalarının

birlikte değilse de birbirine yakın mesafede konumlanmış olması önem taşımaktadır. Osmanlı hekimleri, savaş sırasında yabancı meslektaşlarını yakından gözleme ve sınırlı da olsa birlikte çalışma olanağı bulmuştur. Böylece batı tıbbi uygulamalarına aşinalık kazanmışlardır⁷.

Osmanlı askerî hastanelerinin, o dönemde İngiltere’de bulunan hastanelerin toplamından fazla sayıda olması, askerin sağlığına verilen önemi göstermesi açısından dikkate değerdir. Osmanlı etıbbasının hakkını teslim etmek adına vurgulanması gereken bir diğer husus da, çağdaşlarından daha ileri düzeyde sayılabilecek koruyucu hekimlik anlayışına sahip olmalarıdır. Kayıtlar Osmanlı saflarında koruyucu tıp uygulamalarının gündemde olduğunu ve önlemler halinde hayata geçirildiğini göstermektedir¹¹.

Savaşın tıbbi boyutu hakkında, Osmanlı’nın durumuna odaklanmayıp genel ve karşılaştırmalı bir değerlendirme yaparak bir dizi ilginç saptamaya ulaşmak olanaklıdır. Kırım Savaşı, teknolojinin ve uygulamalı bilimlerin, savaş özelinde gündelik hayata yansımaları bağlamında önemli bir dönüm noktasıdır. Bu genel çerçevede birçok tıbbi yenilik de hayata geçmiştir; anestezi uygulamalarının yaygınlaşması, büyük çaplı hasta ve yaralı nakillerinin gerçekleşmesi^{12,13,14}, cephede salgın riski ve hıfzıssıhha tedbirlerine riayet arasındaki ilişkinin açık olarak görülmesi^{11,12}, sahra hastanelerinin geliştirilmesi ve nihayet hasta bakımının öneminin anlaşılması ve bu işte kadınların rol almaya başlaması söz konusu olmuştur.

XIX. yüzyıl cerrahi devriminin ana unsurlarından biri olan anestezi uygulamaları Kırım Savaşı sırasında özellikle İngiliz cerrahların kloroformdan yaygın biçimde yararlanması biçiminde ortaya çıkmıştır. Anestezi geleneksel savaşlardaki cephe cerrahisinin en zor uygulaması olan ampütasyonu kolaylaştırmış hatta belki ekstremitayı kurtarma kaygısının daha az duyulmasına yol açmıştır.

Bir yandan cepheye yeni birlik diğer yandan cephe gerisine hasta ve yaralı taşınması Akdeniz ve özellikle Karadeniz sularında yoğun bir trafiğe yol açmıştır. Osmanlı ve müttefik ordularının yaralıları hastane gemileriyleⁱ İstanbul’a ve başka uygun cephe gerisi sağlık merkezi bulunan yerlere sevk edilmiştir¹³⁻²¹. İngilizler İstanbul’u büyük ölçüde son basamak sağlık merkezi olarak benimserken, Fransızlar

ⁱ “Hastane gemisi” terimi metin boyunca yaralıları ve hastaları cephe gerisine taşıyan ve bu amaca uygun olarak düzenlenmiş gemileri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Kimi çevrelerde var olan, ameliyathane ve diğer ileri tıbbi uygulama olanaklarına sahip olan “hastane gemisi” ile çok özel düzenlemeler yapılmaksızın hasta ve yaralı taşımaya tahsis edilmiş “hasta nakil gemisi” arasında gözetilen ayrıma bu tez çerçevesinde itibar edilmemiştir.

yola dayanabilecek durumdaki yaralı ve hasta askerlerini ülkelerine göndermeyi tercih etmiştir²².

Tifüs, kolera gibi epidemik, iskorbüt gibi endemik hastalıklar Kırım Savaşı boyunca hem müttefiklerin hem de Rusların ortak düşmanı olmuş ve silah yaralanmalarından daha fazla can kaybına yol açmıştır²³. Bu bakımdan geniş bir cephe üzerinde ve değişen mevsimler boyunca süren savaş, özellikle kendi topraklarının çok uzağında çarpışan müttefiklerin birliklerinin beslenme, barınma, temizlik, giyinme gereksinimlerini üst düzeyde karşılamak üzere seferber olmasına yol açmıştır¹¹. Bu seferberliğin bir uzantısı olarak sahra hastanelerinin yeterli donanıma sahip ve üst düzeyde işlevsel olmasına da özen gösterilmiştir.

Osmanlı ordusunda hasta ve yaralı bakımı askeri hekimler, ordu cerrahları ve tımarcı erler tarafından yapıldığı savaş sırasında, diğer ordularda bu konuda kadının aktif olarak rol oynadığı uygulamalar tıp tarihi sahnesinde ilk kez yer almıştır. Rus saflarında askeri hemşireliğin temelleri atılırken²⁴, karşı cephede halk hekimliğini cephe koşullarına uyarlama yönünde bir arayış gerçekleşmiş; İstanbul'da ise bir yandan geleneksel rahibe hemşirelik diğer yandan gelişerek günümüze kadar gelecek olan Nightingale hemşireliği adına yetkin çalışmalar gerçekleştirilmiştir²⁵.

Kırım Savaşı sırasında, hasta bakımında kadın uygulayıcıların yer aldığı dört farklı modelin sahneye çıkması ve her birinin kendi sınırları içinde oldukça yüksek başarı düzeyi tutturması söz konusudur.

Bu dört model arasında geleneği en köklü olanı, Fransız saflarında Katolik rahibe hemşireler tarafından askerlere tahsis edilmiş sivil hastanelerde verilen bakımdır. Rahibe hemşirelerin, hem eğitimle ve deneyimle kazanılmış bireysel becerileri hem de örgütlenme düzenleri bakımından, diğer modelleri uygulayanlara göre daha yetkin ve bilinçli olduğunu söylemek mümkündür.

Duyarlı ve maddi olanak sahibi kadınların, hayırseverlik çerçevesinde örgütlenerek, ateş hattının hemen gerisinde hasta ve yaralı askerlere bakım hizmeti vermesinin en başarılı örneğini ise Rus ordusunu destekleyen Merhametli Kız Kardeşler Cemiyeti üyeleri tarafından verilen bakım hizmetleri oluşturmuştur²⁴.

İngiliz kadınların bu savaşta hasta bakım elemanı olarak yer alması ise iki farklı biçimde tezahür etmiştir. Bunların ilki ve tüm modeller içinde geleceğe intikal etme bakımından en başarılı olanı, içinde belli ölçüde hayırseverlik ve rahibe hemşirelik

unsurlarının katkısını da bulunduran Nightingale hemşireliğidir^{25,26}. Bu model, otoriter bir yöneticinin, hastanenin işleyişinin birer elemanı rolünü yüklediği bilfiil bakım veren kadınları sevk ve idare etmesi esasına dayanmaktadır²⁷.

Denetim altında çalışan, bireysel inisiyatifleri sınırlı bir kadroyu esas alan Nightingale modelinin zıddı olarak nitelenebilecek bir yaklaşımın temsilcisi olan Mary Seacole de İngiliz saflarında yer almıştır^{28,29}. Seacole'ün çabasını, halk hekimliğinin cephede askere bakım verme çerçevesinde profesyonelleşmesi yönünde yapılan bir atılım olarak nitelemek olanaklıdır. Yalnız ve sınırsız inisiyatif sahibi bir uygulayıcı olan Seacole, bireysel başarısını bilinçli ya da bilinçsiz olarak yarattığı modele mal edememiş; hasta bakım tarihi sahnesinde gölgede kalan ünik bir örnek olmuştur.

Tez çalışması çerçevesinde kadın uygulayıcılar tarafından verilen bakıma odaklanılmış olmakla birlikte, daha geniş açılı bir bakış benimsendiğinde çok sayıda erkek bakım elemanının da Kırım Savaşı sırasında işbaşında bulunduğu görülmektedir. Ordu cerrahı ya da tımarcı er olarak adlandırılan, kimi zaman ateş hattında ilk müdahaleyi yapıp kimi zaman cephe gerisinde hekime yardımcı olan bu kişiler, askerlik tarihinin uzak geçmişinden beri var olagelmış bir sınıftır³⁰. Tüm ordularda bu sınıfa mensup elemanlar görev başında bulunmuş; Osmanlı ordusunda hasta ve yaralı askerlere bakım hizmeti sadece bu elemanlar tarafından verilmiştir.

2. GENEL BİLGİLER

2.1. Askeri ve Siyasi Tarih Açısından Kırım Savaşı

Genel Bilgiler bölümünün bu ilk alt bölümünde, sırayla, Kırım Savaşı'nda yaşanan gelişmelerin ana hatları, savaşın katılan ülkeler açısından taşıdığı anlam ve sonuçları hakkında bilgilere yer verilmiştir.

2.1.1. Ana Hatlarıyla Kırım Savaşı

Kırım Savaşı'nın askerî boyutu karmaşık bir yapı arz etmektedir. Böyle olmasının nedeni, Rusya ve Osmanlı Devleti savaş sürecinin bütününde her cephede karşı karşıya olmakla birlikte, Osmanlı'nın müttefiki olarak sürece katılan batılı güçlerin devreye girişinin farklı zaman dilimlerinde ve farklı cephelerde gerçekleşmesidir.

2.1.1.1. Savaşın Nedenleri ve Savaşı Başlatan Gelişmeler

XIX. yüzyılın ikinci yarısına rastlayan bu savaş, kazananlar arasında yer almasına rağmen Osmanlı devletinin çöküşünü hızlandırmıştır. Savaşın görünürdeki çıkış nedeni Kutsal Topraklar sorunu; açık bir söyleyişle Osmanlı topraklarında yaşayanlar dâhil dünyadaki tüm Ortodokslar üzerinde egemenlik tesis etmek isteyen Rusya'nın, Kudüs ve havalisinde Katolik nüfuzunun güçlenmesinden rahatsızlık duyarak dinsel-politik dengeleri kendi lehine değiştirmeye çalışmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin son asırlarında varlığını sürdürmesini sağlayan, bir ölçüde, işbirliği yaparak onu yıkacak kudretteki dış güçlerin, paylaşım konusunda uzlaşamamaları olduğunu söylemek olanaklıdır. Bu paylaşım anlaşmazlığının önemli bir unsuru olan Hristiyan Osmanlı tebaası üzerinde kontrol altına alma çabası, ilk olarak 1815'te Viyana Kongresi'nde kullanılan ve daha sonrasında siyasetçiler tarafından benimsenen adla "Şark Meselesi" dir^{2,4,5,6,8}.

Kırım Savaşı da bir yönden Şark Meselesi'nin tezahürlerinden biri olarak yorumlanabilir. Avrupalı emperyalist güçler ve Rusya tarafından 1853 yılına kadar gündemde tutulan Şark Meselesi, XIX. yüzyılın sonlarında Amerikan Protestan misyonerliğinin devreye girmesiyle yeni bir boyut kazanmış ve uzantıları günümüze kadar devam etmiştir.

Kuşkusuz Rusya'nın Çar I. Petro'dan itibaren birincil amacı halini almış olan Akdeniz'e doğru yayılma isteğini engelleyen tek ülke konumunda olan Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırma gayreti de, tüm Osmanlı-Rus savaşlarında olduğu gibi, Kırım Savaş'ında da göz ardı edilemeyecek bir unsurdur.

Savaş öncesi yıllarda, Osmanlı Devleti'nin düzenleme ve yenileştirme hareketleriyle yeniden güçlenmeye başlamasından hoşlanmayan Rusya, 1853 yılının başlarında kara ve deniz kuvvetlerini güçlendirmeye ve Osmanlı Devleti'ne zaman tanımayacak şekilde hızlı davranarak savaşa girmeye karar vermiştir¹. Dünya kamuoyunda bu savaşı kabul edilebilir bir halde göstermek için de tam da o dönemlere rastlayan ve Kudüs'te ortaya çıkan, tezin 2.1.2.2. Rusya Açısından Kırım Savaşı başlıklı alt bölümünde ayrıntılı olarak üzerinde durulacak olan, “Kutsal Topraklar” meselesinin kendisini yakından ilgilendirdiği bahanesini ortaya atmıştır⁵.

“Kutsal Topraklar” sorununu ortaya atmasını takiben, olağanüstü yetkiler vererek 28 Şubat 1853 tarihinde İstanbul'a gönderdiği elçi Prens Mençikof'un^{i,31} katı bir tutum sergileyerek verdiği notalar Osmanlı Devleti'ni çileden çıkararak savaşa zorlanmasına neden olmuştur^{1,2,4}.

Mençikof'un 16 Mart 1853'te verdiği ilk sözlü notayı, 22 Mart'ta “Kutsal Topraklar” sorununun Rus siyasetine göre çözülmesini ön gören bir sözleşme taslağı izlemiştir. 19 Nisan'da ikinci sözlü nota ve ardından 5 Mayıs'ta kesin uyarı niteliğinde ve beş gün süreli olan üçüncü ve son sözlü nota verilmiştir. Son notada Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir ittifak antlaşması imzalanması ve Osmanlı tebaası tüm Ortodoksların himayesinin Rus Çarı'na bırakılması istenmiştir^{1,2,32}.

Mençikof'un tarihi hatası ise İstanbul'daki Rumların tavsiyesi üzerine İngiltere

i Prens Aleksandr Sergeyeviç Mençikof (1787–1869) Bazı kaynaklarda Menşikof olarak geçmektedir. 1853'te Rusya Baltık Denizi Kıyıları Kumandanı, Bahriye Nazırı ve Finlandiya Eyaleti Umum Valisi unvanlarına sahip olarak İstanbul'a Rus Elçisi olarak gönderilmiştir.

ve Fransa yanlısı olan Mustafa Reşit Paşa'nınⁱ, Sultan Abdülmecidⁱⁱ tarafından Hariciye Nazırlığı'na getirilmesine katkı sağlamak olmuştur. İngiliz ve Fransız elçilerinin desteği ile Mustafa Reşit Paşa'nın Rusya ile ilişkiler konusunu değerlendirmek üzere kurduğu devlet ve bilim adamlarından oluşan 46 kişilik heyet, 17 Mayıs 1853 tarihli toplantısında aldığı kararlarla Rus isteklerinin reddedilmesini ve 21 Mayıs 1853 tarihi itibarıyla Rusya ile siyasi ilişkilerin kesilmesini sağlamıştır^{4,5}.

Mençikof ve emrindekiler, İstanbul'da bulundukları sürece görünür gelecekte savaşa girecekleri Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısını ve askeri durumunu öğrenmek üzere istihbarat çalışmaları da yapmıştır. Tümü, yelkenle hareket eden yedi adet üç ambarlı kalyon ve yedi adet kapak sınıfı kalyon, on üç firkateyn (iki ambarlı), dokuz korvet (bir ambarlı), yedi brik (en çok 10 top taşıyan hafif tekne) ve on dört vapurdan oluşan Osmanlı donanmasının seferberlik hazırlıkları, herhalde bu istihbarat çalışmalarının başlıca ilgi odaklarından biri olmuştur¹.

2.1.1.2. Savaşın Başlaması ve Farklı Cephelelerdeki Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin olumsuz cevabı ile İstanbul'dan ayrılan Prens Mençikof ülkesine döner dönmez, seferberlik çalışmaları daha önce tamamlanmış olduğundan, Çar I. Nikola idaresindeki Rusya 3 Temmuz 1853'te Eflak ve Buğdan'ı işgal ederek resmen ilan etmeye gerek duymadan savaşı başlatmıştır^{1,2}. İşgalin hemen ardından toplanan Viyana Konferansı çerçevesinde yürütülen savaş durdurma çabaları başarılı olmamıştır.

Bu gelişmeler çerçevesinde Mustafa Reşit Paşa'nın durumu değerlendirmek üzere oluşturduğu 163 kişilik heyet toplanarak, Rusların Eflak ve Buğdan'ı boşaltmamaları durumunda savaş ilanının padişaha önerilmesine karar vermiştir^{1,3,31}. Heyet Rus ordusuna, Osmanlı topraklarını boşaltması için 15 günlük bir süre tanınmasını, Osmanlı topraklarındaki Rusların 24 Kasım 1853 tarihine kadar ülkeyi terk etmelerini öngörmüştür. Heyetin verdiği kararlardan biri *“Türk Ortodoksların bu savaş konusunda hiçbir suçlarının olmaması nedeniyle farklı muamelelerin yapılmaması”*dır.

ⁱ Mustafa Reşit Paşa (1800–1858) Osmanlı Devleti'nde 6 kez sadrazamlık yapmış devlet adamıdır.

ⁱⁱ Abdülmecid(1823–1861) Babası II. Mahmud, annesi Bezmialem Valide Sultandır. Batı kültürüyle yetiştirilmiştir. Babası gibi yenilik yanlısı olan Abdülmecid zamanında Tanzimat ve Islahat Fermanlarını yayınlamıştır.

Bu duyarlılık sonucu Ermeni ve Rum patrikleri Osmanlı hükümetine bağlılıklarını bildirmişlerdir³.

Rumeli Ordusu Başkomutanı Ömer Paşa'nın^{i,33} Rus Ordusu Başkomutanına verdiği kesin uyarının cevapsız kalması sonucu, askeri kaynaklara göre 21 Ekim 1853'te savaş fiilen başlamıştır^{1,3,31}. Çetin geçeceği tahmin edilen çatışmalarda, Eflak ve Buğdan cephesine destek verme amacıyla başlarında Hasan Paşa'nın olduğu Mısır birlikleri deniz yoluyla Varna'ya taşınmıştır. Bu kuvvetleri denizden desteklemek üzere de Müşavir Paşa'nınⁱⁱ komuta ettiği ünlü Nusratiye Firkateyni, Rus birlikleri ateş açmadığı sürece sıcak savaştan kaçınılması emri verilerek, Karadeniz'e gönderilmiştir¹.

Osmanlı ve Rus filoları arasında ilk ve son büyük çarpışmayı "Sinop Deniz Muharebesi" oluşturmuştur. Ekim 1853'te tutuldukları fırtınadan kurtulabilmek için Sinop limanına sığınmak zorunda kalan Osmanlı gemileri, 30 Kasım 1853'te Sinop limanına giren Amiral Nahimof kumandasındaki bir Rus filosu tarafından sıkıştırılmıştır. İstanbul'un koşullar ne olursa olsun ateş açılmaması emrine rağmen, Osmanlı filosunun ikinci kumandanı Riyaleⁱⁱⁱ Hasan Paşa, kendi gemisi olan Nizamiye Firkateyninin iki düşman gemisi arasında kaldığını görerek, ateş emri vermiştir³². Sinop Deniz Muharebesi bir buçuk saat sürmüş ve içlerinde Riyale Hasan Paşa'nın da bulunduğu, 2000 – 2700 kişi şehit düşmüştür. Patrona^{iv} Osman Paşa ve üç subay ile 150 kadar askerin de tutsaklığı ile sonuçlanan muharebede, limanda bulunan iki Osmanlı bir de İngiliz ticaret gemisi batmıştır^{2,6,31,34,35}.

Bu olaydan sonra aslında savaş karşıtı olan İngiltere kamuoyu tarafından basının abartılı haberleri sonucunda, Rusya aleyhinde Sinop'un intikamı alınması temalı gösteriler yapılmıştır³⁴. Müşavir Paşa'ya göre; Sinop Muharebesi'nde Osmanlı filosunun büyük kayıplar vermesi tamamen bir strateji hatasıdır ve bu yenilgide birinci derecede rol oynayan kişi ise İngiliz büyük elçisi Stratford olarak tarih sayfalarında

ⁱ Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın (1806-1871) Osmanlı tebaası olmadan önceki adı Michel Lattas'dır. Hırvatistan doğumlu olup 1828'de Osmanlı Devleti'nin hizmetine girerek yüzbaşı rütbesiyle orduya katılmıştır. 1843'te Eflak ve Buğdan'da görevlendirilmiş, Kırım Savaşı sırasında kendisine Serdar-ı Ekrem ünvanı verilmiştir. Piyanist olan Eşi İda da beş askeri marş bestelemiştir. Bu nedenle Kırım Savaşı'nın kültür tarihi ile ilgili boyutu bağlamında önem taşımaktadır.

ⁱⁱ Müşavir Paşa'nın (1804-1877), asıl adı Adolph Slade'dir. İngiltere hükümeti tarafından geçici olarak Osmanlı donanmasında görevlendirilmiştir. Kırım Savaşı başlayınca kadar donanmada ıslahat çalışmaları yapmış ve Kırım Savaşı sırasında Osmanlı çıkarlarına yönelik çalışmaları ile tanınmıştır. 20 yıl kadar Osmanlı donanmasında çalışmıştır.

ⁱⁱⁱ Osmanlı donanmasında kullanılan rütbelerden olan Riyale günümüzde Tuğamiralliğe denk gelmektedir.

^{iv} Osmanlı donanmasında kullanılan rütbelerden olan Patrona günümüzde Tümamiralliğe denk gelmektedir.

yerini almıştır³⁵. Kongar'ın aktardığı bir “rivayete” göre Mustafa Reşit Paşa İngiltere'nin ve Fransa'nın savaşa katılmasını sağlamak üzere özellikle eski gemilerden oluşan bir donanmayı Sinop'a yollamıştır⁶.

Sinop Muharebesi'nde çok kayıp veren Osmanlı Devleti'nin desteğe ihtiyacını fark eden İngiltere ve Fransa 12 Mart 1854'te Osmanlı Devleti ile ittifak antlaşması imzalamıştır. Bunu Fransa'nın ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden özel çıkarlar sağlamak niyetinde olmadıklarını beyan ettikleri Londra Antlaşması'nın imzalanması izlemiştir. Askeri ittifaka göre; İngiltere ve Fransa deniz kuvvetlerinin yanında kara kuvvetleriyle de yardım edecek, bu üç devlet aralarında anlaşmadan Rusya ile bir barış antlaşması yapmayacak ve antlaşma olduktan sonra, 40 gün içerisinde müttefik birlikler Osmanlı topraklarından çekileceklerdir³⁶. Fransa 27 Mart'ta İngiltere ise 28 Mart'ta Rusya'ya savaş ilan etmiş, savaş giderleri için Fransa 25 milyon franklık, İngiltere 13 milyon sterlinlik savaş bütçeleri ayırmışlardır^{1,37,38}.

Rusya, Avusturya'dan çekindiği halde, İngiliz ve Fransız birliklerinden önce, Tuna'yı geçip İstanbul önlerine gelmek istemiştir. Bu amaçla başlattığı harekât, Osmanlı Ordusu tarafından Silistre'de durdurulmuştur. 15 Mayıs 1854'te başlayan ve kırk gün süren “Silistre Müdafaası”nın başarısı, vatan şairi Namık Kemal'e esin kaynağı olmuştur. Türk tiyatro tarihinde özel bir yeri olan “Vatan yahut Silistre”, 1873 yılında kaleme alınmış, “vatanseverlik ve kahramanlık” duygularını başarıyla işlemiş ve kitlelere aktarmıştır^{i,1,3,6,39}.

Başlangıçta savaşın dışında kalmayı tercih eden Avusturya, Haziran 1854'te Osmanlı Devleti ile bir antlaşma imzalamış, Avusturya kuvvetleri Osmanlı ordusu ile birlikte 20 Eylül'de Eflak ve Buğdan'daki Rus birliklerinin püskürtülmesi harekâtında tampon vazifesi yapmıştır.

Kırım Savaşı'nın Kırım yarımadasında gerçekleşen kısmı, İngilizlerin teklifi üzerine, Rus donanmasının merkez üssü Sivastopol'ü^{ii,1,40} zaptetmek üzere Kırım yarımadasına asker intikal ettirmeye yönelik olarak, Osmanlı, İngiliz ve Fransız

ⁱ Döneminin simgesi olan bu oyun; Kırım Savaşı'na gönüllü olarak cepheye gönderilen sevgilisi ile aynı kaderi paylaşmak üzere erkek kılığına girerek, asker olarak cepheye giderek Silistre Müdafaası'na katılan bir genç kız ile sevgilisinin aşkı etrafında gelişmektedir. Namık Kemal, oyunu için “Silistre'nin konusu benim hayalimden çıkmış değildir. Benim yaptığım şey, Rumeli'de II. Mahmud zamanındaki Şumnu kuşatmasında geçen ve anlatılan bir olayı, biraz daha genişletmek için gördüğüm zorunluluk üzerine, Kırım Savaşı sırasında olanları Silistre Savaşı'na aktarmaktan başka bir şey değildir” demiştir.

ⁱⁱ Sivastopol; günümüzdeki adı Akyar olan bu şehir Karadeniz kıyısında olup Ukrayna'nın ticari ve askeri limanı olan 342bin (2001)nüfus ile ikinci büyük kentidir. 2004 yılında Kırım Savaşı'nın 150.yılı anısına düzenlemelerin yapıldığı şehirde bir de Türk şehitliği bulunmaktadır

kuvvetlerinin 12–15 Eylül 1854'te Gözleve/Güzelova^{i,1,41} mevkiine çıkmasıyla başlamıştır^{1,3}. Cepheye gönderilen güç, başlangıçta 5.000 Osmanlı, 24.000 İngiliz ve 41.000 Fransız askerinden müteşekkil toplam 70.000 kişidir^{1,2}. Doğrudan Sivastopol'e yönelik saldırılar ise, 17 Ekim 1854'te şehrin denizden bombalanmasıyla başlamıştır¹. Kırım'daki birlikleri Ahmed Paşaⁱⁱ komuta etmiştir.

Kırım yarımadasının önemli liman kentlerinden biri olan ve savaş döneminde İngilizlerin cephedeki en büyük hastanesine ev sahipliği yapan Balaklava/Balıkovaⁱⁱⁱ 25 Ekim 1854'te alınmıştır¹.

Sivastopol neredeyse bir yıl gibi bir süre geçtikten sonra 23 Aralık 1855'te düşmüştür. Kuşatmanın uzamasına yol açan, Rus kuvvetlerinin güçlü direnişlerinin yanı sıra, müttefik kuvvetlerin birden fazla harekâtı yürütmekte bulunması, salgın hastalıklarla baş etmek zorunda olması ve zor hava koşullarına maruz kalması olmuştur.

Kırım cephesindeki yoğun askeri gelişmeleri özetlemeye geçmeden önce, bu cepheden savaşın kültür tarihine düşülmüş iki notu zikretmek yerinde olacaktır. Bu dönemde Rus ordusunda teğmen olarak görev yapan Tolstoy, cephe izlenimlerini “Sivastopol Ağustos 1855” ve “Günlükler” adlı eserlerinde işlemiş; savaşın ne kadar şiddetli olduğunu, sefaletin ve yorgunluğun insanların dayanma gücünü nasıl azalttığını, çetin doğa koşullarıyla nasıl mücadele edildiğini ve ölüm korkusunun nasıl amansız bir deneyim olduğunu çok güzel betimlemiştir^{42,43}. Osmanlı tarafında ise, sanatsal açılım musiki üzerinden gerçekleşmiş, Rıfat Bey^{iv} tarafından bestelenen Sivastopol Marşı ile İngiliz ordusu için İskoç bir besteci tarafından bestelenmiş ve müziğe Türkçe sözler yazılan kâtibim türküsü günümüze kadar söylenegelmiştir^{44,45,46}.

ⁱ Gözleve; Osmanlı'nın hâkimiyetinde iken Güzelova olarak anılan, Kırım Tatarlarının Kezlev olarak adlandırdığı, günümüzdeki adı Yevpatoria olan bu kent, Akyar'a (Sivastopol) 95km uzaklıktadır. Kırım Savaşı'nda şehit düşen Osmanlı askerlerinin bir kısmının mezarları burada bulunmaktadır

ⁱⁱ Kayserili Ahmed Paşa (1796–1878) Tersane-i Amire eri olarak başladığı denizcilik hayatında dramatik bir yükseliş yaşayarak 1845'de patrona olmuştur. 1853'te Karadağ ayaklanmasında Adriyatik filosuna komuta etmiş, 1853–1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı'nda donanma komutanlığı yapmıştır. Savaş sonrası müşirliğe yükselmiş, 1856'da Cezayir Sefit valisi, 1859'da sırayla İzmir ve Sayda valisi, 1862'de ikinci kez Cezayir Sefit valisi, 1873'te Bahriye Nazırı, bir yıl sonra da Şura-ı Devlet (Danıştay) üyesi olmuştur. 1875'te kısa dönemlerle İzmir, Bursa ve Adana valiliklerinde bulunduktan sonra 1876'da ikinci kez Bahriye Nazırı olmuştur. 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşında Tuna valisi ve komutanı olarak atanmış ve bir süre sonra azledilmiştir.

ⁱⁱⁱ Balaklava Sivastopol'un 6km güneyinde bulunan liman şehridir.

^{iv} Rıfat Bey (1820–1888) Tamburi Keçi (Şirin) Arif Ağa'nın oğlu ve anne tarafından İsmail Dede Efendi'nin torunudur. Enderun'da terfi ederek Miralaylık (albay) rütbesine kadar yükselmiş olan ve Hacı Arif Efendi ile aynı dönemde yaşayan besteci daha çok şarkı formunda eserler üretmiştir.

Savaşa katılma nedenleri tezin ilgili alt bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmış olan Piyemonte Krallığı 26 Ocak 1855'te 15.000 kişi ile müttefik kuvvetlere katılmıştır^{2,3}.

Eflak ve Buğdan cephesinde başlayan Kırım Savaşı, kısa süre içinde oradaki kara birliği çarpışmalarının ötesine geçmiş; Karadeniz ve kıyıları bir dizi muharebeye sahne olmuştur. Batıdan doğuya kayan savaşta, Kafkas Cephesi'nde ilk olarak 23–24 Ekim 1853'te Batum ordusunun Şevketil'i Ruslardan alması ile başlayan bir dizi çarpışmalar gerçekleşmiş, buradaki Osmanlı birliklerini Batum Ordusu komutanı Selim Paşa yönetmiştir⁴⁷. Kafkas Cephesi'nde de mücadele çok zor koşullarda sürdürülmüştür. Ruslar Kars üzerine yürümüşler, ancak arkalarından Şeyh Şamil^{i,48} ve taraftarlarının geldiğini öğrenmişlerdir. Kendilerini durdurmak isteyen Rus birlikleriyle Tiflis'te karşılaşan Şeyh Şamil ve taraftarları çekilmek zorunda kalmışlardır^{2,49}. Tekrar Kars önlerine gelen Rus birlikleri, 14 Haziran 1855'te şehre saldırmış, çoğunluğu yöre gençlerinden oluşan Osmanlı kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramış ancak geri çekilmemiştir⁵⁰. Kars kuşatmasına karşı çok zor koşullarda direnen Osmanlı kuvvetleri Sivastopol Muharebesi'nden sonra Kars'a yardım etmek için gelen Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın yetişmesini bekleyememiş, hiç erzakları kalmadığı için 25 Kasım 1855'te teslim olmak zorunda kalmıştır.

2 Mart 1855'te asker teftişi için Kırım'a giden ve orada hastalanan Çar I. Nikola'nın ölmesi üzerine oğlu II. Aleksandr çar olmuş ve bundan bir süre sonra 15 Mart'ta, barış sağlamaya yönelik sonuç alınamayan görüşmelerin gerçekleştirildiği II. Viyana Konferansı yapılmıştır³. Giderek güçlenen müttefikler karşısında Rusya Eylül 1855'te artık yavaş yavaş geri çekilmeye başlamış, tam da Rusların Sivastopol'den çekilmeye başladıkları günlerde İstanbul-Edirne-Varna arasında Osmanlı topraklarında ilk telgraf hattı bağlanmıştır. Bu savaş cephelede olanların kısa bir sürede sivillere iletilmesi bakımından da bir ilki oluşturmuş, başka bir deyişle savaş muhabirliğinin temelleri de, tıpkı fotoğrafçılık, modern hemşirelik ve askeri hemşirelik gibi, bu savaşta atılmıştır^{6,50,51,52,53,54}.

Aralık 1855 başlarında toplanan Viyana Konferansı'nın ardından Avusturya'nın verdiği ültimatoma, iyice tükenen Rusya'nın olumlu yanıt vermesi üzerine, müttefikler

ⁱ Şeyh Şamil (1797–1871) İmam (Devlet Başkanı) Şamil olarak ta bilinmektedir. Kuzey Kafkasya halklarının Avar kökenli politik ve dini lideridir.

25 Şubat 1856’da Paris Barış Konferansı’na başlamış, 30 Mart 1856’da imzalanan Paris Barış Antlaşması ile 1853’den beri devam eden savaş resmen sona ermiştir^{2,51,54}.

2.1.2. Savaşa Katılan Ülkeler Açısından Kırım Savaşı

Bu bölümde, uzun ve tahrip edici bir süreç olan Kırım Savaşı, katılan ülkelerin her biri açısından ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir.

2.1.2.1. Osmanlı Devleti Açısından Kırım Savaşı

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren bir yandan ülkenin huzur ve güvenliğini sağlamaya çalışmış diğer yandan bilim ve teknoloji konusunda batı ile arasındaki farkı kapatmak için çabalamıştır. Kendisi padişah olmadan önce yaşananlardan korkutucu bir ders alan II. Mahmud (1785–1839), yeniliklere taraftar olmakla ve onları desteklemekle birlikte onları hayata geçirme hızı konusunda temkinli davranmıştır. Korkuları yenilik hareketlerinin genişletilmesi ve istenilen düzeye ulaştırılmasını engellemiştir. II. Mahmud’un temel amacı, İngiltere ile yakın ilişkiler kurarak ve “Avrupa Devletler Konseyi”ne girerek, Rusya’ya ve Fransa’ya karşı kendisini güvence altına almak olmuştur. Ancak beklentisinin aksine, 1815’te sonuçlanan Viyana Kongresi’nde oluşturulan bu konsey on beş yıllık bir çalışma ile Yunanistan’ı Osmanlı Devleti’nden koparmış ve İngiltere’nin güdümüne bırakmıştır³⁴. Mamafih Osmanlı Devleti Yunanistan’ın Rusya’nın egemenliğinde olmasındansa İngiltere’nin himayesinde olmasını daha rahat kabullenmiştir.

İngiltere, XIX. yüzyılda Rusya’nın yayılmasını durdurarak Osmanlı Devleti’nin varlığını sürdürmesini savunan tek ülke olmuştur. Bu savunu çerçevesinde Rus ya da Fransız nüfuzu altına girme eğilimi göstererek Osmanlı yönetiminden kopan ya da kopmak isteyen her ayrılıkçı grubu kendi himayesine almıştır. Bu durum Osmanlı tarafında, İngiltere dost bir ülke ve “Avrupa Devletler Konseyi”nin güçlü bir üyesi olması itibariyle daha bir soğukkanlılıkla kabul görmüştür³⁴. “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması” Osmanlı Devleti’nin batı dünyasına yakınlaşmasını sağlamıştır. Batı dünyasıyla yakınlık tesis etmeye koşut olarak gerçekleşen devleti batı modeline göre yeniden yapılandırma çalışmaları çerçevesinde maliye, içişleri, dış işleri ve ticaret

bakanlıkları kurulmuş, vergi ıslahı ve posta hizmeti çalışmaları yapılmış, harbiye ve tıbbiye okulları açılmış ve eğitilmek üzere birçok kişi yurt dışına gönderilmiştir.

II. Mahmud döneminde Mısır Valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa^{1,55} Mora İsyanı sırasında Osmanlı Devleti'ne askeri içerikli yardımlar yapmıştır. Bu yardımlarına karşılık Suriye'yi istemesi sonucu ortaya çıkan ve yıllarca süren Mısır Sorunu bağlamında, Osmanlı Devleti ilk olarak İngiltere'den yardım istemiş ancak kabul edilmemiştir. Zor durumda kalan II. Mahmud zararına olacağını bile bile Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. İstanbul Boğazı'na gelen Rus birlikleri Osmanlı'nın ne kadar güçsüz olduğunu görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünden yararlanmak isteyen Yunanlılar da bu dönemde sorun çıkarmaya başlamış, yıllarca endişe ve huzursuzluk kaynağı olmuşlardır⁵⁶.

II. Mahmud'tan sonra tahta çıkan I. Abdülmecid, batı kültürüyle yetişmesinden ve kişilik özelliklerinden dolayı yenilik hareketlerini geliştirerek sürdürmüştür. Tanzimat Fermanı'nı hazırlatarak hayata geçirmiştir. Fermana uygun ceza ve idare kanunları uygulanmaya başlandıysa da, defterdarlık kurulması dışında vergi düzenlemeleri pek başarılı olamamıştır. Ülke askeri bölgelere ayrılmış ve askerlikle ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu yenilikler çerçevesinde gayrimüslim Osmanlı tebaasına bir takım ayrıcalıklar tanınmıştır.

Gelişmelerden rahatsız olan Rusya Ortodoks tebaayı yönetime karşı kışkırtmaya başlamış, Eflak-Buğdan'da, Suriye'de ve Lübnan'da ayaklanmalar olmasına ve mülteciler sorununun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mamafih bu sorunlar Osmanlı Devleti'ni fazla uğraştırmamış, ancak kendini toparlayıp güçlenmesine de engel olmuştur. Yukarıda anlatıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nin yenileşme ve batılılaşma çabalarından ve özellikle İngiltere ile yakınlığından çok rahatsız olan Rusya'nın gönderdiği Prens Mençikof kabul edilemez isteklerde bulunmuştur³². Osmanlı Devleti de zor günler geçireceğini, siyasi ve ekonomik güçlükler yaşayacağını bilerek ancak İngiltere'nin ve Fransa'nın desteğine güvenerek savaş ilanına karar vermiştir^{1,2, 5,6,57,58,59}.

ⁱ Kavalalı Mehmed Ali Paşa(1769–1849) Osmanlı İmparatorluğu'nun 1805 yılında Mısır Valiliğine atanmış ve Mısır'ın kalkınmasına büyük katkılarda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'ne karşı başarı ile sonuçlanan isyan çıkarmıştır. Osmanlı Kütahya Antlaşması (1833) ile Suriye ve Girit valiliklerini Mehmed Ali Paşa'ya, Adana ve Cidde valiliklerini ise oğlu İbrahim Paşa'ya vermek zorunda kalmıştır.

2.1.2.2. Rusya Açısından Kırım Savaşı

XV. yüzyıl sonunda kurulan Rus Çarlığı'nın denizlere açılabilmesinin iki yolundan Baltık Denizi'nin önünde İsveç ve Karadeniz'in önünde Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım Hanlığı engel oluşturmuştur^{i,3,4}. Bu engelleri ortadan kaldırmak, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren giderek güç kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek Rusya'nın temel politikası olmuştur.

Çar I. Petroⁱⁱ, vasiyet niteliğindeki "İstanbul'a hükmeden bütün dünyanın gerçek hükümdarıdır" sözüyle bu politikayı dile getirmiştir³². Bu politika doğrultusunda Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki gerilim sürekli bir hal almış, XVII. ve XX. yüzyıllar arasında çoğunluğu Rusya tarafından başlatılmış olan toplam onbir savaş yaşanmıştır^{iii, 31}.

1768–1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Çariçe II. Katerina'nın^{iv} Osmanlı topraklarını ele geçirmek amacının gerçekleşmesinde önemli bir adımı teşkil etmiştir⁵⁸. Söz konusu antlaşma ile Rusya, Ortodoks mezhebinden Hristiyanları himaye hakkını elde ederek, Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale fırsatını yakalamıştır³². Rusya, bundan sonra Doğu Avrupa'da Osmanlı himayesindeki toplulukları ayaklanmaya teşvik etmiştir.

1784'de Kırım resmi olarak Rus topraklarına ilhak edildikten sonra Rusya "Grek Projesi"ni hayata geçirmiş ve Osmanlı topraklarını bölme çabasına girmiştir^{2,5}. Bu proje eski Bizans'ı yeniden canlandırmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki

ⁱ Kırım Hanlığı XV. yüzyılda Hacı Giray tarafından kurulmuştur. 1484'te Osmanlı ile birlikte Akkerman Seferine katılan Kırım Hanlığı ile XVIII. yüzyılın sonuna kadar askerî, siyasî, iktisadî, kültürel işbirliği yapılmıştır. 1771'de Kırım Yarımadası Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 21 Temmuz 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım, Osmanlı himayesinden çıkartılmış, siyasî ve mülkî idare bakımından bağımsız hâle getirilmiştir. Rusya, 1777'de Kırım'da başlayan hanlık mücadelesinde Osmanlı taraftarı olan Bahadır Giray'a karşı Rus taraftarı olan Şahin Giray'ı desteklemiş ve han olmasını sağlamıştır. Bu gelişme sonucunda Kırım'dan Türkiye'ye göçler başlamıştır. Bu durumu değerlendiren Ruslar, Türklerin boşalttıkları yerlere, Rus göçmenlerini yerleştirmişlerdir. 1779'da yapılan Aynalıkavak Antlaşması ile, Kırım hanlarının serbestçe seçilmesi, Rus askerlerinin Kırım'dan çekilmesi, Osmanlı Devletinin Şahin Giray'ı tanınması kabul edilmiş, ancak Ruslar asker çekmeyerek antlaşmaya uymamış, Kırım'ı ilhak edebilmek için Kırım halkını kışkırtma yoluna gitmiştir. Şahin Giray, Ruslardan da yardım alarak Kırım'ı Osmanlılardan ayırmış, Rus tipi bir ordu ve idarî teşkilat kurmuştur. Bir dizi siyasi ve askeri sorundan sonra 1785'te Rusya Kırım'ı ilhak ettiğini açıklamıştır. Başlangıçta duruma müdahil olamayan Osmanlı Devleti Kırım'ın kurtarılması için Rusya ile girdiği savaşta kaybedince 1792 Yaş Antlaşması ile Kırım'ın Rusya'ya ilhakını kabul etmekle birlikte askeri ve siyasi desteğine devam etmiştir.

ⁱⁱ Çar I. Petro 1721–1725 yılları arasında Çarlık yapmış olup Büyük Petro olarak da bilinmektedir.

ⁱⁱⁱ İlk Osmanlı-Rus Savaşı 1676'da başlamıştır. Son savaş ise 1914–1917 yılları arasında yaşanmıştır.

^{iv} Çariçe II. Katerina 1762'de kocası Çar III. Petro'yu öldürterek yerine geçmiş ve 1796 yılına kadar Çariçelik yapmış olup Büyük Katerina olarak da bilinmektedir.

Rumları ve Sırları ayaklanmaya kışkırtma şeklindedir. Avusturya tarafından da desteklenen bu politika, Rusya'nın "Akdeniz'e açılma" isteğinin doğal bir sonucudur. Rus yöneticileri öteki Avrupa devletleri ile yarışabilecek duruma gelmek için sıcak denizlere açılmanın kaçınılmaz olduğunu düşünmüşlerdir^{5,60}.

Plan doğrultusunda Avusturya Bosna'yı, Rusya Buğdan'ı işgal etmiştir. Ancak Fransız İhtilalı nedeniyle Grek Projesi gerçekleştirilememiş ve Avusturya Osmanlılarla 1791 yılında Zıştovi Antlaşması'nı, Rusya ise 1792'de Yaş Antlaşması'nı imzalama durumunda kalmıştır. Rusya Grek Projesi'nden asla vazgeçmemiştir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçiren Rusya, sonra da Kafkaslara, Boğazlara ve Balkanlara inme politikası gütmeye başlamıştır. Rusya "Akdeniz'e açılma" politikasını gerçekleştirmek amacıyla Balkan milletlerini himayesi altına almaya çalışırken, beklediği fırsat 1853'te "Kutsal Topraklar" meselesi ile ortaya çıkmıştır³².

Tarihe "Kudüs Sorunu" olarak da kaydedilen "Kutsal Topraklar Meselesi"ni kısaca açmakta yarar olacaktır: Kudüs sorunu Katolik ve Protestan kiliselerinin bölgedeki Ortodokslara yönelik misyonerlik çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Fransa'yı zayıflatmak amacıyla doğuda güçlü bir Protestanlık propagandası başlatan İngiltere tarafından Kudüs'te bir Protestan kilisesi kurulmuştur. İngiliz, Alman, Fransız ve Amerikan misyonerlerin hızla Suriye ve Lübnan'da Protestanlığı yaymaya başlamalarıyla, yöre halkından olan Dürzîlerⁱ Protestanlığı kabul ederek İngiltere'nin himayesi altına girmişlerdir⁶¹.

Daha sonra Kırım Savaşı'nda önemli rol oynayacak olan Ömer Paşa'nın Lübnan Emirliği'ne getirilmesini istemeyen Fransızlar, karşıt görüşte olan Şahap ailesinin haklarını koruma görevini üstlenmişlerdir. Osmanlı Hükümeti çare olarak Ömer Paşayı azlederek Sayda valisine bağlı koşuluyla, biri Dürzî diğeri Marunîⁱⁱ olmak üzere iki kaymakam tarafından yönetilmesine karar vermiştir⁶¹.

Bu yönetimde beklenenin aksine durumun yatışmasını sağlayamamıştır. Çünkü Protestan Dürzî kaymakamın idare ettiği yerde bulunan çok sayıdaki Katolik Marunî baskıya maruz kalmışlardır. İngiliz ve Fransız devlet elçilerinin isteği üzerine Osmanlı

ⁱ Dürzîler, Lübnan, Suriye, İsrail ve Ürdün'de yaşamakta olan İslam kökenli bir dini inanç ve topluluğu olmakla birlikte Yunan felsefesi ve diğer dinlerden de etkilenmişlerdir. Sünni mezhepleri din dışı ilan etmişlerdir.

ⁱⁱ Marunîler, Lübnan ve Suriye'de bulunan Katolik kilisesinin doğu ayin usulüne bağlı Süryani topluluğudur.

Devleti Lübnan’a olağan üstü yetkiler vererek 1844’te Hariciye Nazırı Şekip Efendi’yi göndermiştir. Arabistan orduları kumandanı Namık Paşa ile görüşen Şekip Efendi halkın elindeki silahları toplayarak, 1844 isyanına karışanları affetmiş ve isyanın izlerini yok etmek üzere bir takım ekonomik düzenlenmeler yapmıştır⁶¹.

Bu gelişmede Dürzî ve Marunî çatışmalarını engelleyememiştir ve bunun üzerine Fransa, Suriye sahillerini abluka altına alarak karaya asker çıkaracağını açıklamıştır. Bu arada Avrupa’ya yayılan asılsız iddialar nedeni ile genel durum Osmanlı aleyhine dönmüş ve bu durumdan çekinen Osmanlı Devleti Şekip Efendi’yi de azletmiştir. 1846’da yeni bir idare şekli kurulmuştur ve oluşturulan meclislerde çoğunluğu Hristiyanlar oluşturmuştur. Lübnan probleminde Fransa’nın ve İngiltere’nin müdahaleleri 1852’de Rusya’nın Ortodokslar lehine imtiyaz istemesine zemin hazırlamıştır ve bu olaylar tarihte “Kudüs Sorunu” olarak yerini almıştır⁵.

Rusya Osmanlı himayesinde olan 12 milyon kadar Ortodoksu kendi himayesine almak için bu iyi fırsatı değerlendirmiş ve Osmanlı’ya savaş ilan etmeye gerek duymadan Eflak ve Buğdan’ı işgal ederek 1853–1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı’nı başlatmıştır^{1,2,6,32}.

2.1.2.3. İngiltere Açısından Kırım Savaşı

İngiltere, ekonomisinde önemli bir yer tutan Hindistan’ı, 1756–1763 yılları arasında Fransa ile yaptığı Yedi Yıl Savaşları sonucunda ele geçirerek sömürgeleştirmiştir. Hindistan’a Mısır, Akdeniz ve Cebelitarık boğazından geçen “İmparatorluk Yolu” ile ulaşmıştır. İngiltere 1791 yılına kadar bu yol üzerinde bir sorunla karşılaşmamıştır.

Hindistan’a inen diğer bir yolu ise yine Osmanlı topraklarında olan ve Dicle ile Fırat nehirleri arasından Basra Körfezi’ne uzanan yol oluşturmuştur. İngiltere bu yol üzerinde bulunan Suriye’yi ve Lübnan’ı da, Hindistan’a giden ticaret yollarının üzerinde olmaları ve Doğu Akdeniz ticaretinin kilit noktalarını oluşturmaları nedeniyle önemsemiştir. Bu nedenle kendine tehdit oluşturabilecek güçlü Rusya’nın bölgede nüfuz kazanmasını engellemeye yönelik olarak hareket etmiştir. Rusya’nın Akdeniz’e inerek kendisi için ekonomik ve siyasi bir tehdit oluşturmasını engelleyici güç olarak

Osmanlı'yı kullanabileceğini düşünen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını benimsemiştir^{5,34}.

Rus Çarı I. Nikola 9 Ocak 1853'te "Hasta Adam" olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusundaki düşüncelerini aktarmak ve taraftar olmalarını sağlamak üzere, Petersburg'daki İngiltere Büyükelçisi Sir Seymour'la görüşmelere başlamıştır. Çar I. Nikola, Girit ve Mısır'ın İngiltere'nin himayesine verilmesi, Eflak ile Buğdan'ın Rus himayesine geçirilmesi, Sırbistan ve Bulgaristan'da bağımsız bir hükümet kurulması ve İstanbul'un Ruslara verilmesi konusundaki fikirlerini İngiliz elçiye aktarmıştır. Ayrıca bu paylaşım sırasında Fransa'nın dikkate alınmayacağını da bildirmiştir³².

Rusya'nın yaptığı bu önerilere İngiltere'nin yanıtı olumsuz olmuştur. İngiltere elçisi, hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek istemediğini, aksine bu devleti devam ettirmek fikrinde olduğunu bildirmiştir. Gerekçe olarak da, Mısır'ı İngiltere ile Hindistan arasında bağlantı yolu olması nedeniyle istediğini, Avrupa'nın barış ve huzurunun sağlanmasında Osmanlı İmparatorluğun ayakta tutulmasının gerektiğini bildirmiştir^{1,2,34}. Bu aşamadan sonra Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak yukarıda belirtildiği gibi Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engelleyerek Hindistan'a ulaşma yolunu güvence altında tutmuştur.

2.1.2.4. Fransa Açısından Kırım Savaşı

İngiltere ve Rusya kadar Fransa da Osmanlı İmparatorluğu ile yakından ilgilenmiştir. 17 Ekim 1797 tarihinde Avusturya ve Fransa arasında imzalanan "Campo Formio Barış Antlaşması", Osmanlı-Fransız ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu Antlaşma ile Fransa, Yedi Ada ve Dalmaçya'yı ele geçirmiş ve tarihte ilk defa olarak Osmanlı İmparatorluğu ile karadan komşu olmuştur^{i,62}. Böylece Osmanlı topraklarıyla daha yakından ilgilenmeye başlamış gelecekteki olası bir bölüşmeye aktif olarak katılma eğilimine girmiştir.

İngiltere'yi sömürge yolları üzerinde vurmak için Fransa Temmuz 1798'de Mısır'a asker çıkartmıştır. Bu girişim karşısında çıkarları birbirine zıt olan Osmanlı-

ⁱ Yedi Ada ve Dalmaçya; Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde Bosna-Hersek ile Adriyatik Denizi arasında kalan bölge Dalmaçya olup, bu kıyıya yakın olan adalar Yedi Ada olarak adlandırılmıştır. Günümüzde Hırvatistan'ın kara sularındadır.

Rusya-İngiltere aralarında Fransa'yı engellemek üzere işbirliği yapma kararı almışlardır. Osmanlı İmparatorluğu her iki devletle de birer ittifak antlaşması imzalamıştır. Antlaşma çerçevesinde Mısır'a ulaşmak için Osmanlı karasularını kullanan Rusya Osmanlı'nın askeri gücü hakkında gözlem yapabilme olanağı bulmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti için önemli bir dezavantaj oluşturmakla birlikte Fransa'nın amacına ulaşması da engellenmiştir⁵⁴.

Fransa, Atlantik ötesindeki sömürgelerini XIX. yüzyılda İngiltere'ye kaptırdıktan sonra Akdeniz'de Kuzey Afrika'yı ve Orta Doğu'yu içine alan bir sömürge imparatorluğu kurma hevesine kapılmıştır. Bu çerçevede daha üstün bir güçle çatışmamak adına, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde gelişen durumlarda Osmanlı'nın yanında olmayı tercih etmiştir. Fransa'nın “hasta adama” olan bu ilgisinin ana nedeni miras pastasından payını kaptırmama kaygısıdır ve Kırım Savaşı'ndaki ittifaka dâhil olma nedeni de budur^{2,5}.

Fransa, Kırım Savaşı'nı sona erdiren 1856 Paris Antlaşması'ndan sonra, III. Napolyon döneminde, hürriyet fikirlerini teşvik ederek, kurulacak milli devletlerin kendi himayesinde kurulması ve kendi siyaseti etrafında toplanması yönünde bir politika izlemiş, ancak başarılı olamamıştır. Balkanlarda birçok milleti bünyesinde bulunduran Osmanlı Devleti, her seferinde bu politikayı engelleyici bir unsur olarak Fransa'nın karşısına çıkmıştır^{2,5,32}.

Fransa'nın Kırım Savaşı sonrası eline geçen tek şey, Kudüs'teki Aziz Anna Kilisesi'ni devralmak olmuştur. Sivastopol'ün alınışından sonra Fransız Büyükelçisi Thourvenel, Abdülmecid'den kiliseyi kendilerine devretmesini istemiş ve padişah'ta iyi niyet göstergesi olarak bunu kabul etmiştir. Savaş'tan yaklaşık bir yıl kadar sonra Osmanlı Devleti'nin İngiltere dışındaki müttefikleri ile arası bozulmuş, hatta bir dönem Eflak ve Buğdan'ın özerkliği sorunları nedeniyle Fransa İstanbul elçisini çekmeyi düşünmüş, ancak meydanı İngiltere'ye bırakmamak adına bu durum yalnızca düşüncede kalmıştır⁶³.

2.1.2.5. Piyemonte Krallığı Açısından Kırım Savaşı

Piyemonte Krallığı, Napolyon döneminde girdiği Fransız egemenliğinden 1815 Viyana Kongresi ile kurtulan Sardunya Adası'nda kurulmuştur. Kongreden “İtalya

Birliği”nin kurulmasına kadar geçen sürede İtalya Avusturya'nın himayesi altında kalmış ve siyasi birliğini sağlayamamıştır. İtalya yarımadasında birlik kurulmadan önce en önemlileri Piyemonte Krallığı, İki Sicilya Krallığı ve Papalık Devletleri olan 11 farklı yönetim birimi yer almıştır. 1849 yılı başında, kuzeydeki bazı İtalyan devletleri, Papa'nın desteği ile Avusturya nüfuzuna son vererek İtalya'nın kurulması çabası içine girmişlerdir. Liderlik rolünü Piyemonte Krallığı stlenmiřtir⁶⁴.

XIX. yüzyılda, Fransa ile Avusturya arasındaki Kıta Avrupası'nın başat gücü olma konusundaki rekabet, Rusya'nın ve İngiltere'nin ön plana geçişi ile önemini kaybetmekle birlikte devam etmiştir. Bu rekabeti kendi gücünü arttırmak ve İtalya Birliği'ni kurmak için kullanmak isteyen Piyemonte Krallığı, kendisine Avusturya'ya karşı destek olabilecek Fransa'ya yakın olmak adına Kırım Savaşı'na katılma kararı almıřtır⁵. Piyemonte; *“Avrupa'nın en önemli devletlerinin savaşması nasıl olsa barışla sonlanacaktır ve savaşa yardım için katılması Fransa ve İngiltere'nin takdirini kazanarak savaş sonrasında çok işine yarayacaktır”* ngrs ile 26 Ocak 1855 tarihinde müttefiklere katılmıřtır³. Piyemonte'nin bu doğru öngörüsü ve mükemmel planlamacılığı sonuç vermiş; Kırım Savaşı'ndan beş yıl sonra 1861 yılında İtalya Birliği kurulmuřtur⁶⁴.

2.1.3. Kırım Savaşı'nın Sonuçları ve Getirdikleri

Savaş sona erdiğinde müttefikler Eflak ve Buğdan'ın özerk statüye sahip olmasına karar vermiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa camiasına girme ve Avrupa genel hukukundan, yani “Devletler Umumi Hukuku”ndan yararlanma sözü almıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın dengesi için gerekli olduğu, bu nedenle Padişah Abdülmecid'e ülkesinde yenilik hareketleri yapması önerilmiştir. Abdülmecid bu öneri doğrultusunda Paris Kongresi'nden önce 18 şubat 1856'da Islahat Fermanı'nı ilan etmiş ve bunu Avrupa devletlerine iletmiřtir⁵. Ortaylı'ya göre Osmanlı Devleti Islahat Fermanı ile aslında Avrupa'nın Kırım Savaşı sırasındaki yardımının bedelini demiřtir⁸.

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın esas hükümlerini onaylamak ve tekrar etmekle beraber, bunları daha da genişletmiştir^{65,66}. Fermanda en çok göze çarpan hükümler şunlardır:

- Gayrimüslimler askeri ve sivil bütün okullara girebilecek ve kendi okullarını açarak devlet memuru olabileceklerdir.
- Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ve gayrimüslimlerin kendi aralarındaki ceza ve ticaret davaları "muhtelif divanlarda" -ki bunlar laik mahkeme olacaktır- görülecektir. Bu çerçevede yeni ceza, ticaret ve bunlara ait usul kanunları hazırlanacaktır.
- Müslüman olmayanlar da askerlik hizmetiyle yükümlü olacak; fakat "bedel" vererek askerlik yapmayabileceklerdir.
- Mevzuata uymak şartıyla yabancılar gayrimenkul edinebileceklerdir.

Islahat Fermanı'nda vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi, maaşların muntazam ödenmesi, rüşvetle mücadele gibi Tanzimat Fermanı'nda bulunan hükümler yinelenmiştir. Devletin bütçe yapmasını öngören yasanın özenle uygulanması ve gayrimüslim cemaatlerin kurumlarında laikleşme ve demokratikleşme yönünde değişiklikler yapılması konuları üzerinde de durulmuştur^{5,66,67}.

Batı devletlerinin müdahaleleri sonucu ilan edilen ve Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimleri Batı medeniyetiyle bütünleştirmeyi öngören bu ferman, Müslüman tebaanın tepkileri nedeniyle büyük ölçüde kâğıt üstünde kalmıştır. Reformların yürürlüğe konulmasında karşılaşılan güçlüğü Karal şu veciz ifade ile ortaya koymuştur: *"Ortada bir hasta, kendilerini bu hastanın varisi telakki eden dört doktor ve hastalığı tedavi için tanzim ettikleri birbirinden farklı pek çok reçete vardı. Hasta bu reçetelerin hepsini tatbik ederek sıhhatini kazanacaktı, durum buna benzemekteydi"*^{32,66}.

Savaşın Avusturya'nın müdahalesi ile sona ermesinden sonra Osmanlı'nın, İngiltere'nin, Fransa'nın, Rusya'nın, Piyemonte'nin, Avusturya'nın ve Prusya'nın katılımıyla Paris'te, 30 Mart 1856'da 34 maddeden oluşan barış antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın en önemli maddesinde Osmanlı toprak bütünlüğü korunmuş ve Karadeniz'in tarafsız bir deniz olduğu kabul edilmiştir. Rusya antlaşmaya göre Karadeniz'de donanma bulunduramayacaktır³. İngiltere böylece "İmparatorluk Yolu"nu korumuş ve Rusların sadece Akdeniz'e inmesi engellemekle kalmamış, Karadeniz'de de askeri liman kurmasını önlemiştir. Bu durum İngiltere için tam bir zafer olmuştur.

Abdülmecid'in kendince zaferi ise, bu antlaşmaya “ Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Devletler Konseyi'nin üyesidir” maddesinin yazılmış olmasıdır^{i,34}. Abdülmecid bu “zafer” üzerine hemen, üzeri Fransızca yazılı olan “İslahat Fermanı” anı madalyasını yaptırmış ve Avrupa devletlerinin yetkililerine dağıtarak kutlamıştır. Bu madalya Silistre Zaferi sonrası hazırlanan “Senin için yendik Avrupa, Silistre / 1854” anı madalyası ve savaş sürerken hazırlanmış olan “Kırım Savaşı” anı madalyasıⁱⁱ ile bir seri oluşturmaktadır. Abdülmecid'in madalya tutkusunun gerisinde, müttefiklerin Osmanlı'nın adının bile geçmediği madalyalar yaptırmaları yatmaktadır. Varlığını ispatlamak ya da hatırlatmak için böylesine dolaylı bir yol izlemesi “Avrupa Devletler Konseyi”ne girmeyi garantilemek içindir³⁴. Ne var ki bu çabaları amacına tam olarak ulaşamamıştırⁱⁱⁱ.

Müttefik basını da savaşta Osmanlı'yı yok saymış ve yayınlarda gerçekler saptırılmıştır. Bu yayınları referans kabul eden Avrupalı tarihçiler de Kırım Savaşı'nda Osmanlı Ordusunu önemsiz bir kuvvet olarak algılamış ve yansıtmıştır². Hatta kimi zaman önemsiz de değil olumsuz bir unsur olarak değerlendirilmiş, örneğin İngiliz tarihçiler, Balaklava Savaşı'nda 600 İngiliz askerinin Osmanlı güçlerinin beceriksizliği yüzünden öldüğünü yazmıştır³⁴. Oysa söz konusu 600 kişi İngilizleri korumaya çalışan Osmanlı askerleridir. Bu saptırmaların amacı ise Osmanlı'ya Avrupa Devletler Konseyi'nde yer vermemektir³⁴.

Savaş fotoğrafçılığının kurucusu kabul edilen Roger Fenton yalnızca fotoğraflarıyla değil yazdığı mektuplarla da Kırım'daki gelişmelerin Avrupa'da takip edilmesini sağlamıştır. Fenton cepheden yazdığı mektuplardan birinde, İngiltere'de yayımlanan gazetelerin gerçeği yansıtmadığını, durumun özellikle İngilizler için anlatıldığı kadar vahim olmadığını belirtmiştir^{68,69}. Bu açıklama politikacıların ve gizli çıkar güden güçlerin, aslında savaş karşıtı olan İngiliz halkının milli duyguları istismar ederek kurdukları bağış toplama düzeneğini açıkça ortaya çıkarmıştır.

ⁱ Oysa bu madde aslında Abdulmecid için intihar anlamını taşımaktadır, çünkü konseyde kalabilmek için daha çok taviz vermesi gerekmiş, Fransa'dan gönderilen Legion d'Honneur nişanının Büyük Haçını ve hatta Halife unvanına yakışmayacak şekilde şövalyelik unvanı içeren “Diz Bağı” nişanını kabul etmiş, adı ve arması Saint George Kilisesi duvarına asılmış ve bu Hristiyan tarikatına 717. kişi olarak kaydedilmiştir

ⁱⁱ İngiltere, Fransa, Sardunya bayraklarının ortasında Osmanlı Bayrağı ve Avrupa Konsey üyesi olma çabasını gösteren madalyadır.

ⁱⁱⁱ “150. Yılında Kırım Savaşı” konulu sergide eserler ve anılar arasında Osmanlı izleri çok silik kalmıştır. Hatta askeri arşivde yazılı kaynaklar olmasına karşın kimse onlarla ilgilenmemiştir.

Söz basın tarihinden açılmışken Kırım Savaşı bağlamında anılmaya değer birkaç hususa da burada yer vermek uygun olacaktır. 1854 yılında müttefik askerlerin geçiş yolu olması nedeniyle yabancı basının ilgi odağı haline gelen İstanbul’a “Havas”ⁱ tarafından bir muhabir gönderilmiştir. 1855’te açılan Viyana–Karadeniz telgraf hattının İstanbul’a ulaşması, “*İstanbul artık Paris üzerinden Londra’ya bağlanmıştır*” haberiyle dünyaya duyurulmuştur⁷⁰.

İstanbul – Londra telgraf bağlantısı, Reuter ve Continental ajanslarının da savaş haberlerini almak konusunda İstanbul’u önemli bir merkez olarak kabul etmesine ve muhabir göndermesine yol açmıştır⁷⁰. “Illustrated London News” dergisi de Kırım Savaşı’nı beş ressamla yerinde izlemiş, ressamların eskizlerinden üretilen ağaç baskılar ve dergi muhabirlerinin yazıları da Avrupa’ya bilgi akışına katkı sağlamıştır^{70,71}. İngiltere’nin posta servisi savaşın başından itibaren profesyonel bir şekilde posta hizmetlerini sürdürmüş; hatta İstanbul’da kurdukları postane I. Dünya Savaşı sonuna kadar Levent’te hizmete devam etmiştir⁵¹.

Kırım Savaşı haberleri İstanbul’da yayımlanmakta olan Osmanlı gazetelerinde de yer almıştır. İstanbul’da II. Mahmud’un emri ile 1831’de yayın hayatına başlayan, iç ve dış haberler, askeri işler ile bilimler, din adamı atamaları ve ticari ürün fiyatları hakkında Türkçe yayın yapan “Takvim-i Vekayi” ile onun Fransızca versiyonu olan “Le Moniteur Ottoman” dönemin başlıca Türk yayın organlarıdır. Takvim-i Vekayi başlangıçta haftalık düşünülmüşse de yılda ancak 20–31 nüsha kadar çıkabilmiştir⁷⁰. Resmi gazete niteliğinde olan Takvim-i Vekayi’de cephede olanlar, gelen yaralı ve hastaların sayısı ve daha birçok konu sürekli olarak duyurulmuştur³⁶.

Kırım Savaşı döneminde Takvim-i Vekayi’nin yanında “Ceride-i Havadis” adlı 10 günde bir Türkçe olarak yayımlanan gayri resmi bir gazete de bulunmaktadır. 1854 yılında bazı İngiliz gazetelerinin muhabiri olarak Kırım’a giden İngiliz William Churchill Kırım’dan önemli haberleri, yayın sorumluluğunu üstlendiği gazete olan Ceride-i Havadis’e de göndermiş, haberlerin sıklaşması üzerine “Ruzname-i Ceride-i Havadis” adı verilen özel sayılar çıkarılmıştır^{70,71}. Ayrıca bu dönemde İstanbul’da “Presse d’Orient (1849–1854) ve Courrier d’Orient (1854)” adları verilen günlük gazeteler Fransızca yayımlanmıştır⁷¹.

ⁱ Havas; ilk haber ajansıdır. 1834’te kurulmuştur.

Cepheden haber alınması bağlamında, gazetelerin yanı sıra cepheye Dersaadet'ten haber ve erzak götürüp, cepheden haberleri ve yaralıları Dersaadet'e getiren “muhibir-i sürûr” gemileri de önemli bir rol üstlenmiştir. Gözleve Kumandanı Ahmed Paşa'ya ve cepheden İstanbul'a yazılan mektuplarda bu husus açıkça görülmektedir¹¹⁻²¹.

Kırım Savaşı'nın sağladığı yeniliklerden biri de savaş sırasındaki yoğun trafik ve XIX. yüzyıl hayatının gerektirdiği şehir içi ulaşım ve diğer hizmetleri yerine getirebilmek üzere İstanbul'da “Şehremaneti”nin kurulmuş olmasıdır^{i,8}. Savaş sırasında hem halka yönelik hizmetlerin eksikliğini gidermek hem de yabancıların isteklerini yerine getirmek için, özellikle yabancı nüfusun fazla olduğu Beyoğlu ve Galata semtlerinde, 1858'de Belediye Dairesi kurulmuştur. Bu dairede resmi dil olarak Fransızca kabul edilmiştir^{72,73}. Çünkü o dönemde özellikle Beyoğlu'nda Fransızca konuşanlar çoğunlukta olup en az kullanılan dil Türkçedir⁶³.

Kırım Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti İngiltere'den 1854 yılında 2.57 milyon Osmanlı lirasını borç alarak ilk dış borçlanmayı gerçekleştirmiştir. 1854 öncesindeki dış borç önerilerini reddetme politikası böylelikle değişmiş, giderek artan borçlanma imparatorluğun iflasına neden olmuştur⁶. Ödenemeyecek hale gelen borçlar nedeniyle 1881'de “Düyun-u Umumiye” kurulmuş ve bu dış borçları Türkiye Cumhuriyeti 1954 yılına kadar ödemek suretiyle ancak bitirebilmiştir⁶.

Müttefiklerin askeri zaferi çok sayıda kayıp verme pahasına kazanılmıştır. Kayıpların tek nedeni çarpışmalarda alınan yaralar değildir. Can almada salgın hastalıklar savaş yaralanmaları ile yarışmıştır. Bu nedenle Kırım Savaşı, hastanecilikte ve hasta bakımında önemli gelişmelere zemin hazırlamış, modern hemşireliğin ve askeri hemşireliğin temellerinin atılmasını sağlamıştır.

Türk tıbbında önemli gelişmelerden biri, “Vakayi-i Tıbbiye” ve “Gazette Médicale de Constantinople” periyodiklerinin 1849 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane matbaasında basılarak yayın hayatına başlamasıdır. Başka bir önemli gelişme ise Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da yaşanmış, İngiliz Bahriye Hastanesi'nde görev yapan Hollanda hekimi Dr. Pincoffs'un (1817–1872) öncülüğünde 15 Şubat 1854'te “muhtelif orduların hekimleri arasında tanışma ve ilişki kurma” amacıyla “Dersaadet Cemiyet-i Tıbbiyesi” kurulmuştur. İki yıl sonra, bu ilk cemiyetten bir ölçüde esinlenerek ve bir

ⁱ Şehremanetinin kuruluş tarihini Ortaylı 16 Ağustos 1854, Ergin ie 1271 (1855) olarak belirtmektedir.

ölçüde ona reaksiyon göstererek Abdülmecid'in himayesi altında “Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahâne” kurulmuştur^{70,71}. Bu dernek tarafından 1857’de itibaren Türk tıbbının en uzun ömürlü dergisi olan “Gazette Médicale d’Orient”ı yayımlamıştır^{74,75}.

Savaş sonrası, aralarında müttefik ordularında ücretli olarak görev yapmış ve İstanbul’da yaşamayı tercih ederek ülkelerine dönmeyen hekimlerin yerleştiği Beyoğlu semti, bugünkü anlamda serbest hekimlik düzenin başlatıldığı yer olarak tıp tarihi açısından önemli bir mekân olmuştur⁷.

2.2. XIX. Yüzyılda Dünyada ve Türkiye’de Tıp

XIX. yüzyıl tüm dünyada bilimsel gelişmelerin hızla yaşandığı, modern tıbbın şekillendiği bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır. Bu yüzyılı daha önceki yüzyıllardan ayıran en büyük değişiklik bilim, teknoloji ve endüstri ilişkisinde kendini göstermiştir. Bir yandan daha kapsamlı teorilerle bilimin çeşitli kollarında sonuçlara ulaşma ve bir araya getirme olanağı bulunurken, diğer yandan bilimsel alanlarda uzmanlaşma eğilimi başlamıştır^{77,78}. Bu eğilim tüm bilim dallarının yanı sıra tıp alanında da kabul görmüştür. XIX. yüzyılda bilimsel gelişmelere zemin hazırlayan endüstriyel gelişmeler ile tıp alanındaki gelişmeleri gözden geçirmek, Kırım Savaşı’nın hasta bakımı ve hemşirelik üzerindeki etkilerini anlamakta fevkalade yararlı olacaktır.

2.2.1. XIX. Yüzyılın Bilimsel-Teknolojik-Endüstriyel Gelişmeleri

XIX. yüzyılın önceki yüzyıllardan farkı, özellikle ikinci yarısında bilim ve endüstri alanındaki gelişmeler ve bunları destekler ölçüde bilime karşı saygı ve ilginin artarak yaygınlaşmasıdır. Sanayi Devrimi olarak adlandırılan bu gelişmelerin temelini, teknolojik uygulamayı sağlayabilecek bilgi birikiminin olması ile artan ticaret olanakları oluşturmuştur. 1820–1840 yılları arasında İngiltere’de başlayan endüstrileşmeden ilk etkilenen ülkeler Belçika, Almanya ve Fransa olmuştur. 1850’ye gelindiğinde İngiliz halkının önemli bir kısmı dünyanın atölyesi konumuna gelen İngiltere için çalışan işçiler haline gelmişlerdir. Demir, tekstil, demiryolu, elektrik alanlarındaki endüstrileşme, gerçekleştiği ülkelerde yüksek öğrenimin yaygınlaşması sonucunu

doğurmuş; mühendislik, mimarlık, öğretmenlik, hemşirelik mesleğe dönüşmüş ve kadın çalışma hayatında yerini almaya başlamıştır⁷⁹.

Sanayi Devrimi'ne olanak hazırlayan ve onu destekleyen maddi koşullar, devrimin gerçekleştiği ülkelerin askeri-siyasi “başarı”larına dayanmaktadır. XIX. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'nin Hindistan üzerindeki egemenliği güçlenmiş, Güneydoğu Asya'da ve Afrika'da yeni bir Fransız sömürge imparatorluğu kurulmuştur. Avrupa'daki endüstri devriminden ve 1858'de Birleşik Krallık tarafından ele geçirilmesinden önce dünyanın en gelişmiş ülkeleri arasında yer alan Hindistan'ın ekonomik olanaklarını kullanmak İngiltere için büyük bir avantaj olmuştur.

Hindistan'daki İngiliz denetimi, ilk olarak 1853'te işletilmeye başlanan demiryolu ağının hızlı bir şekilde ülkede yayılmasıyla sağlanmıştır. Yine bu demiryolu ağı boyunca 1857'de telgraf kabloları döşenmiştir. Ancak başlangıçta olumlu etkileri olan bu teknolojik gelişmeler, Hindistan'ın gelişmesini engelleyen sömürge denetim araçları haline gelmiştir. Demiryollarının ağırlıklı olarak ithalat için taşıma kanalı olarak kullanılması, zamanla geleneksel tarım uygulamalarının bırakılmasına, üretimin düşmesine ve giderek işsizliğe, fakirleşmeye neden olmuştur⁷⁹. Buna benzer gelişmelerin, Kırım Savaşı sonrasında ekonomik açıdan dışa bağımlı bir ülke konumuna düşürülen Osmanlı'da da yaşanmış olması, sömürgecilikte uzmanlaşmış iki ülke olan İngiltere'nin ve Fransa'nın savaşa katılımlarındaki gerçek nedenin açık bir göstergesidir.

XIX. yüzyılın önemli buluşlarından biri buhar gücünün deniz ve kara taşımacılığında giderek daha yaygın biçimde kullanılması ve daha sonraki aşamada da içten yanmalı motorların geliştirilmesi ve otomobilin icadıdır. Buhar gücü ile çalışan gemilerin yaygınlaşması, İngiliz birliklerinin Kırım Savaşı'nda hızlı hareketini sağlamış ve Rus ordusu karşısında galibiyetini bir bakıma garantilemiştir¹.

Kuramsal bilimin teknolojiye öncülük mü ettiği yoksa onun sağladığı gelişmeleri mi izlediği tartışılan bir konudur⁷⁹. Her halükârda XIX. yüzyılda endüstri devrimine hız kazandıran bilim adamları ve kuramları teknolojik gelişmelerin bütünleyicileri olarak tarihteki yerlerini almışlardır. Thomas Young'ın (1773–1829) “ışığın dalga kuramı”, Armand Fizeau (1819–1896) ile Leon Foucault'un (1819–1868) ışığın hızını ölçme çalışmaları, James Prescott Joule'in (1818–1889) “enerjinin korunumu ilkesi” önemli gelişmelerdir^{77,80,81}.

Humphry Davy'nin (1778–1829) sodyumu ve potasyumu buluşuyla ortaya çıkan “elektrokimya”nın gelişmesinde Michael Faraday (1791–1867) önemli rol oynamış, “elektron” kavramını açıklayan çalışmalar yapmış, “Elektromanyetik İndüksiyon”u bulmuştur. Elektroliz, elektrolit, anot, katot, anyon, katyon Faraday tarafından bilime kazandırılan ve günümüze kadar gelebilmiş terimlerdir. Faraday'ın fizik alanında yaptığı çalışmaları James Clerk Maxwell (1831–1879) 1856'da matematiksel olarak açıklamış, elektrik miktarı, gerilim, akım şiddeti gibi konulara açıklık ise Georg Ohm (1789–1854) tarafından getirilmiştir. Maxwell'in açıklamalarının hayata geçirilmesi için 1887'ye, Heinrich Rudolf Hertz'in (1857–1894) deneylerine, kadar beklenmek zorunda kalınmıştır. Elektriğe ilişkin bilimsel buluşların endüstriyel alanda kullanımı ne yazık ki 1870'den sonra gerçekleşmiştir^{77,79}.

Bilim alanlarında öğrenim çok ilgi görmüş, Oxford, Cambridge gibi köklü üniversitelerde lisans düzeyinde eğitim 1850 sonrası verilmeye başlanmıştır. Bu nedenle XIX. yüzyıl fiziksel dünyayı açıklama ve doğa güçleri üzerinde denetim kurma aracı olarak bilimin kullanıldığı verimli bir çağ olmasının yanında çok sayıda bilim adamının da yetişmesine zemin hazırlayacak olan eğitim kurumlarının da şekillendiği yüzyıl olarak kabul edilmektedir.

2.2.2. XIX. Yüzyıl Batı Tıbbına Genel Bir Bakış

XIX. yüzyılın başlarında Batı tıbbında bilimselleşmenin temelleri atılmıştır. Tıbbın bilimsel yöntemlerle elde edilen bilgilerle işlevini sürdürmesi gerektiği gerçeği benimsenmiştir⁸². Diğer temel bilimlerce üretilen bilgiler ve buluşlar, uzunca bir döneme yayılmakla birlikte, insan sağlığında kullanılmaya başlanmıştır.

Bu yüzyılda klinik yaklaşım çerçevesinde “Hipokrat Tıbbı”ndan farklı olarak, hastaya zarar vermeme kaygısıyla pasif kalarak gözlemde bulunmaktan uzaklaşmış, hastanın aktif olarak incelenmesi ve ona etkili müdahalelerde bulunulması yaklaşımı ağırlık kazanmıştır⁸². Mamafih önceki yüzyıllarda yaşanan deneyimler ve ortaya atılan öneriler de kimi gelişmelere zemin hazırlamıştır. Örneğin Dr. René Laennec'in (1781–1826) 1819 yılında “Steteskop” adını verdiği aleti icat etmesi ve kullanması aslında Hipokrat'ın insan vücudundaki duyulabilir seslerin dinlenmesi önerisinden kaynaklanmıştır⁸³.

Açıklanamayan ölüm nedenlerinin otopsi ile değerlendirilmeye başlanmasıyla patolojik anatomide önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Charles Bell'in (1774–1842) sinirler üzerindeki çalışmaları, his ve hareket sinirlerini bulması ile sonuçlanmış, ancak hayvan deneyleri saptamalarını desteklemediği için sinir sistemini açıklama onuru François Magendie'ye (1783–1855) kalmıştır⁸². Deneysel farmakolojinin kurucusu kabul edilen Magendie, omurilik sinirlerinin arka köklerinin duyuşal işlevini keşfetmiştir^{83,84}. Mikroskobik anatomide ise Jacob Henle (1809–1885), Marie-François Xavier Bichat'ın (1771–1802) temellerini attığı histolojinin gelişmesine katkıda bulunmuş, böbrek tübülüslerini, derinin epitelyal tabakasını, arterlerin müküler tabakasını ve başka bir dizi yapıyı tanımlamıştır. Enfeksiyon ve bulaşıcı hastalıkların canlı organizmalarca oluştuğunu bildirerek klinik bakteriyolojinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Carl Ernest von Baer'in (1792–1876) 1827'de memelilerin üremesinde yumurtanın rolünü ve gelişme evrelerini keşfetmesi embriyolojinin ortaya çıkışını sağlamıştır⁸².

Fizyoloji alanında bu yüzyılda karşımıza çıkan ilk isim, tümörleri mikroskoptaki görünüşlerine göre sınıflayan Johannes Müller'dir (1801–1858). Onu "homeostazis" kavramını tanımlayan, deneysel fizyolojiyi kuran, karaciğerin fonksiyonları, vazomotor mekanizma gibi birçok konuda buluşlar yapan Claude Bernard (1813–1878) izlemiştir⁸⁴.

Alman hekim Rudolf Ludwig Karl Virchow'un (1821–1902) insan vücudunun temel yapısı olan hücrenin patolojik değişikliklere kaynak oluşturduğu fikriyle 1858'de öne sürdüğü "sellüler patoloji teorisi" yaklaşık 2.500 yıldır kabul gören "hümorale patoloji teorisi" nin tamamen yıkılmasına neden olmuştur^{85,86}.

Tıbbın çeşitli alanlarında çalışanların birbirine olan katkısının en güzel örneğini eter, azot protoksit ve kloroformun anestezi amaçlı kullanımı oluşturmaktadır. Çünkü bunların anestezi amaçlı ilk kullanımlarına dış hekimlerinin büyük katkısı olmuştur. 1540'da Valerius Cordus (1515–1544) tarafından bulunan eterin analjezi oluşturduğunun tesadüfen bulunmasına kadar uzunca bir süre geçmiştir. 1844'de Crawford Long (1815–1878) tarafından bulunmuş ve 1846'da yayınlanmıştır⁸⁷.

1774–1776 yılları arasındaki deneysel çalışmaları sonucu azot protoksidi elde eden Joseph Priestley'dir (1733–1804)⁸⁸. 1799'da Sir Humphrey Davy (1778–1829) bu gazın güldürücü ve ağrı giderici etkilerini keşfedip cerrahide kullanılmasını

önermiştir^{88,89}. Davy’e 1813–1815 yılları arasında asistanlık yapan Faraday ise 1828’de eteri sentezlemeyi başarmıştır⁸⁸. 1844’te ise diş hekimi Horace Wells (1815–1848) azot protoksit inhalasyonu ile ağrısız diş çekimi yapıldığını açıklarken meslektaşları William Thomas Green Morton (1819–1868) ise eter ile ağrısız diş çekimini 1846’da hastane ortamında gerçekleştirmiştir^{7,84,88,90}.

Kloroformu ise Avrupa’da 1831’de Eugene Souberian ve Justus von Liebig (1803–1873), Amerika’da 1832’de Samuel Guthrie (1782–1848) birbirlerinden habersiz olarak sentezlemişlerdir⁸⁸. Etere alternatif olarak 1847’de James Young Simpson (1811–1870) tarafından kullanılmış ve kloroformun kullanımının yaygınlaşmasına 1853’te İngiltere Kraliçesi Victoria’nın ağrısız doğum yapmak istemesi üzerine kendisine uygulanması neden olmuştur⁸⁷. İntravenöz anestezide kloral hidrat yine bu yüzyılda 1872’de Pierre Cyprien Ore (1828–1891) tarafından uygulanmıştır. Bu tarihsel gelişmelere dayanarak aynı yıllara rastlayan Kırım Savaşı’nda İngiliz yaralıların tedavisi sırasında anestezisi uygulaması kullanılmıştır^{91,92}. Aynı dönemde Fransız cerrahlar da amputasyonlarda kloroform anestezisi uygulamıştır²². Savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nda da ilk kez kloroform kullanılarak amputasyonlar ve başka ameliyatlar da gerçekleştirilmiştir^{7,93}.

Hastaneler ise tıp uygulamalarının merkezi haline getirilmiştir⁹⁴. Hastanelerde yaşanan deneyimler ve genel işleyiş kayıt altına alınmaya başlanmış, bu bağlamda istatistik çalışmaları da bu dönemde gündeme gelmiştir⁹⁵. Hemşirelik alanında ilk istatistik çalışmasını yaptığı kabul edilen Florence Nightingale (1820–1910) ise tıp alanında istatistiksel yöntemi ilk kez kullanan Pierre Charles Alexandre Louis’denⁱ (1787–1872) esinlenmiş olabilir⁹⁶.

Tıp alanında bir yandan yenilikler yaşama geçerken diğer yandan kemikleşmiş bazı saplantılardan ve bunlara dayalı uygulamalardan vazgeçilmesi zor olmuştur. Örneğin Ignaz Philipp Semmelweis’in (1818–1865) yanlışlığını kanıtladığı “zehirli gazlar teorisi”nden⁹⁷ vazgeçilmiş olsaydı ve elle taşınan partiküllerin kan damarlarına geçerek hastalık oluşturduğu tezi kabul edilseydi 1867’ye kadar Joseph Lister’in (1827–1912) antisepsi alanında yenilikleri ortaya atması beklenmeyebilirdi⁷. Bu sayede Kırım Savaşı’nda enfeksiyon ve salgın hastalıklarla ölümler en aza indirilebilirdi. Kırım

ⁱ Pierre Charles Alexandre Louis, Fransız doktordur. 1813’te Sorbonne’dan mezun olmuştur. Uzun yıllar Rusya’da çalıştıktan sonra Paris’e dönmüş ve l’Hôpital Charité ‘de çalışmaya devam etmiştir. Tıp alanında hastalar ve tedavilere yönelik, özellikle tifo ve tifüs üzerine istatistiksel çalışmalar yapmıştır.

Savaşı'nın antisepsi tarihine dolaylı bir katkısı, Lister'in Edinburg'da birlikte çalıştığı Mackenzie'nin cerrah olarak hizmet yaptığı Kırım'da koleradan ölmesi ve onun yerine asistan cerrahlığa getirilen Lister'in mesleki yükselişinin önünün açılmasıdır⁹⁷. Asepsi alanında ise yine bu yüzyılda Louis Pasteur'ün (1822–1895) mikroorganizmaların yok edilmesi için önerdiği ısı kullanımının ameliyathane ortamına girmesi için 1886'da Ernest von Bergman'ın (1836–1907) buharla sterilizasyon yöntemini uygulamasına kadar beklenmiştir. Pasteur'ün bu dönemdeki en büyük başarısı ise yaptığı kuduz aşısını uygulamaya geçirmektir^{97,98}.

XIX. yüzyılın mikrobiyoloji alanındaki diğer bir ünlü ismi Robert Koch'tur (1843–1910) ve tüberküloz basilini bulması kendisine 1905 yılında Nobel Ödülünü kazandırmıştır⁹⁸. Yine pek çok insanın başına dert olan ve kitlesel ölümlere neden olan koleranın sorumlusu Vibrio cholera 1884'te Koch tarafından keşfedilmiş ve bulaşma yolunun su olduğu ve korunma yöntemleri vurgulanmıştır. Friedrich Löffler (1852–1915) difteri ve ruam basillerini, Gerhard Henrik Armauer Hansen (1845–1912) ise cüzzam basilini keşfetmiştir⁸².

Görüldüğü gibi bu dönemde yüzyıllarca insanoğlunun başına dert açmış olan hastalıkların etkenleri ardarda bulunmaya başlanmıştır. Sıra insanoğlunu bu etkenlerden uzak tutacak önlemlerin bulunmasına gelmiştir. Bu arayış ise modern anlamda halk sağlığının gelişmesine zemin hazırlamış, Johann Peter Frank (1745–1821)⁹⁹ ve Edwin Chadwick (1800–1890) koruyucu önlemleri bildiren eserler yazmıştır⁹⁷. Chadwick'in halk sağlığı ve sanitasyona yönelik çalışmaları İngiltere'de 1838'de sanitasyon komisyonuna kabul edilmesini sağlamış ve Kırım Savaşı süresince onun önerileri uygulanmıştır¹⁰⁰.

Alman kimyager Friedlieb Runge 1834'te taşkömüründen fenol elde etmiş ve 1850'lerde pansumanlarda kullanılmaya başlanmıştır^{101,102}. 1851'de Hermann von Helmholtz'un (1821–1894) oftalmoskopi yöntemi kullanması teşhiste önemli bir atılım olmuştur¹⁰³. Bunu takiben 1854-1855'de Manuel Patricio Rodriguez Garcia (1805–1906) laringoskopi¹⁰⁴ 1860'da Anton Freiherr von Troeltsch (1829–1890)¹⁰⁵ otoskopu, Maximillian Nitze (1848–1906) 1877'de elektrik ışıklı sistoskopi icat ederek teşhis ve tedaviyi kolaylaştırmışlardır¹⁰⁶. 1897'de Gustav Killian (1860–1921) bronkoskopi ile yabancı cisim çıkararak tedavi alanında kullanılmasını sağlamıştır¹⁰⁷. Üriner sistem uygulamalarında kullanılan üretral kateter ve tanı yöntemi olan sistoskopide bu yüzyılın

tıp alanındaki önemli buluşlarıdır. 1818 de üretral kateter, 1826 sistoskopi kullanılmaya başlanmıştır. 1879'da Derier'in biopsi uygulaması, 1895'te Wilhelm Conrad Röntgen'in (1845–1923) X ışınlarını bulmasıyla tanı yöntemleri modernleşme yolunda adımlarını sıklaştırmıştır. 1898'de Pierre Curie (1859–1906) ve Marie Curie'nin (1867–1934) radyumu bulması ise sonraki yıllar için önemli bir atılımı teşkil etmiştir^{82,108}.

Bu yüzyılın belki de en önemli kuramı, çalışmalarını bulunduğu yerden binlerce kilometre uzakta, silahlar ya da hastalıklar yüzünden yüz binlerce kişinin öldüğü Kırım Savaşı'na denk gelen zaman diliminde yapan Charles Robert Darwin'in (1809–1882) türler ve türleri oluşturan bireyler arasındaki farklılaşmaları açıkladığı “evrim teorisi”dir. 1859'da tüm ayrıntılarıyla yayımladığı ve sağlam kanıtlara dayanan teori, yalnızca evrime ilişkin geçersiz teorilere son vermekle kalmayıp, dini ve geleneksel önyargıları da temelden sarsmış, bu nedenle çoğunlukla gördüğü kabule karşın bir hayli tepki de toplamıştır⁷⁷. Darwin'in açıklayamadığı kalıtıma ilişkin noktalar Gregor Mendel'in (1822–1884) çalışmalarıyla açıklığa kavuşmuş ve “kalıtım teorisi” ortaya çıkmıştır.

XIX. yüzyılda 1850 sonrası tıp özellikle Almanya'da ve Amerika'da büyük ilerlemeler kaydetmiştir. XVIII. yüzyılda tıp okullarında başlayan branşlaşma, 1850 sonrası tıbbın çeşitli uzmanlık alanlarına ayrılması ile gelişimini sürdürmüştür^{97,98}. Bu yüzyılın tıp tarihi açısından önemli atılımlarından birini ise ilk tıp tarihi kürsüsünün 1869'da Viyana'da kurulması oluşturmuştur¹⁰⁹.

2.2.3. XIX. Yüzyıl Osmanlı Tıbbı

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu döneminde askeri ve sivil sağlık hizmetleri; çoğunlukla Selçuklulardan devralınan sağlık kurumları ve tıp anlayışı çerçevesinde yürütülmüştür. Sonraki dönemlerde, İtalya'dan, Fransa'dan, Almanya'dan gelen Hristiyan ve Yahudi hekimlerin yanı sıra, Mısır'da, Suriye'de, İran'da ve Irak'ta eğitim almış hekimler de Osmanlı sağlık yaşamına hizmet etmiştir¹¹⁰. Osmanlı hekimliğinin kuramsal dayanağını, eski Yunan ve Roma klasik tıp kitaplarının çevirileri ve bunlar üzerinde yapılan geliştirmeleri kapsayan İslam tıbbı kitapları oluşturmuştur⁷. Çalışma düzeni ise; hekimlik, cerrahlık ve kehhallik gibi üç ana gruba ayrılmıştır. Bu sağlık hizmeti sunucularının hepsi usta-çırak düzeni içinde pratik eğitim almış; hekimlerin

buna ek olarak medreselerden aldıkları teorik eğitim de mesleki yetkinliklerinde önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti'nde seyfiye sınıfının başat bir güç olması nedeniyle ordu bünyesindeki sağlık örgütlenmesi özel bir ağırlık taşımıştır. XIX. yüzyılın başında ordunun yeniden yapılanması ve tıp eğitiminin ordu bünyesine entegre edilmesi bu ağırlığı daha da arttırmıştır. Osmanlı ülkesinde tabipler, devlet hizmetinde çalışanlar ve serbest olarak çalışanlar olmak üzere iki ana gruba ayrılabilir. Devlet hizmetindekiler genellikle orduda ve sarayda görev alanlar, serbest olanlar ise çarşı ve pazarlarda seyyar olarak çalışanlar ve dükkân (muayenehane) sahiplerinden oluşmuştur¹¹¹. Orduda sağlık hizmetleri çoğunlukla cerrahlar tarafından verilmiştir ve savaş zamanı tabipler de geçici olarak ordu hizmetine alınmıştır. İlk asker hastaneleri III. Selim döneminde kurulmaya başlanmıştır. 1794 Zeytinburnu, 1799 Asâkir-i Mansuriye veya Selimiye, yine 1799'da Levent Çiftliği XIX. yüzyıla az bir zaman kala kurulan asker hastaneleridir^{110,112}. XIX. yüzyılda bu sayı ihtiyaca göre arttırılmıştır.

1850 öncesinde ve sonrasındaki tıp ve sağlık anlayışları arasında net bir ayrım bulunmaktadır⁷. XIX. yüzyılın ikinci yarısı tıp evriminin “dönüm noktası” olarak nitelenmektedir⁷. Ünver'in “*XIX. asırda ilmin ve tababetin şayan-ı hayret tekâmülü karşısında eski tababetten birden yüz çevrilmiş, yeni tababet eski usulleri ve tababet sanatını bırakarak tamamen ilmi ve müsbet olmak istemiştir*” ifadesinden ise tıp evriminin XIX. yüzyılın tamamına yayılmış olduğu anlaşılmaktadır¹¹². Unat'a göre tıp bu dönemde daha önceki dönemlerden farklı olarak “laboratuar tıbbı” haline gelmiştir⁹⁷.

2.2.3.1. Tıbbî Modernleştirme Çabaları

Selçuklu Tıbbı'nın ve İslam Tıbbı'nın devamı niteliğini taşıyan Osmanlı Tıbbı batılılaşmadan önce tam anlamıyla “İslami, klasik ve şarklı” bir karakter taşımıştır. Osmanlı ülkesi coğrafi olarak Avrupa ve Asya kıtalarına yayılmış, önemli ticaret yollarının üzerinde bulunmuştur. Eski Yunan kültür mirasını barındıran bu topraklarda hatırı sayılır oranda Rum tebaa yaşamıştır. Dini yönü ile İslam dünyasında yer almış ve resmi yazışma dili olarak Arapçayı kullanmıştır. Tebaa arasında Türkçe dışında farklı dillerin de konuşulması ve çeşitli dilleri konuşan yabancılarla sürekli temasta bulunulması Osmanlı'nın batı dillerine ve kültürüne aşina olması, giderek batıyı

kendine örnek alması sonucunu doğurmuştur. Askerî, siyasi ve kültürel alanlarda kendini gösteren bu örnek alış, güç dengelerinin batı lehine dönmesinden kaynaklanmıştır⁷.

Batı ile bütünleşme çabaları, Osmanlı'da XIX. yüzyılın başlarından itibaren resmi ve kısmen kitlesel düzeyde benimsenmiş bir politika olarak pek çok alanda kendini göstermiştir. Bu genel çerçevede yer alan Osmanlı tıbbının modernleşmesinin, tamamen bir başkalaşım olmadığını, nitelikselden çok niceliksel bir değişim olduğunu söylemek mümkündür. Değişim öncesi Osmanlı Tıbbı ortak kökenden geldiği ve etkileşim halinde bulunduğu Batı tıbbına aşinadır⁷.

Osmanlı tıbbının Batı tıbbı modeline yönelmesinin somut göstergesi tıp eğitimi ve eğitiminin modernizasyonudur. Padişah III. Selim'in Nizam-ı Cedid adı altında başlattığı yenilenme hareketleri kapsamında 1805 yılında çıkarılan "Bahriye Kanunnamesi"nde tersane ve donanma çalışanlarının sağlık sorunlarıyla ilgili hükümlere yer verilmiştir⁸⁴. Bu çerçevede Kasımpaşa'da "Tersane-i Amire" de 1805 Şubat-Ağustos ayları arasında "Spitalya" denen eğitim hastanesi kurulmuştur¹¹³. Ağustos 1805-Ocak 1806 arasında teorik tıp ve cerrahi eğitimi yapılan "Tabibhane" kısmı da açılarak modern bir tıp okulu mahiyetini kazanan kurum Temmuz 1822'deki bir yangına kadar varlığını sürdürmüştür^{110,112,114}. Farklı kaynaklar bu okulun kuruluş yılını 1807 ve kapanış nedenini siyasi gelişmeler olarak vermektedir^{84,115}. Uzluk'un Mustafa Behçet (1774–1834) biyografisinde, bu tıbbiyenin açılma nedeni olarak Mustafa Behçet Efendi'nin yeni tıp anlayışına uygun Müslüman hekim yetiştirme gayesinden söz edilmektedir¹¹⁶.

Batı tıbbına duyduğu ilgi nedeniyle İtalya'da tıp eğitimi alan Mustafa Behçet Efendi'nin ilk hekimbaşılığı döneminde Sultan III. Selim'i ikna etmesi üzerine sağlık işlerinin düzenlenmesi ile ilgili hükümler getirilmiş, hastanelerin yeniden düzenlenmesi ve hekimlerin hastanelerde eğitimlerini ilerletmesi öngörülmüştür^{7,117}. 1805 yılında Kuruçeşme'de Rumların eğitim gördükleri külliye de Rum Tıbbiyesi açılmasını sağlamış, okul Dimitraşko Moroz bey [Demetrius Mourouzy]¹¹⁶ (1768–1812)^{i,9} yöneticisi olarak görevlendirilmiş ve bu okulda diseksiyon yapılması kararı alınmıştır¹¹⁷.¹¹⁸ Okulun ve kurucusunun akıbeti hakkında net bir bilgi bulunmamakla birlikte Moroz

ⁱ Dimitraşko Moroz [Morozbeyzade olarak da geçmektedir] 1808–1812 yılları arasında da Divan-ı Hümayun tercümanı olarak görev yapmıştır.

bey'in 1812'de idam edildiği bilinmekte¹¹⁹ ve bu tarihten sonra okulun kapatıldığı tahmin edilmektedir¹²⁰.

Bu yenileştirme çabaları bağlamında asıl önemli adım 14 Mart 1827'de açılan "Tıbhane-i Amire" olmuştur^{121,122}. Batılılaşma çabaları çerçevesinde orduya öncelik verilmiş ve tıp eğitiminin askeri örgütlenme içine alınması ve tıp medreselerinin kapatılması ile birlikte hekimlik ulema sınıfından seyfiye sınıfına geçmiştir⁷.

Dünyada ve Osmanlı'da cerrahlık ve askerlik arasında her dönemde sıkı bir etkileşim var olagelmıştır. Bu etkileşimin nedeni bu sağlık hizmet sınıfının temel sorumluluğunun "yara sağaltımı" olmasıdır. Batılılaşma sürecinden cerrahlık da payını almıştır. Başlangıçta cerrahlık hekimlikten ayrı olarak varlığını sürdüren ve bağımsız bir yardımcı sağlık disiplini olarak korunmak istenmiş, cerrah sınıfında yenileştirme ve modernleştirme çalışmaları yapılmıştır. Ancak zamanla cerrahi etkinlikleri hekimlik kapsamına alan düzenlemeler yapılmış; tıp okulunun cerrah sınıfları kapatılmış ve cerrahi işlemler hekimler tarafından yapılır olmuştur⁷.

Tıbbi modernleştirme çabalarından II. Bâyezid döneminde başlayan ve ülkenin sağlık politikasını yürüten kurum olan hekimbaşılık da payını almıştır. Hekimbaşılığın askerî yetkileri 1837'de Bab-ı Seraskerî'de Sıhhiye Dairesi'nin kurulmasıyla, salgın hastalıklarla mücadele yetkisi ise 1838'de Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'nin (Karantina Meclisi) kurulmasıyla elinden alınmıştır^{120,121}. 3 Mart 1840 tarihinde "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne" bünyesinde halkın sağlığını koruma amacıyla "Meclis-i Umumi-i Tıbbiye" veya "Meclis-i Umur-ı Tıbbiye" kurulmuştur^{85,120}. Bu meclis Dersaadet'te bulunan hekimleri, cerrahları, ispençiyarları, dişçileri, kabileleri, kasıkçıları, kehhalleri ve diğer sağlık hizmeti verenleri sınava tabî tutmak, onlara çalışma ruhsatı vermek, halka satılan ilaçların imal ve satışını kontrol etmekle görevlendirilmiştir¹²⁰. 1844'te Hekimbaşı unvanı Seretıbbı-i Şehriyari'ye dönüştürülmüştür⁸⁵. Meclis-i Umumi-i Tıbbiye'nin ne kadar hizmet verdiği bilinmemekle birlikte 1849'da ikinci Meclis-i Tıbbiye kurulmuştur. Meclis başkanı hekimbaşı olmakla birlikte üyelerin çoğunluğu tıbbiye hocalarından ve hastane başhekimlerinden oluşan bu meclisin görevleri tıbbiyede verilecek eğitim ile sağlık çalışanlarının sınavlarını kapsamıştır¹²². 1850'de hekimbaşının görevlerinin çoğunun bu meclis tarafından yerine getirildiği gerekçesiyle hekimbaşılık kurumunu kaldırılmıştır¹²⁰. Abdülhak Molla son hekimbaşı olmuştur^{85,120}.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda her alanda devlet politikası olarak uygulanan batılılaşma hareketleri ve yeniden yapılanma girişimleri farklı boyutları da kapsamıştır. Farklı ırkların ve inançların egemenlik alanında yan yana yaşamasına olanak veren imparatorluk düzeni, Osmanlı tebaası olan milletlerin bağımsızlık taleplerinin değişik zamanlarda ortaya çıkmasıyla bozulmuş ve bağımsızlık mücadelesi süreçlerine batı doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale etmiştir. Balkan topraklarında ortaya çıkan milliyetçi akımlar ve ulus devletlerin ortaya çıkışı Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki topraklarını kaybetmesine yol açmıştır. Giderek artan misyonerlik çalışmaları ise doğrudan bireylere ve kitlelere ulaşmayı sağlayan hayır, eğitim ve sağlık kurumlarının açılması biçiminde bir yol izlemiştir. Yöneticileri ve kitleleri etkisi altına alan batılı güçler Osmanlı'nın batılılaşma çabasındaki en sancılı noktayı oluşturmuştur. Osmanlı'nın Müslüman nüfusu devletin ve yabancıların batı modeline göre kurduğu okullara ilgi göstermemiş, batılılaşma-batılılaştırma çalışmalarından nasibini ilk alanlar, bu duruma hemen uyum sağlayan gayrimüslimler olmuştur. Bu nedenle Osmanlı tıbbının batılılaşma sürecinde gayrimüslim kesimi oluşturan Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler ön plana geçmiş; imtiyazlı bir konum kazanmıştır. Batılılar XIX. yüzyılın başından itibaren nüfus çoğunluğu nedeniyle öncelikle İstanbul olmak üzere Osmanlı'nın diğer sancaklarında okul ve eğitim-kültür dernekleri ağı kurmuşlar, gençlerinin başta Fransızca olmak üzere Avrupa dillerini öğrenmelerini sağlamışlardır. Bu nedenle Mekteb-i Tıbbiye'nin kuruluşu sırasında öğrenimlerini Avrupa'da bitirmiş, iyi Fransızca bilen ve konuşan Ermeni-Rum-Yahudi hekimler eğitmen olarak görev almışlar ve bu durum uzun yıllar devam etmiştir.

1841'de gayrimüslimlere Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de eğitim hakkı tanınması ve eğitimin yabancı dilde verilmesinin bunlara avantaj sağlaması önemli bir husustur. Türkçe tıp eğitiminin 1870'e kadar gerçekleşmemesi batılılaşma kapsamında yıllarca sorgulanmış ve altında art niyet aranmış bir konudur. XIX. yüzyıl boyunca gayrimüslim hekimlerin daha avantajlı olduğu kabul edilebilir. Müslüman hekimlerin bunlarla rekabet çabasının mesleki gelişimi güdüleyici olduğu da öne sürülebilir. Bu durum Topuzlu tarafından *"yıllanmış ve halkın itimadını kazanmış ecnebi ve yerli (gayrimüslim) hekimlerle baş edebilmek"* şeklinde ifade edilmiştir¹²³.

Uzmanlık eğitimi amacıyla ilk olarak 1874'te batıya bir grup tıp mezunu gönderilmiştir. Bu uygulama sonraki yıllarda da sürdürülmüş, Viyana-Paris-Berlin

tercih edilen merkezler olmuştur. 1887’de resmi kanalla ikinci bir grup gönderilmiştir. Resmi kanaldan gidenlerin yanı sıra Besim Ömer gibi kendi bütçesini kullanarak mezuniyet sonrası eğitim amaçlı giden istisnai kişilere de rastlanmıştır.

Türk tıbbının batılılaşma süreci, eski alışkanlıkların sürdürülmesinin, yeni olanakların kötüye kullanılmasının ve birçok iç ve dış etkenin ortaya çıkardığı “Batılılaşma yolunda yozlaşma süreci”ni de beraberinde getirmiştir⁷. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eski tıp giderek diplomasız hekimlerin elinde kalmış, bunların yanı sıra yabancı hekimlere özenen şarlatan tiplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur¹²⁴. Modern tıp eğitimine geçişte ordunun hekim ihtiyacını nitelik ve nicelik yönünden karşılayacak “Türk” hekim ve cerrah yetiştirme amacına ne Kırım Savaşı’nda ne de sonrasındaki savaşlarda ulaşılabilmiştir. Yabancı sözleşmeli hekimlerden yardım almak zorunda kalınmıştır¹²⁵.

Modernleştirme çabalarına rağmen halkın kaderci yaklaşımı yaygın olarak benimsemesi, sağlık, hastalık ve ölümü tanrının lütfu ya da cezası olarak algılaması ve alışkanlıklarına bağlı kalması nedeniyle tıp alanında alışlagelmiş uygulamalar yıllarca devam etmiştir. Bu uygulamaların tipik örnekleri, ilk müdahale olarak her hastalıkta müşhil içmek, yılda bir kez hacamat ya da sülük yapıştırma ile kan aldirmek, terlememek, üşütmemek, basit soğuk algınlıklarında yıllarca denenmiş ve rahatlatıcı etkisi görülmüş lokman ruhu, atkestanesi gibi bitkisel kaynaklı içecekleri tüketmektir⁷. Bu tür işlemler yüzyıllarca uygulanmış ve hatta bazıları günümüze kadar devam ettirilmiştir. Osmanlı’nın kaderci zihniyeti modern Türkiye’de de devam etmektedir. Günümüzde geçmişten alınan ve aynen yapılan uygulamalarda amaç çağdaş tıbbı dışlamak ya da geçersiz bırakmak değil, aksine yapılabilecek basit uygulamalarla tıbbın eline düşmeden yani ekonomik ve sosyal açıdan fazla yıpranmadan sorunları atlatmak olduğu söylenebilir.

2.2.3.2. Tıp Eğitimi Kurumlarının Gelişimi

Başarısız Rum ve Tersane tıbbiyesi denemelerine rağmen modern bir tıp okulu kurma fikrinden vazgeçmeyen Mustafa Behçet Efendi, 14 Mart 1827’de “Tıbhane-i Amire” adı verilen okulu açtırarak amacına ulaşmıştır¹²⁰. Mustafa Behçet’in bu amacına ulaşmasını, yeni kurulan ordunun yeni usullere göre yetişmiş hekimlere

gereksinim duyması sağlamıştır. Sultan II. Mahmud'un "askerlerin hastalarına iyi bakılabilmesi" koşulunu yerine getirebilmek için iyi hekimlere ihtiyaç olduğunu, bunu yapabilmek için ise iyi eğitim almış hekimlere ihtiyaç duyulduğunu belirtmesi sürecin önünü açmıştır. Uzluk'un eserinde Mustafa Behçet Efendi'nin konuyla ilgili 22 Cümadi I 1242 / 23 Aralık 1826 tarihli raporu ayrıntılarıyla verilmiştir¹¹⁶. Uzluk'un aktarımına göre bu raporda şunlar yazılıdır: *"Cihadiye askerî erlerinden hasta ve yaralıları hazar ve seferde tıp usullerine göre bakmak, yaralarına pansuman yapmak, hastaları tedavi etmek vecibeden olduğu aşikâr ise de İstanbulda bulunan İslâm tabiplerinin çoğu, eski tıp usulü üzere meşgul olmakta ve yeni tıp usulleriyle o kadar ülfetleri bulunmamaktadır. Hekim denilmeye lâyık kimse ise mutlaka eski usul ve yeni usul bilgilerini şahsında toplamış olarak baktığı hastalara bu iki usulü tartarak ondan çıkaracağı malûmatla vazifesini görmek, sâlim akıl sahiplerine aşikâr bir keyfiyettir. Yeni usul üzere tıp tahsili ise her ne olursa olsun ecnebi dili öğrenmeye ihtiyaç gösterdiği anlatılmaktan varestedir. İstanbul'da şartlarına riayet ederek müstakil bir devlet Tıbbiyesi bina edilip hazakatlı muallimler vasıtasıyla eski ve yeni Tıp fenleri öğretilirse Tanrı inayetiyle birkaç sene içerisinde mansuriye askerî tertiplerine kefare etıbbasına ihtiyaç olmadan İslâm hekimleri hazakat ve maharetle askerleri tedavi edecekleri şüphesizdir."*¹¹⁶.

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin tıbbi gelişmeleri takip edebilmek için tıp ve cerrahlik derslerinin Türkçe ve Fransızca anlatıldığı yeni bir tıp okulunun açılması önerisi II. Mahmud tarafından olumlu karşılanmıştır. 1827'de "Tıphane-i Amire" Acemioğlanlar Kışlasındaki Tulumbacıbaşı konağında açılmış ve Mustafa Behçet Efendi okulun ilk nazırı olmuştur^{126,127}. Okul ordu bünyesindeki acemilerinden veya dışarıdan uygun yaşta, yetenekli bulunan kırk öğrenci ile eğitime başlamış, öğrencilerin giderlerini karşılamamanın yanı sıra yirmi kuruş harçlık da verilmiştir.

1827-1839 arasında tıp ve cerrahi eğitimi verilen kurumların defaatle yer ve isim değişikliği geçirmesi söz konusu olmuştur. Bu kısa ve karışık dönem hakkında farklı kaynaklar ayrıntı düzeyinde farklı bilgiler vermektedir. Cerrahhanenin başka bir yerde açılması gereği üzerine 1832'de Topkapı Sarayı'nda Değirmenkapı'da üç koğuşlu "Hastalar Odası" denilen binada, eğitim süresi beş (bazı kaynaklara göre üç) yıl olan ve Türkçe eğitim veren Askeri Cerrahhane açılmıştır. 1836'da ise tıphane ve cerrahhane birleştirilerek "Mekteb-i Tıbbiye" adı altında Otlukçu Kışlası'nda eğitim devam

ettirilmiştir^{116,128}. Bu kışlanın yerleşim alanının dar olması nedeniyle 1837’de yer değişikliği kararı alınmış ve 1838’de Galatasaray Lisesi’nin bulunduğu yer olan “Sarayı Mualla” denilen eski Enderun Ağaları Okulu’na taşınmış ve açılışını 1839’da bizzat II. Mahmud yapmıştır¹²⁵. Bu yenileştirmelerle istenilen düzeyde eğitimin gerçekleştirilememesi nedeni ile Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Abdülhak Molla ve Cerrahi klinik şefi ve hocası Dr. İstefan Efendi (1822–1902), II. Mahmud’a Avrupa’dan uzman hekim getirtme talebinde bulunmuştur. Talepleri olumlu karşılanmış ve 1838 yılı sonunda Viyana’dan Karl Ambros Bernard (1818–1844) düzenleme ve karar bağımsızlığı koşulu ile gelmeyi kabul etmiştir. Galatasaray’da “Sarayı Mualla” denilen eski Enderun Ağaları Okulu’na taşınmış ve açılışını 1839’da bizzat II. Mahmud yapmıştır¹²⁵. Altıntaş’a göre Bernard geldiğinde okulda eğitim hâlihazırda devam etmektedir. Bu nedenle pek çok kaynakta geçmekte olan *“Dr. Bernard’ın Viyana’da ki Josephium’u örnek alarak tesis edilmesine ve aynı nitelikte olmasına gayret etmiştir”*^{84, 125,129,130} ifadesine karşı olarak Altıntaş bu gibi ifadelerin okuyucuyu yanılttığını ve okulun kuruluşuna Bernard’ın ön ayak olduğu izlenimi yarattığını belirtmektedir¹³¹. Altıntaş’a göre okulun taşınması 1837’de planlanmış, tadilat yapılmış ve ilk bölümler 18 Mayıs 1838’de teslim edilerek Ekim 1838’de okul tamamen taşınmıştır. Bernard’ın okuldaki aktif görevi Mart 1840’da başlamıştır¹³¹.

“Mekteb-i Adliye-i Şahâne der Asitane-i Aliyye (Ecole Adliée Impériale de Médecine)” adıyla öğretime başlanan okulun adı zamanla “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne” olarak ta kullanılmıştır. Yabancılarca okulun bulunduğu yere ithafen “Galatasaray Tıp Okulu (Ecole de Médecine de Galata-Sérail)”veya “Galatasaray Mekteb-i Tıbbiye-i Şahânesi (Ecole Impériale de Médecine de Galata-Sérail)” adları da kullanmıştır¹³².

Dr. Bernard’ın önerisi ile 1841 yılında eğitim süresi beş yılı idadi (zooloji, matematik, Osmanlı tarihi, Osmanlıca, Latince vs.) dört yılı tıp okulu olmak üzere dokuz yıla çıkarılmıştır¹²⁸. Derslerin klinik uygulamaları Avusturya hastanesinde yapılmış ve 1841’de izin çıktıktan sonra diseksiyon çalışmaları da aynı yerde gerçekleştirilmiştir. Dr. Bernard 1843’te Avusturya Hastanesi’nde ilk adli otopsiyi de yapmıştır^{84,133}.

1846 yılında tıp okulu bünyesinde kurulan matbaada tıp kitaplarının basımına başlanmıştır. Burada Arap harfleriyle Türkçe olarak basılan kitaplar modernleşme çalışmalarında önemli bir yer tutmuştur¹³⁴.

1848’de çıkan yangın nedeniyle Halıcıoğlu’nda bulunan askeri kışlaya taşınan okulda 1855’te eğitim süresi onbir yıla çıkarılmıştır¹³⁵. 1856’da Tıbbiye Nazırı Cemaleddin Efendi’nin, ders kitaplarını Türkçe’ye çevirecek kadroyu hazırlamak amacıyla özel bir sınıf kurması tıp eğitiminin Türkçeleştirilmesi için atılan ilk adımı oluşturmuştur¹³⁶. Okul 1865’te Otlukçu Kışlası’na taşınmıştır¹²⁹.

Askeri tıp okulunun açılışından 40 yıl sonra sivil bir tıp okuluna duyulan ihtiyaç sonucunda 1867’de Sultan Abdülaziz’in oluru ile “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne” bünyesinde küçük bir dersane halinde “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye” açılmıştır. İlk sivil tıp okulunda okutulacak kitapların Türkçe’ye çevrilmesi için “Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye” kurulmuştur. İlk yıl derslerin çoğu Kırımli Aziz Bey (1840–1878) tarafından verilmiştir. Türkçe eğitim yapılan bu okul askeri tıbbiye içinde güdüleyici olmuş ve 1870’te eğitim dili Türkçe olarak değiştirilmiştir¹³⁷.

Tıp eğitiminin sürekli yenilenmesi ve güncellenmesi çabaları XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında da devam etmiştir. XIX yüzyılda karşımıza çıkan son gelişme. II. Abdülhamid döneminde 1898’de “Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi” kurulmasıdır. Dr. Robert Rieder (1861–1913) ve Dr. Georg Deycke (1865–1938) görevlendirilmiştir¹²⁵. Günümüzdeki “Gülhane Askeri Tıp Akademisi”nin temelini oluşturan bu hastane Türk tıbbının gelişimine önemli katkılar sağlamakla kalmamış, bünyesinde çalışan Alman hemşirelerin Türk hastalara yönelik ve kurumsal ölçekte verilen bakım hizmetini ilk kez gerçekleştirmesi itibarıyla ülkemizde hemşireliğin gelişiminde de rol oynamıştır^{125,138}.

2.3. XIX. Yüzyılda Kadın ve Modern Hemşirelik Öncesinde Hasta Bakımı

Kadının sağlık alanındaki yerini ve bu yeri elde edişinin evrimini irdelemeye geçmeden önce olayların öykülerle karıştığı uzak geçmişe; “mitolojik zamanlara” kısaca göz atmak yerinde olacaktır. Bütün mitolojilerin en şöhretlisi olan Yunan mitolojisinin ikinci derece kahramanlarından biri hekim tanrı Asklepios’tur. Asklepios tanrılar hiyerarşisinde pek parlak bir yere sahip olmamakla birlikte geniş kitleler tarafından

sevgiyle benimsenmiş ve adına önemli bir iatroekonomik potansiyel yaratan sağlık tapınakları zinciri kurulmuştur^{139,140}. Asklepios kültünün elemanlarından biri hekim tanrının kızı olan Hygeia'dır. Bu tanrıçanın adı, geniş anlamda sağlık, dar anlamda hıfzıssıhha karşılığı olarak günümüzde de kullanılan hijyen sözcüğünün kökenidir. Hygeia'nın adının-mitolojik kimliğinin temsil ettiği kavramlar, sağlık alanında kadının kadim dünyada sağlık alanındaki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Asklepios ve oğulları teşhis ve tedavi etkinliklerini erkekler adına üstlenirken, Hygeia'nın simgelediği kadınların hissesine sağlığı korumak ve sürdürmek düşmüştür. Asklepios'un bir diğer kızı olan Panacea'nın her derde deva ev ilaçlarını sembolize ediyor olması ise kadının sağlık alanındaki bir diğer rolüne işaret etmektedir¹⁴⁰.

Bakmak ve bakım sözcükleri sağlık profesyonellerinin hastalara yönelik ilgisini adlandırmada kimi ince nüanslarla yaygın biçimde kullanılmaktadır. "Hasta bakmak" özellikle hekimin ayaktan hastayla görüşme ve onu muayene etme sürecini; "sağlık bakımı" ise hem sağlık profesyonellerinin hem de bizzat bireyin yürüttüğü medikal ve hijyenik uygulamaları ifade etmektedir. Tez çalışması bağlamında özellikle önem taşıyan "hasta bakımı" terimi, genellikle yatan hastaya yönelik olarak hemşireler tarafından yürütülen etkinliklerin adlandırılmasında kullanılmaktadır. Hasta bakımı kavramı ağırlıklı olarak hekim tarafından yürütülen teşhise ve tedaviye yönelik uygulamaların dışında kalan ancak onların tamamlayıcısı olan işlemleri kapsamaktadır. Tarihsel çerçevede bir değerlendirme yaparak, hasta bakımının uzak geçmişte özel bir kalifikasyona sahip olmayan kişiler tarafından gerçekleştirildiğini; tıp etkinliğinin kurumlar bünyesinde yürütülür hale gelmesine koşut olarak bu işi yapanlarda belirli nitelikler aranmaya başlandığını; nihayet modern hemşireliğin eğitim ve çalışma standartları belirlenmiş hasta bakım elemanlarının tanımlanmasıyla ortaya çıktığını söylemek olanaklıdır. Kısaca hasta bakımının nitelikli elemanlar tarafından verilmesi hemşirelik mesleğinin ortaya çıkışı ile örtüşmektedir.

Bu bölümde modern hemşireliğin temellerinin atıldığı XIX. yüzyılın ortalarına kadar sunulan tedavi ve hasta bakımı hizmetinin evrimi incelenmiştir. Bu hizmeti verenlerin çoğunlukla kadınlar olması itibarıyla uzak ve yakın geçmişin kadın şifa dağıtıcıları üzerinde de durulmuştur. Kadınların organize olarak sağlık bakım hizmeti vermesi ilk olarak dini hayır kurumları bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede şifa dağıtma genellikle tanrının hoşnutluğunu kazanmak isteyen çeşitli inançlara

mensup kadınlar tarafından üstlenildiğinden, bu bölümde ağırlık tarihçenin bu yönüne verilmiştir.

2.3.1. Kadın Haklarının Evrimi ve Kadın-Tıp İlişkisi

İlk çağlardan XIX. yüzyıla kadar süregelen profesyonel tıp uygulamaları genellikle erkek egemen gibi görünürse de her yerdeki gibi geri planda kadın izlerine rastlanmıştır. XIX. yüzyıl bir dönüm noktası olmuş, ebe, hasta bakıcı, fitoterapist olarak gönüllülük çerçevesinde sağlık hizmeti sunan ve bu yolda kimi zaman “cadılık” isnadıyla ölüme gönderilen kadın, tıp dünyasında doktor ve hemşire olarak var olmaya başlamıştır. Bu gelişmenin temelinde, cinsiyetler arası eşitliğe yönelen insan hakları anlayışının yaygınlaşması, kadın hakları hareketinin ve feminizmin giderek güçlenmesi, dinin akıl ve yaşam üzerindeki hükümlerinin çağdaş bilimsellik anlayışının devreye girmesiyle zayıflaması yer almıştır.

Tek tanrılı Ortadoğu dinlerinin, kadına karşı tutumu ilk dönemlerinde daha belirsiz sonraki dönemlerinde daha aşikâr şekilde olumsuz ayrımcılık şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu tutumun tarım devriminden beri süregelen bir geleneğin parçası olduğunu söylemek mümkündür. Kilise kadına hoşgörüsüzce yaklaşmış, onu geri plana itmiş ve sorumluluğu yalnızca evi ile çocuklarına karşı olan bir figür haline getirmiştir¹⁴¹. İslamiyet’te de, kadının yerinin evi, misyonunun kendini kocasına ve çocuklarına adama olduğu anlayışı dinin doğrudan hükmü olmamakla birlikte yaygın biçimde benimsenmiştir.

Kadın hakları konusu, bireysel özgürlük kavramının önünü açan endüstri devriminden hemen sonra gündeme gelmiştir. Büyük Fransız İhtilâli kadın hakları hareketini, kadın hareketi ise tıp alanında kadının yer bulmasını sağlayan önemli birer unsur olmuştur. Modern anlamda bir felsefe ve bir hareket olarak feminizmin ortaya çıkışı, aydınlanma döneminde, kadının eğitimi hakkını savunan Lady Mary Wortley Montagu^{i,142} (1689–1762) ve Marquise de Condorcet (1764–1822) gibi özgürlükçü düşünürlerin etkisiyle olmuştur. İlk bilimsel kadın topluluğu Hollanda’da Middelburg’de 1785 tarihinde kurulmuştur. İngiliz kadın yazar Mary Wollstonecraft’ın

ⁱ Eşi 1716’da İstanbul’da İngiltere elçisi olarak görevlendirilen Montagu iki yıl kaldığı İstanbul’da gözlemlerde bulunmuş ve notlar almıştır. Çiçek aşısı uygulamasının Osmanlı’dan batıya yayılmasını sağlamıştır.

(1759–1797) 1792’de yayınlanan “Kadın Haklarının Müdafaası (A Vindication of the Rights of Woman)” adlı eseri kadın hakları konusundaki ilk çalışmalardan biridir¹⁴³.

XIX. yüzyılda cinsiyetler arası eşitsizlikten duyulan rahatsızlık arttıkça, reaktif olarak ortaya çıkan kadının üstünlüğü düşüncesine dayanan fikir ve eylem hareketi, giderek organize bir hal almıştır. Bu harekete Charles Fourier (1772–1837) tarafından 1837’de “Féminisme” adı verilmiş ve bu ad kitlelerce kabul görmüştür. Fourier, 1808 gibi erken bir tarihte kadın haklarının genişletilmesinin, tüm toplumsal ilerlemenin genel prensibi olduğunu öne sürmüştür. İlk kadın hakları toplantısı New York’ta 1848 yılında yapılmıştır¹⁴³.

1869 yılında John Stuart Mill (1806–1873) “Kadınların Köleleştirilmesi (The Subjection of Women)” kitabını yayımlamıştır. Adı geçen kitapta Mill, "bir cinsiyetin diğer bir cinsiyete hâkimiyeti yanlış ve insanoğlunun gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biridir" demiştir. Cinsiyetler arası eşitsizliğin ciddi boyutlarda olduğu toplum yapısının, bireylerin düşünümsel güçlerini geliştirmesini engelleyerek karakterlerini sağlıklı olarak şekillendirdiğini ve onları erdemli hayat sürmekten alıkoyduğunu savunmuştur^{144,145}. Mill, kadınları sistematik bir biçimde ikinci sınıf varlıklar statüsüne indiren toplumların, kadınların ve erkeklerin gerçek yakınlık ve anlayış ilişkileri oluşturmalarını neredeyse imkânsız hale getirerek, hem kadınlara hem de erkeklere zarar verdiklerini savunmuştur¹⁴⁶. Hatta içinde bulunduğu zamanın aile yapısını “despotizm okulu” olarak adlandırmıştır^{144,147}. Mill ahlaki hayatların ve psikolojik bakımdan sağlıklı ilişkilerin mümkün olabilmesi için, kadınlara düşünümsel güçlerini geliştirme konusunda erkeklere sağlandığı kadar olanak sağlanmasına ve evlilik ilişkisindeki rollerin kadın lehinde yasal değişikliklerle desteklenmesine ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır^{148,149}. Mill modern hemşireliğin kurucusu kabul edilen Nightingale’in düşünsel boyutta yararlandığı ve görüşlerine önem verdiği bir felsefecidir¹⁵⁰. Bu nedenle, hemşireliğin meslekleşmesinde ve kadınların bu işi hayır işlemek ya da günahlarından arınmak için değil de hayatlarını sürdürebilecek geliri sağlamak üzere yapar duruma gelmesinde Mill’in dolaylı etkisi olduğu saptaması yapılabilir.

XIX. yüzyılın başında Amerika Birleşik Devletleri’nde kadınların tıp alanında yer alışı, çoğunlukla eşleri ile birlikte çalışma şeklinde olmuştur¹⁵¹. Yüzyılın ortalarına doğru Amerika’da yaşanan halk sağlığı hareketi, gerçekte feminist ve işçi grupların yer

aldığı genel bir ayaklanmanın tıp alanındaki kısmını oluşturmuştur. Bu hareket çerçevesinde herkesin kendi sağlığından sorumlu olduğu görüşü yaygınlaşmış ve reddedilen geleneksel halk hekimliği yerini diplomalı doktorluğa bırakmaya başlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan bu sağlık hareketi doğal olarak sağlık alanında rol almayla ilgili kadın haklarını da kapsamış, sağlık bakımı ve tıp öğrenimi kapılarının kadınlara açılmasını sağlamıştır. Kadınların sağlık alanında kendilerine yer bulma çabalarında öncülük eden, gelebilecek olan toplumsal tepkilere aldırış etmeden ya da öyle görünerek, yaşamını şekillendirebilen ve istediği mesleği icra eden kadınların tıp dünyasındaki öncüsü ilk kadın hekim Elizabeth Blackwell'dir (1821–1910). Blackwell ve Atlantik ötesi hemşireliğin kurucusu Dorothea Dix (1802–1887), bu dönemdeki ve sonrasındaki Amerikan kadın hareketinin önemli simaları olmuşlardır¹⁵¹. Blackwell'in diplomasını almasından bir yıl sonra 1850'de "Pensilvanya Kadınlar Tıp Okulu (The Female Medical College of Pennsylvania)" kurulmuştur. XIX. yüzyılın son on yılında Birleşik Devletler'de 35 kadar tıp okulu, kadın karşıtı tutumlarından geri adım atmışsa da azınlıkta kalmıştır. 1915'te Amerikan Tıp Birliği (American Medical Association) kadın hekimleri tam üyeliğe kabul etmiştir¹⁵².

İngiltere'de tıp okullarına kabul edilmeyen Elizabeth Garrett (1836–1917) eczacı olarak başladığı meslek yaşamını Paris'te eğitim görüp 1870'de tıp doktoru diploması alarak devam ettirmiştir. İngiliz kadınlara tıp eğitimi yolu, feminist hareketin öncülerinden Sophie Jex-Blake'in (1840–1912) 1874'te Londra Kadınlar İçin Tıp Okulu'nu (London School of Medicine for Women) kurması sonucu açılmıştır¹⁵².

XIX. yüzyılın başlarında sağlık alanında görev alan kadınların üstlendiği bakım işi aslında hasta refakatçiliğinden ibarettir. Yüzyılın ortalarına doğru reformist kadınların ilgisi bu uğraşa yönelmiş; hastabakıcı kadınların gelişmiş meslek becerisi ve düzgün sosyal yaşamı olması gerektiği kabul edilmiştir. Florence Nightingale bu reformistlerden biri ve en başarılısı olarak tarihteki yerini almıştır.

Hemşireliğin meslek olma yolundaki temelleri Victoria döneminin üst düzey kadınlarının baskıları sonucu ortaya atılmış; Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gelişmeler de İngiltere'dekine paralel seyretmiştir. Mesleğin Atlantik'in iki yakasındaki kurucuları Nightingale'in ve Dix'in; varlıklı ailelerden gelmeleri, otuzlu yaşlarında reformist hareketlere kalkışmaları, yaşam biçimlerinden duydukları memnuniyetsizlik ve hastalarla ilgilenmeyi doğal bulmaları ortak özellikleridir.

Nightingale ve onu izleyen öğrencileri hemşirelik için iyi bir karakterin yeterli olduğunu, becerinin çok önemli olmadığını kabul etmişlerdir. Nightingale, yetiştirdiği hemşirelerden yumuşak huylu, bir anne kadar şefkatli, itaatkâr, iyi bir ev idarecisi ve sevecen bir dost olmalarını beklemiştir¹⁵³. Nightingale hemşireliği, rahibeleri devre dışı bırakmanın yanı sıra, hasta bakımını üstlenen hayırsever yüksek sosyete kadını figürünün yerini bir tür işçi kadın figürünün almasına yol açmıştır.

Nightingale hasta bakımını bir anlamda annelikle özdeşleştirerek hemşirelik mesleğini kadına özgü olarak tanımlamıştır. Nightingale’e göre doğa kadınlara hemşire olma yeteneğini bağışlamış ancak asla doktor olma hakkı tanımamıştır. Kadınların tıp eğitimi hakkı almak için mücadele ettikleri bir dönemde dile getirilen bu yaklaşım, tıp geleneğinin maşist karakteri ve Kraliçe Victoria döneminin bağnaz dünya görüşü ile sinerjik bir etkileşmeye girmiştir. Uzun süre hemşirelik eğitimi alan kadınların sayısı artış gösterirken, tıp eğitimine yönelenlerinki sınırlı kalmıştır.

Kırım Savaşı sırasında Nightingale’in ekibi, çok zorlu koşullar altında çalışan doktorların rahat bir nefes almalarını sağlamıştır. Nightingale, sonsuz itaat talimatı verdiği bu kadınları tıbbın bakım boyutuna yönlendirmiş, böylece bakım yükünün hekimin ve cerrahın omzundan kalkmasını sağlamıştır¹⁵¹.

Bu noktada zaman içinde biraz geriye gidip daha geniş açılı bir bakış benimseyerek kadın hakları hareketinin ve bununla bağlantılı olarak kadın sağlık profesyonellerinin ortaya çıkışının Osmanlı ülkesindeki yansımalarını gözden geçirmek yararlı olacaktır.

Kadın hakları hareketinin ilk başarıları daha çok eğitimle ilgili düzenlemeler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Yüzyılın son çeyreğine rastlayan reformlar “domino etkisi” yaratmış ve çok kısa bir zaman aralığında tüm Avrupa’ya yayılmıştır. Meslek ve elişi okulları dışında kızlar için ilk devlet liseleri Prusya’da 1872’de, Fransa’da 1880’de açılmıştır. Osmanlı Devleti’nde ise Müslüman tebaa için ilk kız idadisi (lisesi) 1880’de açılmıştır. Viyana Üniversitesi ilk kız öğrencisini 1897’de, Sorbonne 1899’da, Alman üniversiteleri 1895 ile 1905 arasında kabul etmiş iken, İstanbul Darülfünunu’nda karma öğretim 1914–1921 yılları arasında gerçekleşmiştir¹⁴³.

Osmanlı’da batılılaşma sürecinin etkisiyle kadın yaşamında da değişikliklerin ortaya çıkması XIX. yüzyılın ortalarında, ağırlıklı olarak Fransız kültürü etkisi altında başlamıştır¹⁵⁴. Kırım savaşı sırasında İngiliz subaylara refakat eden eşleri ve İstanbul’a

yerleşmiş olan Fransız kadınlar, Osmanlı kadınlarına dayatılan yaşam tarzına eleştiriler yöneltmiştir⁷². Bu eleştirilerden haberdar olan ve sarayla bağlantısı bulunan kimi Osmanlı münevverlerinin kadının yaşam tarzını ve toplumsal konumunu sorguladığını düşünmek mümkündür.

Varlıklı Osmanlı ailelerin kız çocuklarının eğitimi evlerinde, özel hocalar tarafından sağlanmıştır. Bu özel hocalar arasında yabancı uyruklu kadınlar da yer almıştır. Özellikle de o dönemde çok talep edilen ve bilinmesi seçkinliğin bir simgesi kabul edilen Fransızca lisanını genç kuşağa öğreten Fransız mürebbiyeler olmuştur. İstanbul'a gelen subay eşlerinden bazıları Osmanlı kadınlarının özellikle çocuk bakımı gibi konularda eğitilmeleri için kitap getirtmeye yardımcı olmuşlar, saraya mensup kişilerle temasları sayesinde kitapların Türkçe'ye çevrilmesini ve dağıtımını sağlamışlardır⁷². Bu kültürel etkileşmelerin de yansımasıyla, resmi makamlar tarafından kadının eğitimi üzerinde durulmaya başlanmış, kadınları ilgilendiren bir dizi yenilik ve düzenleme yapılmıştır. Kız öğrenciler için rüştiyeler, kız öğretmen okulları, kız sanat okulları bu dönemde açılmıştır. Sağlık alanında ise kadın eleman yetiştirmeye yönelik ilk düzenleme 1842'de başlatılan ebelik eğitimi olmuştur^{155,156}. Osmanlı'da da dini inanışlar gereği XIX. yüzyılın ortalarına, hatta çoğunluk için sonlarına kadar kadınların yaşamı ev işi ve çocuk bakımından ibaret olmuştur. Bu yaşam tarzı ve kendisine atfedilen konum gereği, kadın kapalı kapılar ardında kalmaya mahkûm edilmiştir. Bu mahkûmiyetin günümüzün bakış açısıyla en kabul edilemez yanı ise, cariyelik gibi kadına özgü bir kölelik statüsünün var olmasıdır. Kadın erkek eşitsizliğinin ötesinde, kadınlar arası eşitsizliğe de yol açan ve özgürlüğü kısıtlayan ya da daha net bir ifade ile yok sayan bu statünün varlığı, Osmanlı'da köle ticaretinin 1857'de yasaklanmasına⁸ kadar sürmüştür.

Osmanlı'da XIX. yüzyılın sonlarında yapılan reformlarla ortaya çıkan sosyopolitik koşullar, kadınların eğitim ve çalışma ortamlarında varlık göstermelerine zemin hazırlamış, bu durum kadın haklarına ve statüsüne ilişkin tartışmalara olanak sağlamıştır. Değerlerin sorgulanması, hak ve özgürlük taleplerinin kamuoyunda tartışılması şeklindeki kadın hareketi dergiler ve dernekler yoluyla yaşanmıştır. 1880'li yıllarda ilk kez gazetelerde "kadın köşeleri" açılmış ve otuza yakın kadın dergisi yayın hayatına girmiştir. 1895–1908 arasında "Hanımlara Mahsus Gazete" kadınlara özel bir

gazete olarak çıkarılmıştır. Kadın hareketlerine örnek olarak 1876'da yaşanan Feshane grevi verilebilir¹⁵⁷.

XIX. yüzyılda başlayan kadın hakları çalışmalarının siyasi hayattaki yansıması olarak kadınlara oy hakkı tanınması, pek çok ülkede XX. yüzyılın başında, özellikle de I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında ve ertesinde gerçekleşmiştir. Kadınlara seçme hakkı veren ilk ülke olan Finlandiya'dan (1906) sonra, Rusya'da (1917), İngiltere'de ve Kanada'da (1918), Almanya'da ve Avusturya'da (1919), Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Macaristan'da (1920) kadınlara oy hakkı tanınmıştır. Türkiye'de ise kadınlar 1935'te bu hakka kavuşmuştur.

Kadınların hukuki statüsüne ilişkin reformlar II. Meşrutiyet döneminde gündeme gelmiş, çok eşlilik ilk kez 1917'de yapılan yasal düzenlemelerle (Hukuk-ı Aile Nizamnamesi)ⁱ Avrupa normları doğrultusunda düzenlenmiştir. Özel hukukta kadın-erkek eşitliği 1926 tarihli Medeni Kanun'la gerçekleşmiştir. Kadınların siyasi ve mesleki yaşamda hak iddia etmelerinin örneklerine 1908–1914 yıllarından itibaren rastlanırsa da, bu alanda önemli gelişmeler ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleşme fırsatını bulmuştur¹⁵⁸.

2.3.2.Modern Hemşirelik Öncesi Hasta Bakımı

Sağlıkla ilgili kurumların ortaya çıkışı ve hasta bakım elemanlarının bu kurumlarda mevcudiyeti uzak geçmişte büyük ölçüde dinsel bağlamda gerçekleşmiştir. MÖ. 2000'lerden itibaren, Akdeniz kıyılarında Mısır ve Mezopotamya toprakları arasında yerleşmiş olan Museviler tıp alanında oldukça ileri uygulamalar yapmışlardır. Eski Ahit'te Levililer bölümünde hasta bakımıyla ilgili bilgiler, domuz eti yeme yasağı, temizlikle ilgili uygulamalar, otlardan ilaç yapım tarifleri, lepra hakkında bilgiler yer almaktadır. Tıpla bağlantılı bir başka husus ise erkek çocukların doğduktan sonraki sekizinci günde sünnet edilmeleri buyruğudur. Tedavi yöntemleri arasında yaraları şarapla tedavi etmek, sülük yapıştırmak, vantuz uygulamak yer almıştır. Bulaşıcı hastalıkları önlemek amacıyla hastanın eşyalarını yakmışlar, bulunduğu odanın duvarlarını kazımışlardır. Doğuma önem verdikleri için ebeler yetiştirmişler ve doğum sonu dönemde annenin ve çevrenin temizliğinin önemine inanmışlardır. Hayırsever ve

ⁱ Müslim ve gayrimüslimler için medeni nikâh mecburiyeti konmuş; kadınlara boşanma hakkı tanınmış; kocanın ikinci kez evlenmesi, ilk eş açısından geçerli boşanma sebebi kabul edilmiştir.

konuksever olan Musevilerde, sadaka vermek dini bir görev olduğundan mallarının onda biri hayır işlerine ayrılmış, düşkünler için bakımevleri kurulmuştur¹⁵⁹.

Hristiyanlıkta hasta bakımında; dini hükümlerin ortaya konduğu ilk yıllarda mucizelerinin çoğu hastaları iyileştirmek şeklinde olan Hz. İsa esin kaynağı olmuş, hastalara ve yoksullara yardımcı olmak bu dinin yayılmasındaki temel enstrümanlardan biri olarak kullanılmıştır. Önceleri kendi evlerinde ya da hayırsever kişilerin evlerinde bakılan yatağa bağımlı, desteklenmeye muhtaç kişiler için sonraları bakımevleri açılmıştır. Muhtaçlara, düşkünlere, sakatlara ve hastalara yardım ve hizmet etmeyi emreden Hristiyanlığın benimsenmesi yaygınlaştıkça, dini kabul eden asiller hayır işlerinde çalışmaya başlamışlardır. Bu çerçevede pek çok zengin ve asil kadın rahibe olarak kendilerini sağlık bakım işlerine ve hayırsever hizmetlere adanmışlardır.

İlk Hristiyan rahipler ve rahibeler Batı ve Doğu Roma’da hastalara, sakatlara ve kimsesizlere yardım amacıyla kuruluşlar açmışlardır. Hristiyanlık çerçevesinde kadınların rol aldığı ilk hasta bakım örgütlenmesi, dine mensup, asil ve yetenekli bir dekonⁱ olan Phoebe tarafından kurulmuştur (MS 50). Phoebe, Aziz Paul’un (MS 5–67) bakımını üstlenmiştir. Bu örgüte mensup kadınların uyguladıkları bakım hizmetlerini açların doyurulması, yoksulların giydirilmesi, evsizlerin barındırılması gibi yardımlar oluşturmuştur¹⁵⁹.

Kilise güçlendiği dönemde, örgütlü sağlık hizmetlerini büyük ölçüde şemsiyesi altına almıştır. Dinsel sağlık kurumlarında rahipler ve rahibeler hizmet vermiştir. Bu bağlantı bir bakıma hemşireliğe güç katmış, ancak diğer yandan kilisenin otoriter izleri hasta bakımını üstlenenlere büyük ölçüde yansımıştır. Kiliseyle bağlantılı olarak sağlık yardımı sunan kişilere inanç motifleriyle bezenmiş bir saygıyla yaklaşım, aralarından bazılarını aziz ve azize sıfatları verilmiştir. Hemşirelik mesleğine kutsallık atfetme geleneğinin o dönemin mirası olduğunu düşünmek mantıklıdır.

Ortaçağ’da tıbbın en büyük başarısı hastanelerin kurulmasıdır. İlk Hristiyan hastanesini MS 372 yılında Kayserili Aziz Basil (MS 329–379) kurmuştur. Aziz Basil hastalıkların işlenen günahlar sonucu ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Bu dönemde anatomi görme- inceleme yoluyla değil, Galenos’un yapıtlarını okuyarak öğrenilen bir “sabit bilgi” durumundadır. Yayılan dinin dogmatik yaklaşımı yüceltmesi bağlamında

ⁱ Hasta bakımı yapanlara Latince “diaconus”tan kökenli eski ingilizce sözcüklerle “deaconesse (kadın)” ve “deacon (erkek)” adı verilmiştir. Bunlar Türkçede “dekones” ve “dekon” olarak kullanılmaktadır.

bilgi üretimine dolayısıyla eğitim ve öğretime karşı bir direnç oluşmuş ve MS 391 yılında İskenderiye kitaplığı sofı Hristiyanlar tarafından yakılmıştır.

Aziz Basil hastanesi tıbbi birimlerin yanında hastaneyi yaşatmak için gereken geliri sağlamak amacıyla çeşitli dükkân ve imarethanelerin bulunduğu birçok bölümü de kapsamıştır. Hastaneler giderek yaygınlaşmış yoksulların, hastaların, kimsesizlerin ve yolcuların barındığı, bakıldığı yerler halini almıştır.

MS 500–1500 yılları arasında Avrupa’da çiçek, cüzzam, veba, grip gibi birçok bulaşıcı hastalıktan kitlesel ölümler yaşanmıştır. Ortaçağ’ın hekimlerince en iyi bilinen hastalıklar da doğal olarak sık görülen bu hastalıklar olmuştur. Bulaşıcı hastalıklar arasında cüzzam kronik seyretmesinden dolayı özel bir öneme sahip olmuştur. MS VI. ve VII. yüzyıllarda yoksullar arasında endemik cüzzama karşı zamanın hekimleri duyarsız belki de yetersiz kalınca kilise konuyla ilgilenmiş, hastaları toplumdan dışlayarak tecrit etmeye başlamıştır. Salgınlar, sağlık bakım hizmetlerini Hz. İsa’nın öğretileri doğrultusunda gerçekleştiren kiliseyi, sağlık hizmetlerinin başlıca merkezi durumuna getirmiştir¹⁶⁰.

Batı Avrupa’da ilk olduğu ileri sürülen hastane Aziz Gall manastırı bünyesinde yer alandır. Kilisenin kontrolü altında kurulmuş olan bu hastanede, ilaç yapımında kullanılmak üzere bir bitki bahçesi, altı kişilik hasta odaları ve kadrolu bir hekim bulunmuştur¹⁶¹.

Ortaçağ Avrupa tıbbının hasta bakımı alanında dikkate değer bir figürü olan dekonesler ve dekonlar kökeni klasik döneme dayalı bir geleneğin sürdürücüleridir. Roma toplumunda kadına yönelik olumsuz ayrımcılık kuvvetle hissedilmediğinden güçlü ve bağımsız olan kadınlar var olabilmiş, bunların bir kısmı da dekoneslerin prototipi kadın sağaltıcılar olarak bakım evlerinde görev yapmıştır. Ortaçağda kiliseye bağlı sosyal hizmetlerde çalışan dekon ve dekonesler cinsiyet ayrımcılığına uğramamış; eşit çalışma şartlarına sahip olmuşlardır.

Dekonesler ve dekonlar kilisede ve kilise dışında çeşitli hayır işlerini yürütmüşlerdir. Özellikle yoksullara, hastalara, yolculara ve yabancılara yardım etmişler, bu kişileri manastırlara yerleştirmişlerdir. Bu sosyal yardım hizmetlerinde kadınlar daha başarılı olmuş, özellikle manastırlarda verilen hizmet giderek kadınlara özgü hale gelmiştir¹⁴⁴. Kilise ve manastırlar dekones olacak kadınlar için bakire olması ya da dul ise yalnız bir kere evlenmiş olması ön koşulunu getirmişlerdir. Kimlerin

dekones olacağına kurum bünyesindeki en kıdemli dekones karar vermiş ve kabul edilenler takdis edilerek göreve başlamıştır.

Tarihte ilk dekonesin daha önce söz edilen “Phoebe” olduğu kabul edilmektedir. Dekon ve dekonesler kendi evlerini bakımevine dönüştürmüşlerdir ve bu evlere “Deacomia” adı verilmiştir. Bunun yanı sıra kilise ve manastırların bazı bölümleri de bu amaç için kullanılmıştır. Bu yerlere ise “Xenedocia” adı verilmiştir. Marcelle, Paula ve Fabiola bilinen ilk dekoneslerdendir^{162,163,164,165}.

Dini yaşamı sonsuzlaştırmayı, kendi yaşamlarını güven altına almayı ve topluma yardım etmeyi amaç edinmiş Hristiyan kadınlar tarafından kurulan manastırlar, düşünce yaşamında ve pratik yaşamda kilise hükümlerine uymayı kabul eden sakinlerine güven ve özgürlük ortamı sağlamıştır. Manastırlarda hasta bakımı, ilaç hazırlama, ev yönetimi, yoksullara yardım, resim, edebiyat, bahçecilik gibi konularla ilgilenen kadınlar “Abel” unvanı verilen başrahibe tarafından yönetilmiştir. Erkek hastalara rahipler, kadın hastalara rahibeler tarafından hizmet verilen manastırların önem kazanmasının nedenlerinden biri dinin tıbbı olan etkisidir. “Acticism”ⁱ akımını benimseyen manastırlarda hijyen kuralları göz ardı edilmiştir. Bu akım devamında tıbbi gelişmeleri etkilemiş ve gerilemesine neden olmuş ve bu durum XIII. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir¹⁶⁵.

Haçlı seferleriyle İslam dünyası hastanelerini tanıyan Batılılar, 1200 yılından itibaren bu modele göre hastaneler kurmaya başlamışlardır. Bu seferler sırasında askerlerin yetersiz beslenme ve temizlik sorunları, bulaşıcı hastalıkların hızla yayılmasına neden olmuş, hastanelere ve bakım verecek kişilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı gidermek için rahipler, silahşorlar, gönüllülerden oluşan çeşitli örgütlenmeler kurulmuş; hasta bakımıyla da ilgilenen savaşçı-rahip toplulukları ortaya çıkmıştır.

Bu topluluklardan biri olan Hospitalier tarikatı 1113’te şövalyelerce kurulmuş ve Haçlıların Ortadoğu’daki askeri varlıkları sona erdiğinde (1291) Avrupa’da “Saint John Şövalyeleri” olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir^{166,167}. Saint John Şövalyeleri tarafından Aziz John ve Maria Magdalena adına İtalya’da 1000 yataklı hastane açılmış, kadınlara ve erkeklere ayrı koğuşlar ayrılmıştır. Kadınlar bölümünü “Agnes” adlı

ⁱ Temizlik ve giyinmenin önemsiz dünyevi uğraşlar olduğunu kişinin kendi düşüncelerini ve ruhunu geliştirmek için çabalamasını savunan bir akım.

Romalı bir kadın yönetmiştir. Bu hastanede asil hanımlar ve şövalyeler çalışmış, özellikle savaş yaralılarının bakımını üstlenmişlerdir¹⁶⁵.

“Saint Lasarius Şövalyeleri” adı verilen diğer bir grup Ortaçağ’da yaygın olan lepra hastalarının bakımını üstlenmişlerdir.

“Teutonic Şövalyeler” Almanlar tarafından kurulmuş, hastaların ve muhtaçların bakımını üstlenmişlerdir. Ancak hasta bakımı alanında Saint John şövalyeleri kadar başarılı olamamışlardır.

Saint John ve Teuton şövalyeleri ordu bünyesinde yaralı ve hasta bakım düzenekleri kurmanın öncüsü olarak kabul edilmektedir. Hizmet verdikleri hastaneler, Ortaçağ koşullarına göre son derece zengin olmuş ve araç gereç yönünden sıkıntı yaşamamışlardır¹⁴¹.

Manastırlardaki düzenin yozlaşması sonucu bakım hizmetlerinin sürdürülebilmesi için Aziz Francis (1182–1226) manastır dışı örgüt kurmuş ve özellikle lepralı hastalara hizmete önem vermiştir. “Genç Kardeşler” adını verdiği erkeklerden oluşan kuruluşun faaliyetleri iki yüz yıl kadar sürmüştür. Aziz Francis’ten etkilenen bir grup kadın kendilerine “Clarissalar” adını vererek yoksullara ve hastalara bakmışlar, ancak İngiltere’de oluşturdukları kuruluş kilisenin baskısı nedeniyle kapatılmıştır. Aziz Francis’in etkisi ile kurulan üçüncü oluşum toplumdan uzak kalmak isteyen asil kadınların çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır¹⁴¹.

Guy de Montpellier; Papa III. Innocent tarafından 1180’de kurulan “Santo Spirito” örgütü yalnızca erkeklerden oluşmuş ve bunlar büyük hastanelerde hasta bakımı ve yönetiminde çalışmışlardır^{141,165}.

“Beguines” örgütlenmesi, Belçika’da 1184’te sivil kadınlar tarafından kimsesizlerin ve yaralıların bakımı için kurulmuş ve yıllar içinde üye sayısı giderek artmıştır. Bunun dışında 1226’da Floransa’da kurulan “Floransa Kız Kardeşleri” adı verilen örgütte kadınlar çalışmışlar ve hasta bakımında çok başarılı olmuşlardır. XIV. yüzyılda kurulmuş olan “Ortak Yaşam” örgütünde ise kadınlar ve erkekler birlikte çalışmış ve hastaları evlerinde ziyaret etmeye önem vermişlerdir.

Rusya’da putperestlik zamanlarından beri hasta ve sakat insanların bakımı Slav kültürü ile yakından bağlantılı olarak sürdürülmüştür. Fakat zayıf ve hasta insanlar için planlı bakımın başlangıcı Rusya’da 988’de Hristiyan inancının benimsenmesiyle ve manastırların ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiştir.

Rusya’da “Merhametli Kız Kardeşler Cemiyeti” ve “Kutsal Üçlü Cemiyeti” 1844 yılında Büyük Düşes Aleksandra Nikolayevna tarafından kurulmuştur. Bunu ülkenin farklı şehirlerinde kurulan diğer cemiyetler izlemiştir. Bu yardım kurumlarının hepsi manastırlar tarafından organize edilmiş ve bünyelerine farklı sosyal gruplardan genç kadınlar kabul edilmiştir. Merhametli kız kardeşler göreve başlamadan önce hastanelerde hasta bakımı konusunda eğitilmişlerdir. Bu durum Rusya’daki ilk formel hemşirelik eğitimini oluşturmuştur. Merhametli Kız Kardeşler Cemiyeti’ne bağlı merkezler genellikle hasta koğuşı, eczane-poliklinik birimi ve okul olmak üzere üç kısımdan oluşmuştur²⁴.

Rusya’da da hemşireliğin gelişimi 1853–1856 Kırım Savaşı yıllarına rastlamaktadır. Sivastopol’de Rus kadınlar savaş alanında yaralarla ve çeşitli hastalıklarla baş etmek için şevkle çalışmışlardır. Sivastopol ve Kırım’ın diğer bölgelerinde yaşayan kadınlar, Eylül 1854’ten sonra “Şefkatli Dullar” ve “Merhametli Kızkardeşler” örgütleri içinde çalışmışlardır. Bu iki örgüt daha genel ve çok amaçlı kadın üst örgütlerine bağlı olup; Şefkatli Dullar “İmparatorluk Dul Evleri”nin Merhametli Kız Kardeşler ise “Haç Yükselişi Kız Kardeşleri Cemiyeti”nin sağlıklı ilgili alt grubudur²⁴.

Bir üçüncü kadın örgütü olan “Birleşik Yurtsever Rus Kadınlar Cemiyeti” toplumun tüm sosyal-kültürel-ekonomik kesimlerinden gelen üyelere oluşmuş ve gönüllülerinin Kırım’a gönderilmeden önce “Saint Petersburg Tıp ve Cerrahi Akademisi”nde eğitim almasını sağlamıştır²⁴.

Merhametli Kız Kardeşler örgütüne bağlı hemşirelerden oluşan ve Kırım Savaşı’nda görev yapan grup, 1854’te Büyük Düşes Helena Pavlovnaⁱ (1806–1873) tarafından kurulmuştur²⁴. Nightingale’in Üsküdar’a gelmesinden birkaç hafta sonra, bu gruba mensup gönüllülerin ilk alt grubu Kırım yarımadasına varmış ve cephede yaralılara ve hastalara bakım hizmeti vermeye başlamıştır. Savaşın daha erken aşamasında aynı hizmeti Eflak- Buğdan cephesinde verenlerle birlikte, cemiyete bağlı olarak Kırım Savaşı’nda rol alan gönüllü kadınların sayısı 300 civarındadır. Savaş dönemindeki çalışmalarıyla ön plana çıkan Rusya Merhametli Kız Kardeşler Cemiyeti’nin örnek üyesi, meşhur anarşist Bakunin’in kuzini, Ekaterina Bakunina (1812–1894) Şubat 1855’te cemiyetin başkanı olmuştur^{24,168}.

ⁱ Helene(Charlotte)Von Württemberg; Rus İmparatoru I. Paul’ün (1796–1801) dördüncü oğlu olan Grand Dük Michael Pavlovich Romanov’un (1789–1848) eşidir.

Kırım Savaşı'nda hayırsever kadınların yaptığı hasta bakım çalışmalarının kazandığı yeni çehre tıp tarihinde hemşirelik mesleğinin ortaya çıktığı bir dönüm noktası olmuştur. Modern anlamdaki hemşireliğin Kırım Savaşı sırasında Nightingale ile başladığı kabul edilmektedir. Osmanlı toprakları, Üsküdar Selimiye Kışlası'nda dünyaca ünlü hemşire liderin verdiği hizmetlerle mesleğin doğuşuna tanıklık etmiştir¹⁶⁴. Nightingale ile hemşirelik bir hayır işi olmaktan uzaklaşmaya başlamış ve o güne kadar içinde konumlandığı dinsel iyilikseverlik çerçevesinin dışına çıkmıştır. Nightingale'in Kırım'da olduğu dönemde, başarısından dolayı kendisine duydukları minnettarlığın sembolü olarak tüm dünyadaki İngilizler tarafından bağışlanan paralarla, daha savaş sona ermeden 1855'te "Nightingale Vakfı" kurulmuştur. Bu vakıf 1860'ta "Nightingale Training School" kurulmasını sağlamıştır¹⁶².

Batı uygarlığında modern hemşirelik öncesi hasta bakımını ana hatlarıyla gözden geçirdikten sonra, İslam dünyasında bunlarla eş zamanlı ve genellikle paralel olarak yaşanan gelişmeleri kısaca gözden geçirmek uygun olacaktır. İslamiyet'te yaralı ve hasta bakımında kadınların ilk kez yer alışı koruyucu tıbbı ve halk sağlığına dair 300 civarında hadisi bulunan Hz. Muhammed zamanında olmuştur. Hz. Muhammed işinin ehli olmayan kimselerin hastaları tedaviye kalkışmalarını yasaklamıştır. Beslenme, temizlik konularında olduğu gibi, hastalık sırasında mekân değiştirme, bulaşıcı hastalığı olanlardan uzak durma, ağız ve diş sağlığına özen gösterme konularında önerileri bulunmaktadır¹⁶⁸. Sağlığı koruyucu önlemler arasında bal yemeyi, kan aldirmayı ve dağlamayı saymıştır¹⁶⁸. Bununla birlikte dağlama yapmayı ümmetine yasaklamış, bu uygulamanın işinin ehli kişilerce yapılması gerektiğini belirtmiştir¹⁶⁹. Bulaşıcı hastalıklarda tecrit uygulaması "*Herhangi bir bölgede bulaşıcı bir hastalık varsa orada bulunanlar hastalığın olmadığı bir başka bölgeye gitmesinler. Bu bölgeye de dışarıdan başkaları girmesin*" şeklinde buyurduğu hadisi ile günlük yaşama geçirilmiş önemli bir koruyucu uygulamadır¹⁶⁹. Savaşlar sırasında hasta bakımı yapanlar arasında peygamber ailesinden olan Hatice, Ayşe, Sevda, Hafsa, Meymune gibi kişiler yanında, Esmâ binti Umeyy, Halide binti Enes, Ümmü Umara gibi tabibelerle, Rubeyye binti Muavviz ve Leyla el Gifariyye gibi hasta bakımı yapan kişiler de yer almıştır. İslam tıp tarihinde ilk seyyar sahra hastanesi, hasta bakıcı-tabibe Rufeide (Kuaybe) binti Sa'd el-Ensariye (el-Eslemiyeye) tarafından kurulmuştur¹⁶⁹.

Hız. Muhammed'in 632'de ölümünden ve dört halife döneminden sonra Emevi orduları İslamiyet'i yaymak üzere yola çıkmış ve kısa zamanda Mısır'ı, İran'ı, Hindistan'ı, Türkistan'ı, Kuzey Afrika'yı, Sicilya'yı, Sardunya'yı ve İspanya'yı ele geçirmişlerdir. İslam dini, Hristiyan dininden farklı olarak tıp alanındaki bilgi birikiminin geliştirilmesine engel olmamış, bilakis bunu teşvik etmiştir. Bağdat, Semerkant, İsfahan, Şam, Cordoba, Sevilla ve Toledo tıp eğitimi verilen başlıca merkezler haline gelmiştir. Orta Asya'da ilk hastane, Karahanlı Böri Tigin Tamgaç Buğra Karahan'ın (1052–1068) Semerkand'da ki evlerinden birini “Dar-ül-merza” olarak tahsis etmesiyle kurulmuştur⁸⁵.

Büyük Selçukluların ilmi ve medeni hayatı İran İslam medeniyetinin devamı veya mirasçısı olarak nitelenebilir. Türk illerinde doğup büyümüş olan Razi (865–925), Farabi (870–950), Biruni (973–1051), İbn Sina (980–1037), eserlerini çağın bilim dili olan Arapça ile yazdıkları için İslam medeniyetine mal olmuşlardır^{85,170}. Bu tıp büyüklerinin, ümmet anlayışının egemen olduğu bir çağda yaşamış olması, ulus aidiyetlerinden bahsedilmemesine yol açmış, Türk olmalarına vurgu yapılmaması yaklaşımı günümüze kadar devam etmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti döneminde hükümdarlar darüşşifalar, bakımevleri, hamamlar yaptırmışlardır. Alparslan (1029–1072) Nişâbur'da; Melikşah (1055–1092) kardeşi Tutuş (1062–1095) adına Bağdat'ta; Suriye Selçukluları'ndan Dukak (1098–1104), Nureddin Mahmud Zengi (1118–1146) Şam'da (1154), Selahattin Eyyubi (1138–1193) Kahire'de (1182), Fustat'da ve Akka'da (1187) darüşşifalar yaptırmışlardır⁸⁰. Anadolu Selçukluları döneminde, Anadolu'da, çeşmeler, ılıcalar, hamamlar, aşhaneler, imaretler, düşkün evleri, hanlar ve hastaneler kurulmuştur. Tedavinin ücretsiz yapıldığı darüşşifalarda hekim, kehhâl, cerrah, eczacı ve hizmetli görev almıştır⁸⁵.

Tıbbi örgütlenme ve uygulamalar çerçevesinde Anadolu Selçukluları'ndakilerin devamı olan Osmanlı hekimleri darüşşifalarda usta çırak ilişkisiyle hasta başında eğitilmiş ve hocalarından icazetname almışlardır¹⁷¹. Bu dönemde kadınlar, sağlık hayatında yalnızca adlarına kurulan vakıfların darüşşifaları ile gündeme gelmiştir. Hasta bakımında ev dışında görev aldıklarına dair bir veriye ulaşılammıştır. Osmanlı döneminin genelinde, İslamiyet'in ve aile kültürünün kadına yüklediği rol, “sırça köşkünün” dört duvarı arasında yaşamak ve gerektiğinde aile bireylerinin bakımını

sağlayarak iyileşmelerine yardım etmekten ibaret olmuştur. İslamiyet’e göre mahrem sayılan kadının yabancı insanların bakımında özellikle de erkek hastaların bakımında rol oynadıklarını düşünmek çağın koşulları göz önüne alındığında olanaklı görünmemektedir. Kadın erkek arasında “kaç-göç” ilişkisi İslamiyet dışındaki dinlerde de rastlanan bir tutum olmuştur.

2.3.3. Osmanlı’da Kadının Durumu ve Hasta Bakımındaki Yeri

Osmanlı’da kadınların hasta bakımında rol almalarına geçmeden önce kendileri hastalandığında başlarına neler geldiğini görmek yararlı olacaktır. Eve kapalı bir yaşam tarzını benimsemek zorunda kalan kadınlar, hastalandıklarında ya kendi olanakları ile ya da annelerinden-ninelerinden el almış kocakarı hekimlerin yardımıyla iyileşmeye çalışmışlardır. Eve hekim çağırma ve kadın hastaları kabul eden sağlık kuruluşlarına gitme, ancak ağır durumlarda dışarıdan yardım istenmesi zorunlu hale geldiğinde söz konusu olmuştur. Kadının “mahrem” sayılması, tedavi ve bakım hizmeti almasını engelleyen en önemli faktör olmuştur. Kadın sağlığının önemsenmeye başlanması, sağlık alanında modernleşme çalışmalarıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanmıştır.

Osmanlı’da XIX. yüzyıla gelinceye kadar sağlık hizmetleri “Darüşşifa” olarak isimlendirilen genel hastanelerde verilmiş, dolayısıyla hasta bakım etkinlikleri de bu sağlık kurumlarında yapılmıştır. Bursa’da yaptırılan Yıldırım Bâyezid Darüşşifası (1399), İstanbul Fatih Darüşşifası (1470), Edirne II. Bâyezid Darüşşifası (1488), İstanbul Süleymaniye (1557) ve Sultan I. Ahmed Darüşşifası (1621) bu kategorideki başlıca kurumlardır⁸⁵.

Osmanlı kadınları için, anıtsal binalara yerleşmiş hayır kurumları tesis etmek, politik statü göstergesi sayılmış ve bu kurumların hizmet sunması için gereken ödenek vakıflar aracılığı ile sağlanmıştır. Osmanlı’da darüşşifa yaptıran saraylı kadınlar ve yaptırdıkları darüşşifalar tarih sırasıyla şu şekildedir: Kanuni Sultan Süleyman’ın annesi Hafsa Sultan, Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası (1539); Kanuni’nin eşi Hürrem Sultan, İstanbul Haseki Darüşşifası (1550); III. Murad’ın annesi Nûrbânû Sultan, Atik Vâlîde (Toptaşı) Darüşşifası (1579)”; Kanuni’nin kızı Mihrimah Sultan, Mihrimah Sultan Medresesi (1538) ve aynı medresede 1837’de açılan darüşşifa ile Abdülmecid’in annesi

Bezm-i Âlem Valide Sultan tarafından 1845'te Yenibahçe'de "Bezm-i Âlem Valide Sultan Gureba-i Müslimin Hastahanesi" izlemiştir¹⁷².

"Hastane" sözcüğü ilk olarak 1845'te açılan Bezm-i Âlem Valide Sultan Gureba-i Müslimîn Hastahanesi'nde kullanılmıştır. Belgelerden bu kurumlarda hasta bakım hizmeti veren kişilerin erkek oldukları anlaşılmaktadır¹⁷².

Hafsa Sultan Darüşşifası dışında sayılan tüm darüşşifa ve hastanelerde kadınlara da hizmet verilmiştir. Bu hayırsever çalışmalar saray mensubu kadınların yardıma muhtaç kişiler için ne kadar hassas olduklarını göstermiştir. Her ne kadar kendilerinin hasta bakımına doğrudan katkıları olmasa da bu kişilerin yaptırdıkları kurumlarda hasta bakım ve tedavi hizmetlerinin yürütülmesi, kadınların sağlık alanındaki varlıklarının dolaylı da olsa göstergesi kabul edilebilir.

Osmanlı toplumunda kadın hastalar hemcinslerinin yanı sıra erkekler tarafından da muayene ve tedavi edilmiştir. Bu konuya ilişkin en eski tarihli kaynak Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun (1386–1470) "Cerrahiyyetü'l Haniyye" isimli eseridir¹⁷³. Bu eserde ayrıca Osmanlı'da kadın hekimlerin olduğu da bildirilmiş ve "Tabibe" adlandırması kullanılmıştır. Minyatürlerden bu tabibelerin operasyonlar sırasında yardımcı rol oynadıkları çıkarımı yapılabilir. Sarı'ya göre Osmanlı'da kadın hekim varlığını ortaya koyan en eski tarihli belge XVI. yüzyıla aittir¹⁷⁴. Yine kadın hastanın tedavisinin kadınların yanı sıra erkekler tarafından yürütüldüğünü şer'i mahkeme sicillerindeki rıza senetlerinden öğrenmek de mümkündür¹⁷⁴.

"Haseki Darüşşifası"nın 1551 tarihli ikinci vakfiyesinde görev yapan hastabakıcıların görev tanımları yapılmıştır¹⁷⁵. 1843 yılına ait Hekimbaşı Abdülhak Molla mührünü taşıyan bir belgede, Haseki'nin kadın hastaların bakımına tahsis edildiği belirtilmiştir¹⁷⁶. 1885–1886 yıllarında Fransız gezgin Aubry, Taşkonak'a taşınan hastanede hasta bakımında ondört kadın hasta bakıcının görev aldığından, bunların Müslüman kadınlar olduğundan söz etmektedir¹⁷⁷.

Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi, II. Mahmud'un eşlerinden Abdülmecid'in annesi olan Bezmialem Valide Sultan tarafından 1845'te Çapa'da 201 yatak kapasiteli olarak yaptırılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, burası Osmanlı'da "hastahane" adının kullanıldığı ilk sağlık kurumudur^{178,179}. Gureba Hastanesi'nde de kadın hastaların olduğu, "inas hademe"lerin hasta bakımında görev aldığı saptanmıştır¹⁸⁰. Hemşirelik tarihindeki önemi ise 1925'te Türkiye Kızılay Cemiyeti

tarafından kurulan “Hastabakıcı Hemşireler Mektebi”nin ilk uygulama hastanesi olmasıdır^{181,182}.

XVII. yüzyıldan itibaren sarayda, saraya mensup kadınlara hizmet vermek için açılan “Cariyeler Hastanesi”nde ebelere, “Hastalar Ustası” adı verilen hastaları muayene-tedavi eden bir kadın ile onun “Hastalar Kethüdası” adı verilen yardımcısına, ayrıca “Nine” adı verilen hastabakıcılara ve onların yardımcısı olan cariyelere rastlanmaktadır. “Hekime Hanım” denilen kadın hekimlerde sarayda görev yapmıştır¹⁷⁹. Abdülaziz Bey de “Osmanlı’da Adet, Merasim ve Tabirleri” adlı eserinde kadın hekimlerden söz etmiş ve bu kişilere saraydan senelik maaş verildiğini aktarmıştır¹⁸³. Cariyeler Hastanesi özellikle salgın hastalıklarda tecrit amaçlı kullanılmış¹⁷⁹, XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda erkek hekimler ve cerrahlar da burada görev yapmıştır. Ancak erkek hekimlerin geleneksel “Harem–Selamlık” uygulaması nedeniyle kadın hastayı görmesi yasaklanmış, yalnızca nabız muayenesine izin verilmiştir¹⁷⁹.

XVIII. yüzyılda sefir olarak İstanbul’da görev yapan D’Ohsonn’a göre Osmanlı’da kadın hekimler harem mensuplarına bakım vermişler ve bu hekimler bilgiden çok tecrübeye dayanarak başarılı olmuşlardır¹⁸⁴. Sahillioğlu’nun aktardığına göre Üsküdar’da “Hatun” isimli bir kadın cerrah başarılı fıtık ameliyatları yapmış ve 21 hastayı tedavi etmiştir¹⁸⁵.

1862’de Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın kızı ve Sadrazam Yusuf Kamil Paşa’nın eşi Zeynep Kamil tarafından yaptırılan “Zeynep Kamil Hastanesi” de kadınlara tahsis edilmiştir¹⁸⁶. Zeynep Kamil Hastanesi’nde Cemil Paşa 1896’da Viyana’dan bir başhemşire ve sekiz hemşire getirtene kadar yine Müslüman hastabakıcı kadınlar görev yapmışlardır¹⁸⁷.

Abdülmecid’in kızı Refia Sultan’ın Kırım Savaşı sonrasına denk gelen jinekolojik hastalığında, yerli ve yabancı hekimler tedavi için seferber olmuştur¹⁸⁸. Burada erkek hekime muayene yaptırmaktan çekinmemenin nedeni, Abdülmecid’in Fransız ve İngiliz askerlerine sunulan bakım hizmetlerini görmesi, özellikle Fransız hekimlerin Osmanlı tıbbına olan hizmetleri nedeni ile onlara güven duyması ve genel olarak yenileşmeye açık bir yaklaşım benimsemesi şeklinde yorumlamak mümkündür. Refia Sultan’ın eğitiminde, Nightingale’in hemşirelerinden biri olduğu ve savaş sonrası İstanbul’da kalmayı tercih ettiği öne sürülen Maria Tirard görev almış, muhtemelen tedavi sürecine yol gösterici bir etkiye de bulunmuştur. Ancak Nightingale ile İstanbul’a

gelen ekip arasında Tirard ismine rastlanmamıştır. Tirard muhtemelen daha önceden İstanbul’da faaliyetlerine başlayan Saint Vincent de Paul’a bağlı bir kişi ya da savaş için gelmiş olan subaylardan birinin eşidir. Savaş sırasında gönüllü olarak Nightingale’in ekibine katıldığı akla getirilebilirse de Selimiye’deki ekibin yerel katılımlarla genişlediğine dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Osmanlı’da sağlık hizmeti vermiş olan kadınlar usta-çırak yöntemiyle yetişmiştir. Kadınlar formel eğitim almak için 1842 yılında ebelik eğitiminin kurs halinde verilmesine kadar beklemek zorunda kalmıştır^{189,190,191}. Bu kurslar Türkçe olarak Konstantin Karateodoriⁱ tarafından verilmiş, derslerde Madam Messani ve yardımcısı Madam Pizipio asistanlık yapmıştır. Kursun ilk döneminin semeresi olarak 1845’te 10’u Müslüman toplam 36 ebe mezun olmuştur¹⁹¹.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında başta “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne” polikliniği olmak üzere sağlık kurumlarında kadın hastalara hizmet vermenin yaygınlaşmasının kadınların sağlık alanında çalışmaya başlaması üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu düşünülebilir¹⁷⁹. Bu başlangıcın iki koldan gerçekleştiği; bunlardan birinin varlıklı kadınların gönüllü çalışmaları, diğerinin yardımcı veya ikincil sağlık hizmeti vermek üzere yoksul kadınların eğitilerek veya eğitilmeden istihdam edilmesi olduğu tespitini yapmak mümkündür.

1868’de “Hasta ve Yaralı Askerlere Muavenat Cemiyeti” adı ile faaliyete başlayan ve 1877’de “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti”neⁱⁱ dönüşen yardım kurumunda varlıklı ve nüfuzlu kadınların çalışmaları, kadın tarafından hasta bakımı verilmesinin önünü açmıştır. Özellikle Safiye Hüseyin Elbi ve Nesime Hanım’ın bu konuda büyük rol oynadığı bildirilmektedir¹⁹². Hasta bakımı alanındaki çalışmaları “gönüllü şefkat hemşireleri” ve “aşıcı hanımlar” sürdürmüştür.

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın olduğu yıllarda “Bimarhane Nizamnamesi”nde “inas hademe” olarak söz edilen kadın hasta bakıcılara ilişkin bazı hükümler bulunmaktadır. Bu hükümlerde kadın ve erkek hastabakıcıların aynı işleri

ⁱ Konstantin Karateodori (1802-1879) Edirne’nin köklü ailelerinden olan ve çok sayıda hekim ve diplomatlar yetiştirmiş Karateodori ailesine mensuptur. İtalya’nın Pisa Üniversitesinden tıp, cerrahlık ve doğum doktoru olarak mezun olmuştur. 1828–1829 yıllarında Paris’teki ve Londra’daki hastanelerde çalışmış, 1831’de padişahın özel hekimi olmuştur. 1832’de Kız Kulesi’nde kurulan veba hastanesine başhekim olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’de Galatasaray döneminde cerrahi hastalıklar, cerrahi klinik ve ebe adaylarına doğum dersleri vermiştir.

ⁱⁱ Bu cemiyete daha sonra 1923’te “Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti”, 1935’te “Türkiye Kızılay Cemiyeti” ve 1947’de “Türkiye Kızılay Derneği” isimleri verilmiştir. Kuruluşu “Kızılay” adı Atatürk tarafından verilmiştir.

yaptığı görülmektedir. Altıntaş’a göre Türkiye’de hemşirelik eğitimi Tıbbiye bünyesinde ebelik eğitimiyle başlamıştır. Buradan mezun olan ebeler, ebelik hizmetleri yanında hastane ve polikliniklerde de çalışmıştır. 1912’den önce hasta bakımında görev alan kadınların varlığı çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır¹³⁸.

1895’te viladethanede ebelik eğitiminin başına Besim Ömer Paşa getirilmiş ve iyileştirme çalışmaları yapılmıştır¹⁹³. 1897’de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de ebe sınıfına “hastabakıcılık usulü” adlı ders eklenerek hasta bakım işi de müfredata dahil edilmiş, bu ders Dr. Kenan Tevfik (Sezenel) tarafından verilmiştir^{194,195,196}. 1908 yılında sivil tıp okulunun fakülte haline gelmesiyle buraya bağlı “Hastabakıcı Kadınlar Mektebi” açılmıştır. 1909 yılında Refik Münir (Keskingil)^{i,197} ve Kenan Tevfik tarafından “Hastabakıcılık” kitabı (1909) yazılmıştır¹⁹⁶. Aynı yıllarda Dr. Besim Ömer Paşa’nın öncülüğünde Kadırga’da ilk gönüllü hastabakıcılık kursu açılmış ve bu kursa katılan kişiler Balkan Savaşı’nda hasta bakımı yapmışlardır. Hastabakıcı Kadınlar Mektebi ve gönüllü hastabakıcılık kursları Türkiye’de formel hemşirelik eğitime geçişte önemli bir örnek oluşturmuştur.

Gülhane Seririyat Hastanesi kurulduğunda seçilen erlere haftada 26 saat teorik ve pratik dersler verilerek hastabakıcılık eğitimi başlatılmış, ilk mezunlarını 1902 yılında vermiştir. Dr. Rieder hemşirelik konusunun çözümlenmesi gereken bir sorun olduğuna inanmış ve Almanya’da yetiştirilmiş “Hamburg Hemşireler Derneği”ne mensup üç hemşirenin 1898’de hastaneye getirtilmesini sağlamıştır. İlk gelen hemşireler Marianne Zakrezeweska, Helene Mayer ve Mariaanne Lafontaine’dır. Alman hemşirelerin gelişi 1932 yılına kadar birer yıllık sözleşme ile değişimli olarak devam etmiştir^{125,130}.

Daha önce bakım işini üstlenen kadınlardan “hastabakıcı”, “inas hademe” veya sadece “hademe” olarak söz edilirken “Hemşire” hitabının kullanılmaya başlanması ilk olarak bu Alman hemşirelere yönelik olarak gerçekleşmiştir. 1912–1913 Balkan Savaşı yıllarında Gülhane Seririyat Mektebi’nde ve Hamidiye Etfal Hastanesi’nde Almanya’dan gelen hemşirelere hitap ederken kullanılan “schwester”in, Türkçe karşılığı olan “hemşire” kullanılmaya başlanmış ve bu kullanım günümüze kadar gelmiştir^{125,138}.

ⁱ Refik Münir Keskingil (1880–1940) 1903’te Tıbbiye-i Askeriyye’den mezun olmuş, Çanakkale Savaşı’nda 2. Ordu Sıhhiye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. 1920–1931 yılları arasında Gülhane Askeri Tıp akademisi Kadın Hastalıkları ve Doğum klinik direktörlüğü yapmıştır.

Kadınlar Türkiye’de tıp eğitimi alma hakkı için 1922 yılına kadar beklemiştir. Hekim olmak için Avrupa’ya gidip Würzburg’da tıp eğitimi alarak 1921’de yurda dönen Safiye Ali, ilk Türk kadın hekim olarak tarihe geçmiştir. Safiye Ali’nin eğitimini sürdürdüğü dönemde Türkiye’de de Fatma Müfide gibi eğitilmiş ve ileri görüşlü kimi genç kadınlar tıp eğitimi almak için mücadelelerini sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen günlerde artan hekim ihtiyacını karşılamak üzere kızların tıp fakültesine alınması gündeme gelmiş, 1918’de Sıhhiye Nezareti’nin önerisi üzerine Meclis-i Vükelâ kadınların tababet, dişçilik ve eczacılık eğitimi almalarına izin vermiştir. Bu iznin yaşama geçmesi kolay olmamış, tıp fakültesine 1921’de kayıt yaptıran sekiz kız öğrenci, fakülte reisi Akil Muhtar’ın muhalefet etmesi sonucu ancak ertesi yıl eğitime başlayabilmiştir. Bu konuda Besim Ömer Paşa’nın desteğini alan söz konusu öğrenciler Fatma Müfide (Küley), Suat Rasim (Giz), Fitnat Celal (Taygun), İffet Naim (Onur), Sabiha Süleyman (Sayın) dır¹⁵². Akil Muhtar’ın kadınların tıp eğitimi almasını geciktirmesi, daha önce hastabakıcılığı yalnızca kadınların yapacağı bir meslek olarak tanımlayan Besim Ömer Paşa’nın kız öğrencilerin tıp fakültesine kabul edilmelerine de katkıda bulunması dikkate değer bir husustur¹⁹³.

3. KIRIM SAVAŞI'NDA HASTA BAKIMI

Kırım Savaşı, katılan ülkeler açısından, çarpışmaların yol açtığı kayıpların ötesinde ikincil faktörlere bağlı bir dizi önemli zararın da ortaya çıkması itibariyle dikkate değerdir. Dönemin teknik olanakları, cephenin genişliği, iklim koşullarının zorlayıcılığı gibi genel sorunların yanı sıra, ordularda bakım verecek tıbbi personelin yetersizliği, hastaları ve yaralıları cephe gerisine sevk etmenin güç olması gibi tıbbi sorunlar da tüm ülkeler tarafından acı birer deneyim olarak yaşanmıştır.

Bu bölümde savaşa katılan orduların tıbbi yapılanmaları, sağlığa yönelik donanımları ve özellikle hasta ve yaralı bakımı için kurdukları düzenekler üzerinde durulmuştur.

3.1. Savaşa Katılan Orduların Sağlık Yönünden Durumları

Kırım Savaşı'nda askeri kaynaklara göre Osmanlı Ordusu'nun 75.000 askeri Rumeli Ordusu'nda, 146.000 askeri ise Kafkas cephesinde bulunmuştur. Orduda neferlerin ve bahriye, harbiye, topçu okulu, tıbbiye mezunu subayların yanında, başıbozuk adı verilen ve kendi silahını ve cephanesini getiren gönüllüler de görev yapmıştır².

Harp akademisi, hukuk, mühendis, topçu akademisi ve tıp mezunu subayların da yer aldığı Rus ordusunun ise savaşın başında Kafkas cephesinde 160.000, Eflak – Buğdan'da 180.000, Kırım'da 20.000–30.000 mevcudu bulunmuş, ilerleyen dönemlerde çok sayıda birlik Kırım'a kaydırılmıştır².

Kırım Savaşı'nın Kırım yarımadasında yaşanan muharebelerinin başladığı 1854'te, müttefikler cephesinde 5.000 Osmanlı, 26.000 İngiliz, 24.000 Fransız askerinden oluşan, toplamda 55.000 kişilik kara birliği yer almış, iki hafta sonra 14.000 İngiliz'in katılımıyla 6 Kasım'da toplam mevcut 69.000 olmuştur. Kara kuvvetlerinin yanında 35.000 denizci de bu cephede görev yapmıştır. Dağlar'a göre 89 savaş gemisi dışında 267 nakliye gemisi harekâta görev almış, bunlarla savaş boyunca 111.000

müttefik askeri Kırım'a taşınmıştır²³. Kırım'daki Rus birlikleri, 12.000'i Kerç^{i,197} bölgesinde olmak üzere toplam 60.000 kişiden oluşmuştur.

1855'te Gözleve'deki 40.000 kişilik Osmanlı ordusunun mevcudu, Mısır'dan gelen destek kuvvetlerinin katılımıyla 50.000'e çıkmıştır. Mayıs 1855'te Kırım'da 100.000 Fransız, 55.000 Osmanlı 32.000, İngiliz, 15.000 Piyemonteli bulunmuştur. Osmanlı ordusunun Kırım ve Rumeli askerlerinden 35.000 kişi 1855 Eylül'de Kafkas Cephesi'ne kaydırılmıştır.

Verilen tüm sayılar görev yapan birliklerin sabit mevcutları olup, ölenlerin, cephe gerisine gönderilen yaralı ve hastaların, kaçakların yerine yeni kişilerin geldiği göz önüne alındığında savaşa katılanların verilen sayıların toplamından çok daha yüksek olması söz konusudur. Farklı kaynaklarda toplam asker sayısı ile ölü ve yaralı sayılarının ciddi farklılıklar arz etmesini de bu durumla açıklamak mümkündür.

Cephede müttefik birlikleri arasında barınma koşulları açısından çarpıcı farklılıklar bulunmuş; Osmanlı askerleri üzerine branda gerdikleri basit siperlerde barınırken, Fransızlar iki kilometrelik bir hat boyunca toprağın üzerine kurdukları çadırlarda kalmışlar, İngilizler ise inşa ettikleri barakalara yerleşmiş, savaşın son kısmına katılan Piyemonte birliklerini de konuk etmişlerdir. Savaş bütçelerinin sağladığı olanaklar, İngilizlerin müttefiklerinden farklı olarak giyecek ve yiyecek yoksunluğu yaşamamasını sağlamıştır³⁰.

Savaşta ağır ateşli silah olarak top, hafif ateşli silahlar olarak ığneli, şişhaneli ve kaval tipi tüfekler, toplu tabanca ve ateşli olmayan silah olarak da kılıç kullanılmıştır¹. Dolayısıyla savaş yaraları da genellikle ateşli silah ve kesici-delici alet yaralanmalarından oluşmuştur³⁰. Ancak sağlık sistemlerini en fazla zorlayan, bu yaralanmalar değil salgın hastalıklar olmuştur. Özellikle 1854 yılında müttefik filolarında çıkan kolera ve dizanteri nedeniyle çok sayıda kayıp verilmiştir¹. Özbay'a göre bir diğer önemli sağlık sorunu da tifüstür ve Osmanlı birliklerinde bu soruna karşı yeterince tedbir alınamamıştır. Özbay, Fransız ordusundan Dr. Angel'in 75.000 erin tifüsten kaybedildiğini açıkladığını aktarmakta ancak bu sayıyı doğru kabul etmeyip, Fransız kayıplarının toplam 50.109 kişi olduğunu öne sürmektedir³⁰. 1865'te Fransa Sağlık Konseyi'ne sunulan bir raporda ise toplam ölü sayısı 70.000 olarak verilmekte, bunların 10.000'inin kötü yaralar ve yüksek ateş yüzünden kaybedildiği

ⁱ Kırım'da Azak Denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlayan boğaz bölgesidir.

belirlenmektedir²². Rapora göre bu sayı, doğudaki hastanelerin tahliyesiyle birlikte daha da yükselmiştir. Kolera ve tifüs nedeniyle ölenler arasında Fransız ordusunun 90 doktoru da yer almaktadır. Bir başka kaynağa göre ise İngiliz birliklerindeki 448 doktordan hiç kayıp verilmemiş, 450 Fransız doktorun ise 82'si tifüsten kaybedilmiştir⁶³. Özbay'a göre savaşta tifüsten 90.000 ölüm olmuştur. Bunun 19.200'ü İngiliz askerleridir³⁰. Oysa Fransız kaynaklarında İngilizlerin toplam ölü sayısı 19.000'dir²². Ruslar ise Tuna'da ve Kırım'da yaklaşık 100.000 kayıp vermiştir³⁰.

Kasım 1853-Şubat 1856 tarihleri arasında yayınlanan Takvim-i Vekayi'lerde yer alan sayılar toplandığında, savaş boyunca tüm ülkelerin can kayıpları 114.116, yaralıları 21.320 çıkmaktadır. Ancak bu gazetenin pek çok nüshasında sayı belirtilmeden ölü ve yaralıdan söz edilmesi, toplam sayının çok daha fazla olduğu çıkarımına yol açmaktadır³⁶. Osmanlı ordusunda en fazla ölü ve yaralı Sinop Baskını sırasında verilmiş, Kırım ve civarındaki muharebelerde daha az zaiyat olmuştur. Bunun nedeni mevsimsel ve coğrafi zorluklara rağmen komuta kademesinin iyi bir savaş stratejisi uygulaması olarak gösterilebilir. Takvim-i Vekayi'ye göre savaş boyunca 3.048 Osmanlı askeri ölmüş 2.324'ü yaralanmıştır. Takvim-i Vekayi'de Osmanlı ölü ve yaralı sayılarını titizlikle verilmiş olduğunu düşünerek bu sayıları kabul etmek ya da başka bir bakış açısıyla toplumda infial uyandırmamak için resmi yayın organı kabul edilebilecek olan gazetenin sayıları az gösterdiğini de düşünmek olanaklıdır.

3.2. Ordularda Hasta ve Yaralı Bakım Düzenekleri

Askerliğin ve savaşın geçmişi boyunca kendine özgü birçok sağlık sorununun ortaya çıkması ve bunlara yönelik çözüm düzeneklerinin geliştirilmesi söz konusu olmuştur. Tıp ve özellikle cerrahi alanındaki kimi önemli gelişmeler de bu düzenekler çerçevesinde yürütülen çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Bu alt bölümde Kırım Savaşı'na katılan orduların sağlıkla ilgili yapılanmaları ve çalışmaları ele alınmıştır. Piyemonte Krallığı ordusuna ait sağlık düzeneklerine ilişkin bir bilgiye ulaşamadığı için bu bölümde diğer ordulara ağırlık verilmiştir. Savaşta özellikle Fransız ve İngilizlerin desteğini alan ve savaşın bitmesine yakın bir sürede savaşa katılan Piyemonte ordularının sağlık gereksinimleri de muhtemelen Fransız ve İngiliz düzenekleri üzerinden karşılanmıştır.

3.2.1. Osmanlı Ordusunda Hasta ve Yaralı Bakımı

Kırım Savaşı'nda Osmanlı'nın yaralıları ve hastaları hekimler ve cerrahlar tarafından tedavi edilmiştir. Savaşın olduğu dönemde, tıbbiyeden mezun olmuş hekimlerin sayısı az olduğundan, cerrah ve tımarcı adı verilen çıraklıktan yetişmiş kimseler orduda hasta ve yaralı bakımında ve tedavisinde görev yapmışlardır. Kadın hasta bakıcıların varlığı konusunda hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır.

Osmanlı ordusunda bulunan her hekim bağlı bulunduğu birliğin üniformasını giymiş ve hekimliğin yanında birliğin bir subayı olarak farklı görevler de yapmıştır. Tıbbi malzemenin sevkini ise eczacılar üstlenmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere orduda kadın hastabakıcı bulunmamakta olup, bakım işini ağırlıklı olarak çoğu yaşlı olan tımarcılar yapmıştır. Osmanlı ordusunda lojistik ve idari faaliyetler Dar-ı Şura-ı Askeriyye (Askeri Meclis) tarafından yürütülmüş, dolayısıyla tıbbi faaliyetlerle ilgili üst makam da burası olmuştur.

Askerlerin günlük iaşeleri hesaplanmış, temel ihtiyaç olan ekmek için gerekli un yerel kaynaklardan temin edilerek, Karadeniz kıyılarından Kırım'a getirilen fırıncılara yaptırılan ekmekler memurlar tarafından her gün kışlalara gönderilmiştir¹⁹⁷. Bir er için belirlenen günlük iae; 300 dirhemⁱ ekmek, 80 dirhem et, 27 dirhem piring, 3 dirhem sadeyağ, 7 dirhem nohut, 6,5 dirhem soğan, 6,5 dirhem tuz ve 1 dirhem zeytinyağı içermekte ayrıca her neferin günlük 1 dirhem mum, 1 dirhem sabun, 219,5 dirhem odun istihkakı bulunmaktadır. Kış mevsiminde bu erzaka ve malzemeye ek olarak er başına 91 dirhem kömür verilmiştir³⁰.

Askeri Tarih Araştırma ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı (ATASE) arşivinde deniz harekâtı olarak kayıtlı bulunan Kırım Savaşı'nda bahriye askerleri arasında denizcilerin hastalığı olarak bilinen iskorbüte yakalananların tedavilerine ilişkin belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerde gerektiği takdirde hastalanan erlerin Muhbir-i Sürur adlı gemiyle önce Varna'ya oradan Batum'a ve Sinop'a, durumu ağır olanların ise İstanbul'a sevk edilmeleri ve izinli sayılmaları konusundaki emirler yer almaktadır. Koruyucu sağlık hizmetleri bağlamında ise, askerlerin hastalıkla baş edebilmek için daha iyi beslenmelerine yönelik tedbirler, birliklerin kamp kurduğu yerlerle ilgili düzenlemeler, su dezenfeksiyonu için getirilen öneriler yer almaktadır. Tezin 3.4.3. Kırım Savaşı'nda İskorbüt ve Dar-ı Şura'nın Önerdiği Önlemler başlıklı alt bölümde

ⁱ 1 dirhem=3,20 gram

değerlendirilen bu belgelerin, Ek-1’de orijinalleri, transkripsiyonları ve sadeleştirilmiş halleri yer almaktadır (Bkz. Ek-1.)¹¹⁻²¹.

Savaş döneminde ordunun sağlık hizmetini sağlayacak teşkilat yeni kurulmuş bulunduğundan personel, ilaç ve tıbbi malzeme bakımından yetersizlikler yaşanmıştır. Osmanlı ordusu muharebelerde yaralanan ve hastalanan askerlerine gereği gibi bakamamış ve tutuldukları hastalıklarda yeterince tedavi edememiş ve çoğu kez onları ölümden kurtaramamıştır. Koruyucu önlemlere rağmen Osmanlılar Kırım Savaşı’nın üç cephesinde de tifo, kolera, tifüs gibi salgın hastalıklardan kayıplar vermiştir. Savaş alanında ağır yaralananlar, arkadaşları tarafından kucakta ya da sırtta taşınmış, hafif yaralı olanlar kendi başlarına dayanabildikleri kadar cephe gerisine doğru yürümek zorunda kalmışlardır. Cepheden uzaklaşmayı başaranlar çoğunlukla hayvan üstünde veya bazen arabalarla sahra hastanesi denilen mahallere götürülmüştür. Sahra hastanesinde tedavisi gerçekleştirilemeyen hasta ve yaralılar öncelikle Varna Hastanesi’ne yerleştirilmiş ve gerekli olduğunda Batum’a, Sinop’a ve İstanbul’a gemilerle taşınmışlardır. Hasta ve yaralılarından durumu en ağır olanlar ise hasta sevkியatında kullanılan gemiler geldiğinde bekletilmeden İstanbul’a gönderilmiştir. Batum ve Sinop ise daha çok iskorbütlü hastaların gönderildiği yerler olmuştur¹¹⁻¹⁷. Hastaların ve yaralıların sevk edildiği merkezlerin en büyüğü olan İstanbul’da tüm hastanelerin seferber edilmesinin yanı sıra harbiye, bahriye ve tıbbiye okulları da geçici hastane olarak düzenlenmiştir¹.

Kırım Savaşı döneminde askeri sağlık örgütlenmesi çerçevesinde hedeflenen her ordu için bir hastane kurulmasıdır. Söz konusu hastanelerin ordu karargâhı civarında en temiz, havadar ve merkezi bir yerde kurulması, güneş ve yağmurda hastaları ve malzemeleri koruyacak şekilde basit binalara yerleşmesi, en az 1200 yataklı olması kararlaştırılmıştır. Bu merkez hastanelerinden başka orduya bağlı tümenlerin ileriye gidecek birliklerinin yanında da geçici seyyar hastaneler kurulması düşünülmüştür.

Merkez hastanelerin kadrosunda, bir başhekim, bir başhekim yardımcısı, bir baş cerrah, 12 hekim, bir baş eczacı, bir baş cerrah yardımcısı, 36 cerrah, iki baş eczacı yardımcısı, 16 eczacı, 12 hastabakıcı, 24 sülükçü hademe, 12 eczacılıktan anlayan hademe yer alması ön görülmüştür³⁰.

Bu ordu merkez hastanelerinde her hasta için gereken malzemeler de belirlenmiştir. Bunlar; bir kerevet, iki yatak çarşafı, bir yorgan, iki yorgan çarşafı, iki

yastık kılıfı, iki gömlek, üç don, üç entari, üç serpuş, bir aba (yoksa hırka), iki havlu, iki çorap, bir tükürük hokkası, bir maşrapa, bir çorba tası, bir tabak, bir tepsidir. Her hastanede eczane, çamaşırhane, mutfak, ambar ve kerevethane olması ve demirbaş olarak 12 çift leğen, 12 çift ibrik, 24 çift büyük abdest leğeni, 24 çift güğüm bulundurulması gerekmektedir.

Merkez hastaneleri ile cephe arasında kurulan seyyar hastaneler, genellikle 300 yataklı olarak planlanmış, kadrolarında iki hekim, bir baş cerrah, altı cerrah, bir eczacı, bir baş hademe, 20 hademe ve ayrıca iki imam, bir kâtip, bir vekilharç, bir hasta ağası, üç bölük emini, iki aşçı, iki çamaşırcı, 80 hademe, yeteri kadar muhafız er bulunması öngörülmüştür. Ancak altyapı ve kadro öngörülmesi tam olarak gerçekleştirilememiş; ortalama bir hastane 10 tane kerevetli yatak bulundurmanın ötesine geçememiştir. Bu seyyar hastanelerde 10 kolçaklı ağaç sandalye, 20 yelken bezinden yapılmış hasta taşıma teskeresi (sedye), leğen, ibrik, su kovası, havlu kullanım için hazır tutulmuştur.

Bu seyyar hastaneler meydan muharebelerinin yapıldığı yerin hemen gerisinde kurşun menziline dışında siper kazılıp üzeri örtülerek hazırlanmıştır. Kırım'daki Osmanlı birliklerinin sağlık hizmetleri tıbbi malzemeden yoksun olarak, sınırlı sayıda müslim ve gayrimüslim Osmanlı hekimi tarafından yürütülmüştür¹²⁶. Hastalar ve yaralılar hastane tertibatı olmayan koşullarda yatırılmış, tıbbi malzeme yetersizliğinden yaralılara basit müdahalelerin dışında bir tedavi yapılamamıştır¹²⁶.

Savaşta geri hizmet ve sağlık işlerinin yetersiz kalmasının nedeni, ekonomik sıkıntı içinde ve tıbbi malzeme yönünden dışa bağımlı olmaktır. Devletin yüksek bedelde ve güç koşullarda sağladığı sağlık malzemeleri ve ilaçlar, çoğu kez uygun nitelikte olmamış, ordunun elindeki ilaç ve malzeme ise yetersizliği nedeniyle ihtiyaca cevap verememiştir².

Kırım savaşında İngilizler ve Fransızlar gibi Osmanlılar da savaşta kullanılma özelliklerini kaybetmiş gemileri, gerekli tadilatı yaparak hastane nakil gemisi haline getirmiş, hasta ve yaralı sevkياتında kullanmıştır.

Osmanlıda bilimsel anlamda ilk baytar mektebi 1886'da kurulduğu için Kırım Savaşı sırasında ulaştırma hizmetlerinde kullanılan hayvanların bakımı ve gerektiğinde tedavisi nalbant ustaları tarafından yapılmıştır¹⁹⁹. Hasta hayvanlar ya öldürülmüş ya da terk edilmiştir^{1,9}.

Osmanlı donanması, askerlerin top ambarlarında aralıklı yerleştirilmiş yer yataklarında yatırılmaları sonucu beklenilenden ve müttefiklerin verdiği daha az kayıp vermiştir. Bununla birlikte, donanmada iskorbüt ve beslenmeyle ilgili başka sorunlara sıklıkla rastlanmıştır. 1854 yılı sonlarında Tarabya’da İngiliz Deniz Hastanesi, Kanlıca’da Fransız Deniz Hastanesi kuruluncaya kadar, müttefiklere tahsis edilen Kasımpaşa’daki Osmanlı Deniz Hastanesi’nin kullanılamaması bir zaaf yaratmıştır¹. Kasımpaşa Deniz Hastanesi, İngilizlere hizmet verdiği dönemde Ağustos 1854’teki kolera salgını sırasında yoğunluk yaşamıştır. Koleraya karşı donanmada friksiyon, tebeşirli bir çeşit uyuşturucu, sülük yapıştırma ve bazen de kan alma uygulanmıştır²⁰⁰. Donanmanın müttefiklere yer tahsis etmekle bağlantılı olarak yaşadığı ikinci bir sorun, Rus esirlerin yerleştirildiği Kalyoncu Kışlası’ndan ayrılan deniz silahendazlarının (deniz piyadelerinin), sanayi alayı ile birlikte kalmaları sonucunda ortaya çıkan ve yüzlerce kişinin ölümüne yol açan tifüs salgınıdır¹.

3.2.2. İngiliz Ordusunda Hasta ve Yaralı Bakımı

İngiltere’ye İstanbul’dan haber servisleri vasıtasıyla gönderilen mektuplar, bilinen ilk savaş muhabirlerinden olan İngiliz gazeteci The Times gazetesi muhabiri Thomas Chenery’nin İstanbul’dan, aynı gazeteden meslektaşları John Delane ile William Howard Russell’ın Kırım’dan bildirdikleriⁱ ve nihayet Roger Fenton’ın cepheden gönderdiği fotoğraflar ve izlenim yazıları İngiliz kamuoyunda ve resmi makamlarda yankı bulmuştur^{68,72}. Perişan olan yaralı ve hasta İngiliz askerlerinin bakımı için büyük bir para toplama kampanyası düzenlenmiştir. Thomas Chenery’nin The Times’ta 12 Ekim 1854’te yayınlanan makalesinde “... *Öfke ve şaşkınlık içindeyiz. Çünkü halk, yaralıları korumak için hiçbir etkili sağlık hazırlığının bulunmadığını öğrenecek. Sadece cerrah değil, ne hemşire ne de pansumancı var. Bilindiği gibi tek söylenecek şey, yaralılara sargı yapmak için tek bir bezin bile olmadığıdır. Gerçi bu büyük acıyı paylaşmaktan kaynaklanan toplumsal dayanışma, Üsküdar’da kışlada veya akıl hastanesinde bulunan mutsuz insanlar için üstün geliyor ve bütün aileler, gerekli araçları, çarşafı ve eski giysilerini veriyor. Fakat gerekli durumlar niçin önceden*

ⁱ William Howard Russell, John Delane’nin Malta’da görevlendirilerek Kırım’dan ayrılmasıyla yerine geçmiş, Kırım’da ve Sivastopol’de olanları bildirmiştir.

açık bir şekilde görülemedi?” şeklinde dile getirmiş ve İngiliz askerlerin cephe ve cephe gerisinde sağlık olanaklarının yetersizliğini bildirmiştir⁵¹.

İngiliz ordusunda sağlık hizmetlerinin planlaması ve düzenlemesi üzerinde yeterince düşünülmemiş olduğu söylenebilir. Askerlerin sağlığından ve hastanelerin organizasyonundan sorumlu levazım, ikmal ve sağlık bölümleri bulunmasına karşın uygulanan sağlık sistemi orduyu olumsuz etkilemiştir. Bölümler arası koordinasyonun olmaması ve yetki karmaşası sağlık hizmetlerinin sunulmasını engelleyici faktörler olmuştur. Doktorun yazdığı diyetin hastaya verilmesine ikmalcinin karar vermesi gibi sorunlar yaşanmıştır. İngiliz ordusuna mensup olan ve savaşta görev alan her asker kendi erzak ve yatacağını sırtında taşımakla zorunlu tutulmuştur. Bu askerlerin hastalanması ya da yaralanması durumunda bu eşyaları bıraktığı anda yatacak yer ve yiyecek sorunu ortaya çıkmıştır. Askerler açısından bu durum savaşa katılan tüm ülkeler için neredeyse aynı özellikler göstermiştir.

İngiliz ordusunun subayları doğal olarak erlerine göre daha rahat ve konforlu koşullarda bulunmuşlardır. İstanbul’da bulundukları süre içinde şehrin en iyi semtleri, kışlaları, hastaneleri kendilerine ayrılmıştır. Bu misafirperverliğin gerisinde İngiltere’nin İstanbul Sefiri Lord Stratford ile Sadrazam Mustafa Reşid Paşa’nın yakın ilişkisi yatmıştır. Lord Stratford savaş sonrasında sadrazam üzerinden İngiliz çıkarlarına öncelik tanınmasını sağlayarak Osmanlı’nın diğer müttefikleri ile arasının açılmasına neden olmuştur. İngilizlere uygulanan bu imtiyaz Mustafa Reşid Paşa sadrazamlıktan azledildikten sonra nispeten azalmıştır⁷².

Savaş sırasında İngiliz subaylarının eşleri subaylarla birlikte İstanbul’a gelmişlerdir ve geliş amaçlarından biri de yaralı ve hastalara bakmak ve yardım etmek olmuştur. Fakat bu kişilerin sayıları ile hasta bakımına yönelik beceri ve bilgi düzeyleri hasta ve yaralı bakımı için yeterli olamamıştır.

İngilizlerin hekimleri ve cerrahları cephede görev yapmış, Kırım’da Balaklava hastanesi yaralı ve hastaların bakımı için düzenlenmiştir. Bu hastanede bir grup İrlandalı Merhametli Kız Kardeşler üyesi rahibe görev almıştır²⁰¹. Karşımıza çıkan ilginç bir kişi ise daha önce sözü geçmiş ve daha sonra sözü geçecek olan cephede hasta bakımına kendini adanmış çekirdekten yetişme bir sağlık yarı-profesyoneli Mary Seacol’dür²⁰¹. Hasta bakımı yapmak için açtığı pansiyonda ve cephede İngiliz

askerlerinin bakım işlerini üstlenmiştir. Balaklava Hastanesi'nde bir dönem Florence Nightingale de yönetim işini üstlenmiştir²⁰¹.

İstanbul'da gemilerle taşınan İngiliz hastalarına ve yaralılarına ayrılmış hastaneler olmakla birlikte kışla olarak kraliyet ordusuna tahsis edilen, ancak artan ihtiyaç nedeniyle yetkililerin kısmen hastaneye çevirdiği Selimiye Kışlası ve yakınlarında bulunan Haydarpaşa Hastanesi en önemli iki merkez olmuştur. İngiliz sağlık hizmetleri çerçevesinde hemşirelik uygulamalarının en yetkin örnekleri de bu iki hastanede gerçekleşmiştir.

3.2.3. Fransız Ordusunda Hasta ve Yaralı Bakımı

Fransız ordusunun sağlık teşkilatı diğer ordulardakilere göre daha iyi düzenlenmiştir. Fransa ambulansları, kolay monte edilebilen tahta barakaları, sağlık araç gereçleri ve çadırları ile savaşta en iyi durumdaki ülke konumunda olmuştur. Fransız sağlık birimlerinde çok sayıda cerrah görev almış; hayır kurumları askeri sağlık hizmetlerini desteklemiştir. Denizde savaş ve ticaret gemileriyle, karada ise atlı ambulanslarla hasta ve yaralı taşımışlardır. Fransız birlikleri de diğer müttefik birlikleri gibi savaş yaraları dışında kolera, iskorbüt, geçici ateşlenme, tifüs gibi hastalıklarla baş etmek zorunda kalmışlardır.

Kırım Savaşı süresince Fransız sağlık hizmetlerini koordinasyonu "Denizcilik Sağlık Servisi" tarafından yapılmıştır. Söz konusu servis Temmuz 1854'te Atlantik ve Akdeniz filoları birleştirilerek kurulan Amiral Hamalin komutasındaki Karadeniz filosu bünyesinde, 10.000 kişiye sağlık hizmeti verebilecek şekilde oluşturulmuştur. Başhekim Auguste Marroin, Kırım ve İstanbul arasındaki hasta-yaralı trafiğini düzenleyerek boğazlardaki hastanelerin eşgüdümünü sağlamış, Heybeliada'da ve Tarabya'da donanma hastanelerini denetlemiştir. Dr. Marroin donanmanın katıldığı savaşların tıbbi boyutlarına değinerek donanma açısından Kırım Savaşı'nın vak'anüvistliğini de yapmıştır. Savaş dönüşünde Kırım Savaşı'nın bir hikâyesini yayımlamıştır. Palyatif cerrahlığı benimseyen Marroin amputasyonlara karşı olmasıyla da tanınmıştır²².

Savaşta denizci cerrahlar, durumun önemine göre savaş gemilerinde görev almıştır. Birinci sınıf gemilerde ve firkateynlerde birinci sınıf cerrah, ikinci sınıf gemilerde ve korvetlerde ikinci sınıf ya da üçüncü sınıf cerrah bulunmuştur²⁰². Poirier

Fransız donanmasında görev yapan bir kadın cerrahın bulunduğu belirtilmekle birlikte ulaşılan kaynaklarda bu kişinin kimliğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Dr. Marroin'un aktardığına göre, amputasyon ve çıkıkları yerine oturtma ameliyatlarında kloroform anestesizinden yararlanılmıştır. Bu operasyonlar yeterli sayıdaki hemşire ve 3.sınıf bir cerrahın yardımıyla baş cerrah tarafından yapılmıştır. İkinci sınıf cerrah, üçüncü sınıf bir cerrahın yardımıyla veya yalnız başına, gemilerin sırasına göre yaralıları alıp onlara ilk müdahaleyi yapıp geçici veya tam bir pansumana tabi tutmuş, bu düzen sayesinde bakım ve tedavi hizmetleri kolayca uygulanmıştır²⁰².

Birlikler Fransız ve Cezayir ticaret gemileri ile taşınmıştır. Yaralıların ve hastaların nakil organizasyonlarının çoğu, 1854 Temmuz ve Ağustos aylarında hasta nakline ayrılan üç vapurla yapılmıştır²². Ordu cerrahlarının savaş boyunca temel rollerinden biri yaralıların ve hastaların Boğaziçi'ndeki hastaneler üzerinden tahliyesini sağlamak olmuştur. Tahliyeler sağlıklı koşullar altında gerçekleştirilmiş, yiyecek ve içecek dağıtımı ticaret gemileri üzerinden düzensizce yapılmıştır. Pansumanlar su sıkıntısı nedeniyle etkili yapılamamış, ağır hava koşulları nedeniyle güverteye açılan havalandırma delikleri kapatılmış ve dolayısıyla yaralılar ve hastalar havasız kalmışlardır.

1855'in başlangıcına kadar hiç hastane gemisi olmayan Fransız birliklerine, Deniz Kuvvetleri Bakanı General Canrobert'in isteği üzerine dört firkateyn hasta ve yaralıların taşınması için ayrılmış, bunlardan biri Kırım-Fransa arasında düzenli hizmet etmek üzere görevlendirilmiştir. Savaş sonuna kadar toplam 12 gemi hasta nakline ayrılmıştır²⁰². Fransızlar gemileri hasta-yaralı naklinde kullanmanın ötesinde hastane olarak da düzenlemiştir. Bu düzenlemeler çerçevesinde alt bölümler ameliyathane ve yoğun bakım birimi olarak kullanılmış, üst güvertelere ise durumu daha iyi olan hastalar sıkışık bir düzen içinde yerleştirilmiştir. Hastane gemilerde hasta-yaralı bakımı cerrahlar ve rahibe hemşireler tarafından yapılmış, fakat sıkışık durumlarda mürettebatın yardımına da ihtiyaç duyulmuştur. Operasyonların çoğu yeterli sayıdaki hemşire ve üçüncü sınıf cerrah eşliğinde baş cerrah tarafından yapılmıştır. Aralık 1854'te Heybeliada üzerine yerleşmiş Osmanlı Bahriye Okulu Fransız donanmasına tahsis edilmiş, akabinde binada bazı değişiklikler yapılarak 300 yataklı Prens Adası Hastanesi kurulmuştur^{22,202}.

Savaş sırasında, limanlarda denizcilerin karaya çıkmasıyla şehirdeki nüfus birkaç kat artmış ve bunlara tüccar nüfusunun da eklenmesiyle sayı daha da kabarmıştır. İnsan sayısının artışı doğal olarak fiziksel koşulları zorlaştırmış, sağlık risklerini arttırmıştır. Gemilerle götürülen birliklerdeki askerlerin ve yöneticilerinin temizlik konusunda kayıtsız davranmaları kolera ve tifüs salgınlarının başlıca nedenini oluşturmuştur. Alınan sınırlı önlemler salgınları önlemede yeterli olmamıştır. Fransız deniz birlikleri arasında salgın hastalıklardan en çok kayıp veren grup, hava değişiminin az ve nemliliğin çok olduğu gemi ambarı ve alt güverte mürettebatıdır. Tifüs ya da kolera vak'ası görülen gemiler karantinaya alınmış, hastalar ve mürettebat karadaki çadırların içine yerleştirilmiştir.

Karada yaşanan salgınlarda ise askerlere geniş çadırlar dağıtmak ve çadırdaki kalan sayısını azaltmak, kalınan yerlerin temizliğini ve havalanmasını sağlamak gibi önlemler alınmıştır. Saint Vincent de Paul rahibelerinin görev yaptığı Varna Hastanesi'nde kolera'nın yayılmasını engellemek için hastalar özel odalarda tutulmuştur. Ancak koleralı vak'a sayısının çok artması etkili bir ayırım yapmayı imkânsız hale getirmiştir. Bu yüzden koleralı hastaları izole etme düşüncesiyle deniz kıyısında düzlük ve yüksek alanlarda, çadırlar içinde hastaneler kurulmuştur. Zamanın tıp anlayışı gereği, bu hastaneler sağlığa zararlı miyasmaların denizden gelen meltemler tarafından alınıp götürülmesini sağlayacak şekilde kurulmuştur²⁰². Savaşta deniz ve kara birliklerinde görev yapan 630 hekimden 90'ı kolera ve tifüs salgınlarında ölmüştür^{22,202}.

Kırım Savaşı'nda görev alan ve bu deneyiminin kendisine "Saint-Anne" hastanesi profesörlüğünü getiren hekim ve cerrah Habile, Fransız kayıtlarına göre 1867'de İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye'de görev yapmıştır. Türkçe kaynaklar bu bilgiyi teyid etmemektedir. Habile savaşta koleraya ve iskorbüte karşı uygun önlemler alarak, gönüllü olarak hasta taşıyarak, ambulans hizmetlerine destek vererek görevini sürdürmüştür.

Fransız ordusunda yaralılar, portatif olarak hazırlanmış ve Kırım Savaşı'nda ilk kez kullanılmış olan "Cacolet (kakule)"lerle cephe gerisine taşınmış²⁰³, gemilere ya da hastanelere nakilde ambulans kullanmışlardır²⁰². Fransız donanmasının sağlık ihtiyaçlarının bir kısmı İstanbul Boğazı'ndaki Fransız hastaneleri tarafından karşılanmıştır. Gelibolu'da ve Varna'da savaşın başından itibaren hizmet veren iki hastane bulunmuştur²².

3.2.4. Rus Ordusunda Hasta ve Yaralı Bakımı

Savaş, başlatıcısı Rusya açısından da sağlık alanında bir dizi felakete yol açmıştır. Rusya'nın başlıca avantajı savaşın kendi topraklarında olmasıdır. Bu nedenle karadan hasta ve yaralı nakli yapılabilmiştir. Ancak bu nakil sırasında taşımada kullanılan hayvan sayısı sınırlılığı sorun oluşturmuştur. Savaşan subaylar bile hızlı hareket etmelerini sağlayacak olan binek hayvanlarını kendileri temin etmek zorunda kalmıştır. Rus saflarında yaşanan büyük sorunlardan biri de yiyecek sorunu olmuştur. Sınırlı yiyecek dağıtılan askerlerin, ikametleri de çok kötü koşullarda sağlanmıştır. Rus ordusu savaşı kaybederken, fahiş fiyatlarla ürün satan Rus tüccarlar savaşın kazananları arasında yer almıştır. 1847-1859 dönemi boyunca Rusya için önemli bir sağlık sorunu olan kolera ile 1830'da ve 1845-46'da iki büyük salgın yaptıktan sonra da varlığını sürdüren tifüs, Kırım Savaşı sırasında Rus savaş gücünü eksilten faktörler olarak devreye girmiştir¹⁶⁸.

Sağlık sorunları ve hasta bakımı açısından da durum yüz güldürücü değildir. Tolstoy'a göre savaş alanı açık bir hastane durumundadır. Savaş alanında her yerde yaralı ve hasta askerlere rastlanmıştır. Askeri hemşireliğin Rusya'da kurulmuş olmasında kuşkusuz bu vahim tablo etkili olmuştur. Savaşta Rus hekimlerin ve "feldsher" olarak adlandırılan sağlık memurlarının görev alması dışında Kırım yarımadasında Merhametli Kız Kardeşler'e mensup kadınlar da ateş hattında gönüllü olarak görev almışlardır²⁰⁴.

Kırım Savaşı sırasında hatta XIX. yüzyıl Rus tıbbında ve sağlık örgütlenmesinde hekim ve cerrah olarak karşılaşılan en önemli isim Nikolay I. Pirogov'dur (1810–1881)^{24,168,203}. Kırım'da eter anestezisi altında on bin ameliyat yapmıştır. Pirogov cerrahi uygulamalardaki başarısının ötesinde sağlık hizmetlerini düzenleme alanında da önemli bir rol üstlenmiş; bu bağlamda askerlik tarihinde ilk kez Kırım'da "Merhametli Kız Kardeşler Cemiyeti"ne bağlı tüm "Rus Kız Kardeşleri"n etkili biçimde çalışmayı sağlayacak bir düzen içinde olmasını sağlamıştır.

Rus askeri hemşirelik örgütünün kuruluşunda Pirogov'un Kasım 1854'te tanıştığı çarın gelini Büyük Düşes Helena Pavlovna ile kurduğu verimli işbirliği önemli rol oynamıştır¹⁶⁸. Savaş sırasında üst komuta kademesinde yer alan Prens Mençikof'un "hemşirelerin yarar sağlamamanın ötesinde veneroloji birimi gereksinimi doğuracağı"

biçiminde ifade ettiği karşı yaklaşımın aşılmasında, büyük düşesin çar üzerindeki etkisi kritik bir faktör olarak devreye girmiştir¹⁶⁸.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Rusya’da kadının sağlık alanındaki yerinin kadın-doğum ve çocuk hastalıkları ile sınırlı olduğu düşünölmüş, hastanelerde istihdam edilen kadın hastabakıcılar eğitimsiz ve profesyonellikten uzak kişiler olmuştur¹⁶⁸. Pirogov ile Pavlovna’nın, karşılaştıkları güçlü dirence rağmen askerî hemşirelik alanında yetkin uygulamaların Kırım’da hayata geçmesini sağlaması, söz konusu tabloda dramatik bir değışim yaratmış; pek çok kadının tıp, sağlık memurluğu, hemşirelik alanlarında eğitim almaya yönelmesine yol açmıştır¹⁶⁸.

Rus askerî hemşireler, Pirogov tarafından cerrahi asistanlığı, doktor yardımcılığı, triaj düzenleyiciliğı, hastane yöneticiliğı, eczacılık, seyyar özel sargıcılık, uzun yolculuklarda yaralı refakatçiliğı ve ölü işlemleri yürütücölüğü gibi görev gruplarına ayrılmıştır. Hemşirelerin görev almasıyla ameliyatlar çarpıcı biçimde hız kazanmış, 105 dakikada 10 büyük amputasyonun gerçekleştirilebilmesi söz konusu olmuştur. Kız kardeşler, gece ve gündüz vardiyaları halinde hastane ziyareti yapmış, ameliyatlara ve bandajlamaya yardım etmiş, hastalara çay ve şarap dağıtmış ve diğeri hizmetleri denetlemiştir. Hemşirelik hizmeti, bir yandan cephede çatışmalar sırasında sürdürölmüş, diğeri yandan Sivastopol’ün kuzeyinde kurulan hastanede daha ileri bakım hizmetleri verilmiştir^{24,204}.

Diğeri ordularda olduğu gibi Rus ordusunda da salgın hastalıklar savaş yaralarından daha fazla can almıştır. Merhametli Kız Kardeşler üyelerinin hemen hepsi tifo ve diğeri epidemik hastalıklara tutulmuşlar, 17’si gece saldırıları ve bombardımanlar sırasında yaralılara bakım verirken yaralanmış, bazıları ölmüştür. Ülkenin farklı bölgelerinden gelen kadınlar, savaş süresince fedakârca gayret gösterip hasta ve yaralılara yardım etmişler, savaştan sonra 68 hemşire “Sivastopol savunması madalyası” ile ödüllendirilmiştir^{24,204}.

Fedakârca çalışmalarına ve başarılı olmalarına rağmen Rus öncü hemşirelerin İngiliz meslektaşlarının gölgesinde kalması ve mesleğinin kurucusu olma onurunu onlara kaptırması tarihin çok da adil yazılmadığının bir göstergesi sayılabilir. Modern hemşireliğı kurma düşüncesinin cephenin her iki tarafında eş zamanlı olarak ortaya çıkmış ve hayata geçirilmiş olmakla birlikte, İngiliz versiyonu tarihe geçme hususunda belirgin biçimde daha başarılı olmuştur. Bu durumun ana nedeni herhalde Nightingale

ekibinin 9 Kasım 1854’de, Simferol’deki Rus hemşirelerin ise 13 Aralık 1854’te işbaşı yapması değil; İngiltere’nin dönemin süper gücü ve savaşın galibi olmasıdır.

3.3. Hasta ve Yaralı Bakımında Hastaneler

Kırım Savaşı’nda cephe de yaralanan ve hastalanan müttefik askerlerinin ilk müdahaleleri yapıldıktan sonra cephe gerisine taşınarak hastanelere gönderildikleri bilinmektedir. Cephe de kurulan hastane “Balaklava”dır. Cephe gerisinde ise öncelikle Varna’daki ve İstanbul’daki hastaneler kullanılmıştır. Rus askerlerin bakımı için ise Sivastopol’de bulunan hastane kullanılmıştır. Bu bölümde söz konusu hastaneler bulundukları yerlere göre tasnif edilerek tanıtılmıştır.

3.3.1. Kırım Savaşı’nda İstanbul’daki Hastaneler

Uzun yıllar Osmanlı’nın başkenti konumunda bulunan İstanbul’da, batı modeline göre yeniden düzenlenen orduya verilen önem nedeniyle birçok askeri hastane açılmıştır. Kırım Savaşı döneminde İstanbul’da sivil hastanelerinden çok askeri hastaneleri bulunmaktadır. İstanbul’da durumun böyle olmasına karşılık, müttefiklerden İngiltere’de bulunan toplam askeri hastane sayısının yalnızca Anadolu Yakası’nda bulunanlardan bile az olması dikkate değerdir²⁰⁵.

3.3.1.1. Osmanlı Ordusuna Hizmet Veren Hastaneler

Osmanlı Devleti’nde orduda sağlık işleriyle uzun yıllar cerrahlar ilgilenmiş, tabiplere ise savaş sırasında geçici olarak görev verilmiştir. III. Selim-II. Mahmud reformları öncesi güçlü bir merkezi ordu olmadığı için askeri hastanelere de ihtiyaç duyulmamıştır. İlk kez III. Selim zamanında ordunun yeniden teşkilatlandırılması sırasında askeri hastaneler kurulmaya başlanmıştır.

Askeri birliklerde sağlık hizmetleri için 1818 tarihli Kanunname-i Dâhiliye-i Askeriyye’ye göre hareket edilmiştir. Bu kanunun sağlık hizmetinin düzenlenmesine yönelik maddeleri şunlardır:

Madde 14. *Hastalığından dolayı görev yapamayan küçük zabitler en az 24 saat odalarından dışarı çıkmayıp durumu amiri bir üst makama bildirir. Hiyerarşik düzen içinde bu haber kaymakama kadar çıkarılır.*

Madde 69. *Cerrahbaşı her sabah kendisine bırakılan veya gönderilen pusulaları gözden geçirdikten sonra koğuşların havasını kontrol eder, çavuşun bildirdiği hastaları muayene eder, gerekeni hastaneye sevk eder. Alay birkaç kışlada bulunuyorsa cerrahbaşı büyük kışlayı, yardımcılarını diğerlerini kontrol eder. Mutfak temizliği kontrol edilir.*

Madde 70. *Hasta viziti; Cerrahbaşı alayda bulunan zayıf, hasta ve frengilileri tedavi etmek zorundadır. Hastalara ait protokol defteri tutar, notlar kaydeder.*

Söz konusu kanunun 71, 73, 74. maddeleri ise rapor tahsis ve istirahat verilmesi; erlerin banyoları; izinden dönenler ile yeni asker olanların düzenli muayene edilmeleri ve cilt hastalığı olanların hemen hasta koğuşuna gönderilmeleri hakkındadır.

Maddeler toplu olarak değerlendirildiğinde, alaylarda bulunan hastanelerin revir hizmetleri yaptığı görülmektedir. İhtiyaçların seretibbaya bildirilmesi durumunda yeni emirler çıkartılmış olup, bu durum 1872 ‘de Kanunname-i Umur-u Askeriyye çıkarılana kadar devam etmiştir²⁰⁶.

Kırım savaşı sırasında İstanbul’da bulunan hastanelerde hasta ve yaralı bakımı yapılmıştır. Bu hastaneler, kuruluş tarihi kronolojik sırası göre şunlardır:

Toptaşı Asker Hastanesi: Üsküdar’da Atik Valide semtinde II. Selim’in başkadını ve III. Murad’ın annesi Nûrbânû Sultan tarafından 1580’lerin başında yaptırılan bu hayır kurumunun vakfiyesinde diğer görevliler dışında dört hastabakıcı bulunduğu belirtilmiştir^{207,208}. “Valide-i Atik Bimarhanesi” ya da “Toptaşı Nûrbânû Valide Sultan Darüşşifası” adıyla anılan hastanenin binası, III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid, II. Mahmud döneminde ise Asâkir-i Mansure-i Muhammediye birliklerine tahsis edilmiştir. 1864 kolera salgınında kısa bir süre hastane olarak kullanılmasının öncesinde bir süre boş kalmış, sonrasında ise depo olarak kullanılmıştır^{209,210}. 1870’lerin başında Süleymaniye Darüşşifası’ndan nakledilen 50 akıl hastasının yerleştirildiği bina, Toptaş Bimarhanesi adı altında akıl hastalarına hizmet vermeye başlamış ve söz konusu hastaların Bakırköy’e nakledildiği 1924 yılına kadar bu işlevi sürdürmüştür²⁰⁹.

Tophane-i Amire Hastanesi: Hastanenin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde hastaneye ait rastlanan en eski tarihli kayıt 1794 yılına aittir. 1843 yılına ait bir belgede ise 200 yataklı olduğundan söz edilmiştir. 1859'da Gümüşsuyu hastanesinin yapılması Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nda Liman-ı Kebir ve Zeytinburnu hastaneleri Tophane müşirliğine bağlandıktan sonra bu hastanenin faaliyetlerine son verildiği belirtilmektedir²⁰⁹.

Levend Çiftliği Asker Hastanesi: 1798'de III. Selimin yaptırdığı Levend Kışlası yakınlarında kurulmuştur. 1803'te hastanenin inşası için ödeme yapıldığına ait belgeler olduğu bilinmekle birlikte Yeniçeriler tarafından tahrip edilen hastanenin faaliyet süresi hakkında net bilgi yoktur²⁰⁹; dolayısıyla Kırım savaşı sırasında varlığını sürdürüyor olması hususu şüphelidir.

Rami Kışlası Hastanesi: 1827 de açılan hastanenin, Ceride-i Tıbbiye-i Askeriyye de Kaymakam Mehmet Kasım Ali Rıza Bey'in başhekim iken vefat etmesi nedeniyle yayımlanan ölüm ilanına göre 1915 yılında da hizmet verdiği düşünülmektedir²⁰⁹. Hizmetin sona erdirilme tarihi ile ilgili net bir bilgiye rastlanmamıştır. Tarihi bina ise halen gıda toptancı hali olarak kullanılmaktadır²¹¹.

Bab-ı Seraskeri- Daire-i Askeriye Hastanesi: "Bab-ı Müşirî Hastanesi" adı ile de anılan bu hastane eski Harbiye Nezareti'nin (İstanbul Üniversitesi Merkez Binası) bulunduğu, Bekirağa Bölüğü de denilen yerde iki katlı olarak II. Mahmud tarafından 1828'de Hassa ordusu askerleri için yaptırılmıştır. 1850–1860 yılları arasında Dr. Serviçen'in başhekimlik yaptığı hastanede Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin ilk Deontoloji hocası Dr. Nahabed Rusinyan doktor olarak çalışmıştır²¹². 1881 kayıtlarında 243 hastanın yattığı görülen hastane Balkan Savaşı sonunda sıhhiye eğitim merkezi olarak kullanılmış, harbiye nezaretinin yerleştirilmesinden sonra bina yıktırılmış ve böylece faaliyeti sona ermiştir^{206,213}.

Mühimmat-ı Harbiye (Zeytinburnu) Asker Hastanesi: 1828 tarihinde II. Mahmud zamanında Tophane-i Amire'ye bağlı olarak Cebehane adı ile sağlık yurdu olarak açılmıştır. 1831'de "Mühimmat-ı Harbiye" adı verilmiştir. 1847'de Halil Paşa tarafından yeni bir bina yapılarak Zeytinburnu Hastanesi adı altında çalışmalarını sürdürmüştür. Tophane-i Amire hastanelerinin en küçüğü olup 75 yataklı olan hastane 1895'te yıktırılarak yeni bina yapılmıştır. Bir dönem gezici görev yapan hastane yeni binası yapıldığı halde 1956'da hastane hizmetleri durdurulmuştur^{209,213,214}.

Humbarahane-i Mamure Hastanesi: 1836'da Sötlüce'de hizmette bulunan binada hastane, kışla ve askeri malzeme deposu bulunmaktadır. Bir dönem tıp okuluna da ev sahipliği yapmıştır²⁰⁹.

Kız Kulesi Asker Hastanesi: Salgında tecrit amaçlı kullanılan bir diğer hastanedir. İstanbul'un Bizans'a ait olduğu dönemlerde de görüldüğü bilinen veba (peste) salgınları 1453'ten sonra da değişik aralıklarla görülmüştür. XIX. yüzyılın ölü sayısı 20.000- 30.000 olarak tahmin edilen en büyük veba salgını 1836–1837 yıllarında yaşanmıştır. Bu salgında hastalar kısmen Kız Kulesi'nde kurulan Mat'un Hastanesi'nde tecrit edilmişlerdir. Burada vebalıların tedavisi için görevlendirildikleri bilinen iki hekim; Fransız hekim Bulard ve Piyemonteli hekim Lökö'dür²⁰⁹. Bulard'ın de la Peste Orientale (Paris 1839) isimli bir kitabı da bulunmaktadır²¹⁵. Kız Kulesi Hastanesi uzun yıllar tecrit hastanesi olarak kullanılmıştır.

Liman-ı Kebir (Anadolu Kavağı) Hastanesi: 1838'de boğazın Karadeniz tarafında Anadolu yakasında Büyük Liman denilen koyda Tophane-i Amire'ye bağlı olarak kurulan hastane ile ilgili belgelerde 1881'de yüz yataklı olduğu görülen hastane sonraki yıllarda yatak sayısı artırılarak ve yeni bina yapılarak hizmetine devam etmiştir²⁰⁶.

Gümüşsuyu Asker Hastanesi: Tophane-i Amire'ye bağlı olarak Abdülmecid tarafından Gümüşsuyu'nda yaptırılan hastane 1850'de hizmete açılmıştır. Açıldığı dönemde 350 yatak kapasiteli olan hastane halen hizmet vermeyi sürdürmektedir²⁰⁶.

Tarabya Asker Hastanesi: 1841 yılına ait bir belgede buradaki hekimlerin aylıklarına rastlanmış ve 1844 tarihli bir belgede ise hastane binasının detaysız bir planına rastlanmıştır^{209,213}.

Topkapı Hastanesi: “Asâkir-i Hassa-i Şahâne Hastanesi” olarak da adlandırılan bu hastanenin Maltepe hastanesi ile karıştırıldığı düşünülmektedir. Bu hastanede daha çok Sarayburnu Süvari Kışlası ile Ayasofya civarındaki Cephane Kışlası'ndan gelen askerler tedavi edilmiştir^{209,213}.

3.3.1.2. Müttefik Askerlere Tahsis Edilen Hastaneler

Kırım Savaşı'nda İngiliz ve Fransız askerleri, cepheye giderken önce Gelibolu'da, sonrasında İstanbul'da konaklamış, misafirperver bir yaklaşım görmüş, en

kıymetli binalar, kışlalar, okullar, hastaneler kullanımlarına tahsis edilmiştir. Harbiye, Davutpaşa, Varna kışlaları müttefiklere verilmiştir². Savaşta yaralananlar ve hastalar, cephedeki bakım olanaklarının sınırlılığı nedeniyle İstanbul'a nakledilmiş ve savaşın başlangıcından itibaren aşağıda söz edilen hastaneler müttefiklere tahsis olunmuştur.

Bahriye Hastanesi (Tersane-i Amire; Sakızağacı): Bu hastane Bahriye Merkez ve Kasımpaşa Deniz Hastanesi adları ile de anılmaktadır. Hastane 1785'te Sakızağacı semtinde bahriye askerleri için kurulmuştur. II. Mahmud döneminde 1827'de Kasımpaşa'da ahşap olarak inşa edilen yeni hastane gemilerin barındığı kıyıya uzaklığı nedeniyle hasta sayısı az olmuştur. Bu nedenle XIX. yüzyılın ortalarına doğru Aynalıkavak civarında hastane olmaya uygun bir yalı boşaltılarak 250 yataklı, Aynalıkavak Deniz Asker Hastanesi olarak adlandırılan bir hastane oluşturulmuştur²⁰⁶. 1850'de II. Mahmud döneminde yapılan Bahriye Mektebi'nin Heybeli adaya taşınmasıyla Kasımpaşa'da boşalan binaya taşınması ve Bahriye Merkez Hastanesi adı ile faaliyete geçmesiyle, Sakızağacı hastanesinin çalışmalarına son verilmiştir. Sakızağacıdaki bina ise 1852'de yıktırılmıştır. Hastane Kırım Savaşında Fransız yaralıların tedavilerinin yapılması için Fransız kuvvetlerinin yönetimine verilmiştir^{206,209,216}. Günümüzde 800 yataklı hastane deniz kuvvetleri mensuplarına ve askeri tersane işçilerine hizmet vermektedir²¹⁷.

Maltepe Asker Hastanesi: Mustafa Behçet Efendi'nin önerisi ile 1826'da Topkapı'da yaptırılan "Asâkir-i Mansure Hastahanesi", Özbay'a göre bir süre sonra Anadolu yakasına Maltepe'ye taşınmıştır ve yatak kapasitesi 600'e çıkarılmıştır²⁰⁹. 1831'e kadar İstanbul'daki koleralıların ve vebalıların tecritleri ve tedavileri bu hastanede yapılmıştır²¹⁵. Gerekli durumlarda yatak kapasitesinin arttırıldığını gösterir belgeler bulunmaktadır. 1846'da 1.218 hasta yatırıldığından bahsedilmiştir. Kırım Savaşı sırasında yaralı ve hasta Fransızlara tahsis edilmiştir²¹³.

Selimiye Kışlası Asker Hastanesi: İngiliz hasta ve yaralıları için tahsis edilen ve Kırım Savaşı sırasında önemli gelişmelere mekân olan bir hastanedir. III. Selim'in (1789–1807) ilgilenmesiyle yeni bir kimlik kazanmaya başlayan Üsküdar'da 1794 yılında Selimiye'de büyük bir kışla yapılmaya başlanmıştır. Bu kışla ahşap malzeme ile yapılmış ve askerlerin eğitim alanı olarak Haydarpaşa Çayırı olarak bilinen eski Kavak Sarayı'nın bahçesiⁱ seçilmiştir. Nizam-ı Cedid ordusu, kuruluşundan yaklaşık sekiz yıl

ⁱ Harem ve Haydarpaşa iskeleleri arasında geriye doğru uzanan meyilli alandır.

sonra bu kışlaya taşınmıştır. Hadikat-ül-Cevami'deⁱ kışlanın bitiş tarihi 1805–1806 olarak geçmektedir²¹⁸. XIX. yüzyılla birlikte kışla ve etrafında askeri yapılar yanında hamamlar, hastane ve subay konakları, evler, dükkânlar görülmeye başlanmış hatta bir de matbaa kurulmuştur. Yapılan yeniliklere ve bunların mimarı III. Selim'e karşı olan Yeniçerilerin tepkileri sonunda öfkeye dönüşmüş ve III. Selim'in katledilmesine kadar gitmiş ve bu arada Nizam-ı Cedid kışlası olan Selimiye de Yeniçerilerin eline geçmiştir.

Uzluk eserinde bu dönemde hekimbaşı olan Tuğcuzade'nin Selimiye Kışlası'nda bulunan iki insan iskeleti, mikroskop ve bazı yabancı dillerdeki tıp kitaplarını oradan aldırarak Süleymaniye Tıp Medresesi'ne getirttiğini belirtmektedir^{116,209}. Özbay, bu dönemde hekimbaşı'nın Mes'ud Efendi olduğundan söz etmekte ve malzeme listesini daha geniş olarak vermektedir. Tuğcuzade Ahmet Abdülkâdir ile Numanzade Mustafa Mes'ud, Bayat'ın hekimbaşılar listesinde 37. ve 38. hekimbaşılar olarak yer almaktadır²¹⁹. Özbay'ın Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne dayanarak belirttiğine göre, söz konusu malzeme 25 adet Fransızca kitap, Lisan-ı Efrenciyye-i Tıbbâ ait Lügat (Fransızca tıp terimleri sözlüğü), bir miktar edviye (ilaç), bir testere, bir bıçak, bir kolan (kalın ip), bir "hurbedin" (mikroskop ya da büyüteç), üç ustunç (cerrahi alet çantası), üç neşter mengenesi, iki adet kebir (büyük) ve sagir (küçük) kadid-i âdemdir (insan iskeletidir)²⁰⁹. Bir kışlada tıp eğitimi amaçlı malzemenin bulunuş nedenini açıklamak zor olmakla birlikte, bunları ordu cerrahlarının kullandığı düşünülebilir.

II. Mahmud Nizam-ı Cedid ordusunun yerine, aynı anlayışı benimseyen ve Sekban-ı Cedid adını taşıyan yeni bir ordu kurmuş, ancak bu gelişme yeniçerilerin ayaklanmasına yol açmıştır. Sekban-ı Cedid ordusunun lav edilmesi kararıyla tatmin olmayan yeniçeriler Üsküdar'a geçerek Selimiye Kışlası'nı kuşatmıştır. Sekban-ı Cedid askerleri kışlayı savunmuş, içeri giremeyeceklerini anlayan yeniçeriler binayı yakmışlardır. Sekban-ı Cedid askerlerini, kumandan Binbaşı Arnavut Mustafa dâhil olmak üzere, öldürdükten sonra hızlarını alamayıp Selimiye Camii hariç etrafta bulunan diğer tüm yapıları da yakarak yok etmişlerdir. Şanzade Ataullah Mehmed Efendi (1771–1826) gördüklerini şöyle aktarmaktadır; "...Yeniçeriler Üsküdar'daki ve Levent Çiftliği'ndeki kışlaları yaktılar. Sağ kalan sekbanlar, subaylar, (bunların) kadınları ve çocukları aç kaldılar. Eşkya Levent Çiftliği Kışlası'nı, subay ve sekban evlerini yaktıktan, yağmaladıktan sonra, diğer kışlaları, etrafındaki evleri ve dükkânları

ⁱ 18.yüzyıl Osmanlı mimarisi üzerine Ayvansarayı Hüseyin Efendi tarafından 1779'da yazılmıştır.

yağmaladılar...” II. Mahmud, saltanatının ilk yıllarında böyle bir başarı elde eden yeniçeri sınıfını 1826’da kaldırılarak Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adı verilen yeni bir askeri sınıf oluşturmuştur. Bu sınıf için eski Selimiye Kışlası’nın yıkıntıları temizlenerek aynı yerde bugün de tüm ihtişamıyla ayakta olan ve her yönü ile insanı büyüleyen dönemin Osmanlı mimari yapıları arasında en görkemlisi olan Selimiye Kışlası, taş malzeme kullanılarak inşa edilmiş ve 1827 yılında açılmıştır²¹⁸. Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun Avrupa yakasına yerleştirilen birliklerine Hassa Alayları, Üsküdar’dakilere ise Mansure Alayları adı verilmiştir. Kışla Abdülmecid döneminde işlevsel açıdan daha da geliştirilmiş ve bünyesinde bir hastane kurulmuştur. Özbay’a göre 1833 tarihli ve 90 sayılı Takvim-i Vekayii’de “... *Selimiye Tıbbanesi Asâkir-i Mansure Hastahanesi olmak üzere Müdür-i Ebniye-i Hassa Abdulhalim Efendi marifeti ile derununda müceddeden koğuşlar ve daireler bina olunmak suretiyle tanzim olunmuştur*” ifadesinden hastanenin faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır²⁰⁹.

1854 yılının Nisan ayında kışlaya “Himalaya” gemisiyle gelen İngiliz Doğu Ordusu’nun 33. ve 41. alayları yerleştirilmiştir²⁰⁹. İngiliz subayları ile birlikte gelen eşleri kışlaya hayranlıklarını ifade etmişlerdir. Hatta ordu komutanı Lord Raglan bile kışlada kalmayı tercih etmiştir.

Nightingale anılarında Selimiye’den hayli olumsuz biçimde bahsetmekte; “*Hastane tıpkı bir hapisane gibiydi. Her yerde fareler vardı ve denizin arkasında çamurun üzerindeydi. Ahşap kısımlar öylesine çürümüştü ki ovalayarak temizlenemezdi*” sözleriyle kışlayı bir harabe olarak betimlemektedir. 1827’de taş kullanılarak yapılan binada zeminin ahşap kaplama olduğu kabul edilse bile, kuşkusuz kullanılan tahtaların sürekli su ile teması söz konusu değildir ve 27 yıl gibi bir sürede Nightingale’in anlattığı ölçüde çürüyeceği olasılığı fevkalade düşüktürⁱ. Öte yandan Kırım Savaşı ve Nightingale temalı çizimlerde ve fotoğraflarda, tahta döşemenin yalnızca hasta yataklarının altında bulunduğu görülmesi de Nightingale’in anılarını tekzip etmektedir. Padwick tarafından kaleme alınmış olan biyografik eserde ise Nightingale’in kışlaya hayran kaldığından bahsedilmektedir²²⁰. Bazı kaynaklarda kışlanın bir tarafının yanmış ve kullanılamaz durumda olduğu iddiasına karşılık askeri kayıtlarda kışlada taş bina halinde inşa edildiği 1827’den sonra bir yangın olduğu bilgisine rastlanmamaktadır. Farklı bir kaynakta 1848’de kışlanın bir tarafının yandığı

ⁱ Sürekli deniz suyu ile temas halinde bile bir tahta parçası yaklaşık 10 yıl gibi bir sürede kısmen çürümektedir.

ve Abdülmecid'in emri ile restore edilip Kırım Savaşı sırasında sağlam olduğu bildirilmektedir²²¹.

Nightingale'in anılarında yer alan *“binanın merkezindeki bahçe adeta çamur deryasıydı ve mutfak bile yoktu”* ifadesi ile bir İngiliz subayının kızı olan Bayan Pardoe'nin yazdıkları arasında tam bir zıtlık bulunmaktadır. Pardoe'nin Selimiye hakkında yazdıkları şöyledir: *“Kışla Avrupalı gezginlerin hayranlıklarını uyandırmaktadır ve Avrupa'da böylesine asil bir yapı bulmak son derece güçtür. Kışlanın iç avlusu üç tarafı açık galerilerle çevrilidir. Kışlanın içine boydan boya kemerli yollar yapılmış, böylece hava uygun olmadığında içeride talim yapılabilir. Odalar çok temiz; başka yerlerde olduğu gibi burada da askeri birliklerin son derece düzenli oluşu dikkatimizi çekti. Beş bin askerin olduğu bir avludayız ve en ufak bir gürültü bile yok. Kışla on beş bin kişiyi barındırmak üzere yapılmış. . . Mutfaka buhar tesisatı döşenmiş, buhar masaları ve sebzelerin depolandığı raflar beyaz mermerden yapılmış...”*^{218,222}.

1854 yılında İngilizlere tahsis edilen Haydarpaşa Hastanesi'nin hastalara ve yaralılara yetemediği görülünce Kavak Kasrı da askerlere ayrılmış, İngiliz askerler Kırım'a gönderildikten sonra Selimiye Kışlası tamamen hastane olarak İngilizlere verilmiştir. Savaş sonrasında hastane ihtiyacı kalmamış ve Selimiye'nin sağlık birimi revir halinde Haydarpaşa Hastanesi'nin desteğinde bakım ve tedavi hizmetleri sürdürülmüştür²⁰⁹.

Selimiye'nin tıbbi amaçlı kullanımı 1900'lerin başında bir kez daha söz konusu olmuştur. Kışla Balkan (1912–1913) ve I. Dünya (1914–1918) savaşlarında “Sıhhiye Eğitim Merkezi” olarak kullanılmıştır. Bu kullanım sırasında bir dönem, Kışla tabibi Rüştü Bey'in isteği üzerine askerler için zührevi hastalıklar için 100 yataklı hastane oluşturulmuştur²⁰⁹.

1843 tarihli Devlet Salnamesi'nde, var olan birliklerin beş orduya ayrıldığı ve Birinci Ordu'nun İstanbul'da kurulduğu bilgisi yer almaktadır. Bu çerçevede Kırım Savaşı, 1877–1878 Osmanlı – Rus Savaşı, Plevne Savunması, 1897 Türk – Yunan Savaşı, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda Birinci Ordu bünyesinde Selimiye Kışlası'nda yetişmiş askerler görev yapmıştır. Selimiye Kışlası günümüzde “Barış Karargâhı” olarak nitelenmekte ve Birinci Ordu'nun merkezi olmayı sürdürmektedir. Kışlanın kuzeybatı kulesi 1954 yılında “Türk Hemşireler Derneği”

Başkanı Esmâ Deniz'in başkanlığında yönetim kurulu üyelerinin çalışmalarıyla "Florence Nightingale Müzesi" haline getirilmiştir²²³.

Kuleli Asker Hastanesi: Abdülmecid zamanında yeniden yaptırılan kışlada 1844'te daha önce yanında bulunan fener yıktırılarak temelleri üzerine 4 yönlü ortası bahçe olan koğuşlardan oluşan 250 yatak kapasiteli bir hastane inşa edilmiştir. 1855-1856 yılları arasında kışla ve hastane İngiliz ve Fransız askerlerine tahsis edilmiştir. 1859'da yanan hastane 1863'te yeniden yaptırılmış, bir ara Beylerbeyi'ne taşınsa da II. Meşrutiyet'in ilanı ile eski yerine dönmüş ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kapatılmıştır^{209,213}.

Haydarpaşa Asker Hastanesi: Abdülmecid'in hassa askerleri için Selimiye Kışlası civarına hastane yapılması emri ile inşa edilip, tarihi net olmamakla birlikte 1844 ya da 1846'da açılmıştır^{213,215,222,224}. Normalde 600 yatak kapasiteli olan hastanede gerektiğinde yatak sayısını arttırılabilecek şekilde geniş koridorlar yapılmıştır (1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında 3000 hasta yatarak tedavi görmüştür)^{213,225}. Kırım Savaşı sırasında hasta ve yaralıların bakım ve tedavisine ayrılmış, Selimiye'de ölen müttefik askerlerin gömülmesi için hastanenin denize bakan kapısı ile deniz arası mezarlık olarak ayrılmış ve bu alan sonraları İngiliz Mezarlığı adını almıştır²⁰⁶. Mezarlıkta savaş sırasında ölen 5.500 er (2.162'si İngiliz olup diğerleri Macar, İtalyan ve Polonyalı askerlerdir) ile 80 subayın ve hastanede çalışan sağlık personelinin gömülü olduğu bu mezarlığa Kraliçe Victoria 1857'de Crimean War Memorial adı verilen bir anıt yaptırmıştır. Mezarlıktaki tek Osmanlı, Hurşit Paşa adını alarak Türk ordusunda görev yapan Macar Guyon Richard'tır²¹⁴. Ordunun acil cerrah ve eczacı ihtiyacını karşılamak üzere, hastane bünyesinde 1873 yılında cerrah, 1875 yılında eczacı eğitim programları açılmış¹²², 1881'de yatak sayısı 900'e çıkarılmıştır. 1890 yılında Operatör Cemil Bey (Topuzlu,1868–1958) modern bir ameliyathane kurulmasını sağlamış ve personel eğitimi için kurs açmıştır. Bu hastane, 1898 yılına kadar askeri tıp öğrencilerinin staj yaptığı kurumlardan biri olmuştur. Cumhuriyet'in ilanına kadar hemen her savaşta yaralılara hizmet verilen hastanede 1933 yılında büyük bir onarım yapılmış, bu süre zarfında Selimiye Kışlası'nda hizmete devam edilmiştir²²⁵. 1985 yılından beri, "Gülhane Askeri Tıp Akademisi"nin İstanbul'daki eğitim hastanesi olarak faaliyetini sürdürmektedir^{213,226}.

Gülhane Hastanesi: Abdülmecid'in onayı ile “Asâkir-i Hassa-yı Şahâne” için 1848’de açılmıştır. Hastane’de 1854’te sertabip olarak görev yapan Kaymakam Ali Rıza Bey, savaş sonrası görevi iade edilmek üzere, Batum ordusu sertabipliğine atanmıştır. Kırım Savaşı sırasında Fransız hastalarına ve yaralılarına tahsis edilen hastaneden dönemin belgelerinde Fransa Devleti Hastalarına Tahsis Olunan Gülhane Hastanesi olarak söz edilmektedir. Hastanede Fransız askerlerine bakım verilirken Osmanlı askerleri için hastanenin yanında 500 yataklı iki baraka inşa edilmiştir. 1860 yılına kadar hizmet veren hastane bu tarihten sonra “Mekteb-i İdadi”ye çevrilmiştir. 1865 yılında tekrar hastaneye çevrilmiş, 1876’da “Askeri Rüştîye” binası olarak 1894’teki depreme kadar kullanılmıştır. 1898 yılından itibaren “Gülhane Seririyat Hastanesi” olarak faaliyetine devam etmiştir¹²⁵. Hastane binasının Altıntaş’ın aktardığına göre 1990’lı yılların sonunda Başbakanlık Osmanlı Arşivi deposu yapılması planlanmıştır²²⁶.

3.3.1.3. Kırım Savaşı’nda İstanbul’daki Azınlık ve Yabancı Hastaneleri

Savaş sırasında İstanbul’da bulunan sivil hastaneleri, azınlık ve yabancı hastaneleri de cephe gerisi sağlık hizmetlerine katkıda bulunmuşlardır. Sivil hastanelerden daha önce söz edilmiş olup bu alt bölümde ise gayrimüslim Osmanlı tebaası dinsel-etnik gruplara özgü hastaneler ve farklı ülkelerle bağlantılı; çoğunlukla o ülkelerden gelen ekiplerin çalıştığı ve öncelikle o ülkelerin İstanbul’daki yurttaşlarına hizmet veren hastaneler hakkında bilgiler yer almaktadır. Kırım Savaşı sırasında ne ölçüde etkili çalıştıkları hakkında kayıt bulunmayan ancak çalışır durumda oldukları bilinen bu iki kategorideki hastaneler, kuruluş tarihi sırasına göre karışık olarak söz konusu edilmiştir.

Fransız Pastör Hastanesi: XVIII. yüzyılda Marsilya Ticaret Odası’nın katkılarıyla hasta denizciler için Taksim’de tek odalı yaptırılan hastane için 1719’da “Hôpital des Français de Péra (Pera Fransızlar Hastanesi), 1724’te Hôpital Saint Louis (Saint Louis Hastanesi) veya Hôpital des Français de la Peste à Péra (Beyoğlu Fransızlar Veba Hastanesi) adları kullanılmıştır. 1846’da Saint Vincent de Paul rahibelerinin yönetimine geçmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hükümeti’nin el koyduğu hastane 1919’da Franchet d’Espérey Hastanesi adıyla yeniden açılmış, ancak 100 yataklı binanın yetersiz olması nedeniyle eski Avusturya- Macaristan Hastanesi’nin

binasına taşınmış ve bu bina savaş tazminatı olarak 1925'te tamamen Fransızlara devredilmiştir. Başlangıcından 1963'e kadar Saint Vincent de Paul rahibelerinin hemşirelik faaliyetlerini sürdürdüğü hastanede bu tarihten sonra Türk hemşireler çalışmış olup, 1991'de kapatılmıştır²²⁷.

Balıklı Rum Hastanesi: Fatih Sultan Mehmed'in fermanıyla Rum Ortodoks Cemaati'ne sağlık hizmeti vermek amacıyla kurulmuştur. 1793'te yanan hastane Yedikule'de yeniden inşa edilmiş ve kendisinden sonra aynı amaçla Eğrikapı, Beyoğlu ve Büyükkada'da kurulmuş olan üç hastaneyle birleştirilmiş ve 1794'te kurulan "Ulusal Hayırseverlik Kurumları" fonuna devredilmiştir. III. Selim zamanında yasal statü kazanmıştır. 1837'de ki veba salgınında vebalı hastalar kabul edildiği için surların dışına uzak bir yere taşınmıştır. Daha sonra Zeytinburnu'nda bulunan binasına taşınmıştır. 1925 yılına kadar "Valukli Hastanesi" olarak anılmıştır. Osmanlı Devleti resmi yazışmalarında adı "Rum Cemaati İspitalyası" olarak geçmiştir^{228,229}.

Sardunya Hükümeti Hastanesi (İtalyan Hastanesi): 1815–1825 yıllarında Sardunya bölgesindeki Cenova Cumhuriyeti'nin Osmanlı ile yaptığı deniz ticareti sonucu İstanbul'da sık sık demirleyen İtalyan gemilerindeki İtalyan denizcileri tedavi etmek için Galata'da küçük bir hastane açılmıştır. Bir hekim ve Saint Vincent de Paul mensubu birkaç rahibe çalışmıştır²²⁷. 1856'da Sardunya'dan cerrah Dr. Agostino Salvatori gönderilmiş ve hastane Saint Pierre Kilisesi yanına taşınarak genişletilmiştir. 1861'de İtalyan birliğinin sağlanmasından sonra İtalyan Krallığı Hastanesi adı verilmiştir. Hemşirelik hizmetleri rahibeler tarafından sürdürülmüştür

Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi: II. Mahmud zamanında Ermeni cemaatinin Narlıkapı Hastanesi tarafından yeterince karşılanamayan sağlık ihtiyacını gidermek için yeni bir hastane açılması kararlaştırılmıştır. Kazlıçeşme ve Yedikule arasındaki alanda inşaata 1832'de başlanmış, hastane 1834 yılında resmen açılmıştır. Dini hizmetlerle birlikte hasta bakımının da yapıldığı hastaneye 1848'de eczane eklenmiştir. Zamanla ruhban okulu, hemşirelik okulu, yetimhane gibi eklemeler yapılmış, ancak maddi zorluklar nedeniyle bu ekler kapatılmıştır^{230,231}.

Sankt Georg Hastanesi: 1836'da gemicileri tedavi amacıyla 40 yatak kapasiteli olarak Taksim'de kurulan hastane Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Milli Hastanesi ve Avusturya Gemiciler Hastanesi olarak da adlandırılmıştır. 1854'te Beyoğlu'na

1881’de ise Azapkapı’ya taşınmıştır. Beyoğlu’ndaki binasında hemşirelik hizmetleri rahibeler tarafından verilmiştir²³².

Alman Hastanesi: 1846’da Dr. George Hermann Ritter’in önerisi ile Taksim’de “Alman Protestan Kiliseleri Topluluğu” ve “Alman Hayır Cemiyeti”nin katkılarıyla beş yatakla kurulan hastane 1853’te Telgraf Sokağına taşınmış ve kapasitesi arttırılmıştır. 1851’de Kaiserswerth dekonelerinin kurucusu olan Pastor Theodor Fiedner Kudüs’ten dönerken İstanbul’a uğrayarak hemşire göndermeğe söz vermiş, 1852 yılında üç dekoneler İstanbul’a gelmiştir^{G233}. Kırım Savaşı sırasında hasta sayısının artması nedeniyle Halil Paşa arsasına ek bina yapılmıştır. Hastanede Kaiserswerth rahibe hemşireleri görev yapmışlardır. Hastane günümüzde faaliyetlerine devam etmektedir²³⁴.

İngiliz Hastanesi: İngiliz gemicilerin kapitülasyonların tanınmasından sonra sık sık uğradıkları bir yer olan İstanbul’da sayıca artmaları ve Kırım Savaşı nedeniyle, Beyoğlu’nda 1855’te İngiliz denizcileri için İngiliz hükümeti tarafından kurulmuş olup asıl adı British Seaman’s Hospital’dır. Üç katlı ve 50 yataklı olan hastanede yalnızca İngiliz gemicileri tedavi edilmiştir. Hastanenin yönetimini İngiliz Konsolosluğu üstlenmiştir²³⁵. Bulaşıcı hastalıklar için diğerlerinden tamamen ayrı olan bir hasta koğuşu da yapılmıştır. 1924’te İngilizler tarafından Kızılay’a devredilen hastane, 1983’te Beyoğlu Devlet Hastanesi olarak kullanılmaya başlanmıştır

Fransız La Paix Hastanesi: Bu hastane her ne kadar Kırım Savaşı yıllarında bulunmasa da, Kırım Savaşı’nın sonlanmasını takip eden günlerde görülmeye başlayan tifüs ve kolera salgınları nedeniyle kurulmuştur. Hasta bakımını Saint Vincent de Paul hemşireleri üstlenmiştir. 1858’de Feriköy’deki geçici olarak yerleştiği bir binada açılan hastane, Abdülmecid hemşirelerin faaliyetlerinden duyduğu memnuniyeti göstermek için arazi ve para bağışlamasıyla Şişli’deki kendi binasına kavuşmuştur. 1874’te “Notre-Dame de la Paix Hastanesi”, daha sonra ise “Hospital de la Paix” adlarını almıştır. I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Hükümeti’nce el konulan hastaneye Haseki ve Toptaşı’ndan akıl hastaları nakledilmiş, bu dönemde Dr. Mazhar Osman (1884–1961) Fransız la Paix’te kurulan “İstanbul Emraz-ı Akliye Hastanesi”nin 1920’ye kadar baştabibi olarak görevlendirilmiştir^{236, 237}. Hastane I. Dünya Savaş’ı sonrası Fransızlara iade edilmiştir. Günümüzde geriatri ve özel psikiyatri hastalarına bakım ve tedavi hizmetlerini sürdürmektedir.

3.3.2. İstanbul Dışındaki Asker Hastaneleri

Varna Hastanesi: Osmanlı ordusuna bağlı olan ve cephe gerisindeki merkez hastanelerden biri durumunda bulunan bu hastane, Kırım Savaşı süresince cephedeki yaralıların ve hastaların ilk sevk yeri durumunda bulunmuş, tüm müttefik askerlere bakım ve tedavi hizmeti vermiştir. Tez çerçevesinde yapılan araştırmada hastanenin yatak sayısına dair bir veriye ulaşılamamıştır. Savaş süresince “Galatalı Yardımsever Rahibeler (Les Soeurs de Charité)” den on iki rahibe hastanede bakım hizmeti vermiş, kolera salgınında yönetim işini bizzat başrahibe üstlenmiştir²⁰⁵.

Erenköy Hastanesi: Çanakkale’de İngilizler tarafından, öncelikle Kırım’dan gelen değil, Kırım’a giderken hastalanan askerlere hizmet vermek üzere kurulmuştur. Her pavyonuna iki sıra hasta yatağı yerleştirebilen havalandırması, su tesisatı, kanalizasyon çukurları iyi planlanmış prefabrike binalar halinde inşa edilmiştir. Askerî personel yanında sivillere de hizmet etmiştir. Hastanede sivil hekimler görev yapmıştır.

1.500 yatak kapasiteli olan hastane Kırım’a uzaklığı nedeniyle istenilen kapasitede çalıştırılamamıştır. Hastalar, hastane ile liman arasında kurulan raylar üzerinden atlı tramvayla taşınmıştır. Savaşta sanitasyon hizmetleri çok iyi planlanmış ilk hastanedir ve hastalar arası bulaşma en aza indirilmiştir. Hastaların giysilerinin modern sayılabilecek çamaşırhanede 400 F (205°C) derecede yıkanıp kurutulması hastalık yayılımını engellemiştir. Sanitasyon başarısının dışında, hastane cerrahiye sağladığı katkıyla da tarihe geçmiştir. Spencer Wellsⁱ (1818-1897) tarafından geliştirilen, günümüzde de kullanılmakta olan Spencer Wells Forsepsi kanamaların durdurulmasında ilk kez bu hastanede kullanılmıştır.

Savaş sonrası İngiltere’de yapılan hastaneler için örnek oluşturan bu hastanede çalışanların bulaşıcı hastalıklardan büyük ölçüde korunmuş olması söz konusudur. Savaş dönemi boyunca sadece bir doktor bir hemşire ve bir hastabakıcı tifüse yakalanmış ve hastabakıcı bu nedenle ölmüştür. Oysa aynı dönemde Selimiye’de aralarında sağlık çalışanlarının da olduğu 138 kişi koleradan ölmüştür. Tifüse yakalanan hastaların izole edilmesini sağlayarak salgını önleyen Erenköy sivil hekimlerinden Dr. Parker, hastalığın yayılımını önlemiş ve bu başarısı ve sanitasyondaki deneyimleri savaş sonrası “Hijyen Profesörü” olmasını sağlamıştır²⁰⁵.

ⁱ Spencer Wells savaş sonrası İngiltere’de Royal Koleji’nin rektörlüğüne atanmıştır.

Gelibolu Asker Hastanesi: Kırım Savaşı nedeniyle Gelibolu'ya çıkarılan müttefik kuvvetlerde görevli askerler için Hamzabey Koyu'nda bir hastane yapılmış olduğu bildirilmekle birlikte konu hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır²⁰⁶.

Balaklava Hastanesi: Kırım Savaşı'nda yaralı müttefik askerler için Kırım'da kurulan baraka sistemi hastanede savaş süresince ayırım yapılmaksızın tüm müttefiklerin yaralılarına ve hastalarına bakım ve tedavi verilmiştir. Hastalarla ilgilenme işini hekimler ve cerrahlar yanında yardım sever rahibeler üstlenmiştir. Bir dönem Florence Nightingale'in yönetim işlerini üstlendiği hastane genellikle sevkiyat öncesi ilk müdahalenin yapıldığı hastane konumunda olmuştur²²⁰.

3.3.3. Hastane Gemileri

Osmanlılar, Ruslar ve Fransızlar yaralı ve hasta sevkinde bazı gemileri düzenleyerek hastane gemileri haline getirmişler ve kullanmışlardır.

Osmanlılar savaş nitelikleri kaybolmuş, kullanılmayan ve limanda demirlemiş olan kalyonların tadilatını yaparak hastane gemisi haline getirmişlerdir. 1854'te hastane gemisi yapılan tekneler arasında Mesudiye ve Suriye Firkateynleri de bulunmaktadır^{1,206}.

Kırım'da İngiliz komutasında bulunan Türk askerlerinin sağlık durumlarının kötü olması nedeniyle İngiliz başkomutanı yardım istemiş ve bunun üzerine Bahriye Nezareti bir firkateyni silahsızlandırarak hastane gemisi haline getirmiş ve hasta taşımada kullanılmak üzere bir askeri gemi refakatinde Kırım'a göndermiştir. Kamış Limanı açıklarında on gün bekleyen gemi İngiliz filosu komutanının ne Kamış ne de Balaklava'da bir hastane gemisi için yer olmadığını bildirmesi üzerine 30 yataklı, iki doktor, iki cerrah, iki eczacı ve bol miktarda ilaç ve aleti olan gemi yararlı alamadan İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır¹.

Ruslar da hasta sevkinde karadan naklin yanı sıra hastane gemileri kullanmışlardır. Sivastopol kuşatma altındayken, müttefikler 2.000 den fazla Rus yaralı askerinin şehir hastanesinden alınarak gemi ile götürülmesine izin vermiştir¹.

Fransız hastane gemilerinde alt bölümler revir olarak kullanılmıştır. Cerrahi aletler gemilerin alt bölümlerine ambarların en alt bölgelerine yerleştirilmiş ve bu yerler pansuman ve operasyonun yapılması ve yaralıların geçici olarak yerleştirilmesi için

düzenlenmiştir. Pansuman ya da operasyondan sonra yaralılar güvertede veya depoda sık bir şekilde yerleştirilmiş olan döşeklerde yatırılmış, güvertenin bir bölümü perde ile kapatılarak ek bir hastane olarak kullanılmıştır. Cerrahlar ve hemşirelerin yardımıyla hasta ve yaralı bakım ve tedavileri yapılmış, fakat daha büyük felaketlerde mürettebatın da yardımına ihtiyaç duyulmuştur. Operasyonların çoğu hemşirelerin ve üçüncü sınıf cerrahların eşliğinde baş cerrah tarafından yapılmıştır²².

Fransız ordusunda hastane gemilerde ve hatta salgın durumunda tüm filoda alınması öngörülen önlemler şunlardan oluşmuştur:

- o Savaş alanından uzak yerlerde konuşlandırılan gemi hastanelerde, bulaşıcı hastalığı olanlar mümkün olduğunca tecrit edilmiştir.
- o Hastaların her gün yıkanmaları sağlanmaya çalışılmış, bu mümkün olmasa da en azından temizlik yapmaları sağlanmıştır.
- o Tüm duvarlar sık sık kireçle boyanmıştır.
- o Tüm köşelerde buhar pülverizasyonu yapılmıştır.
- o Kireç klorürü içeren kovalara hidroklorik asid eklenerek havanın kokuşmasını (miyasmaⁱ) gidermek için her yere yerleştirilmiştir.
- o Giysileri tatlı suyla özenle yıkanmış ve kurutulmuştur.
- o Akşam uyumadan önce herkesin kıyafetini değiştirmesi sağlanmıştır. Herkese yönlü kıyafetler giyme zorunluluğu getirilmiştir.
- o Her gemide ahşaptan büyükçe bir fıçı içinde toplanan su gün içinde mürettebatın kullanımına ayrılmıştır. Fıçıya kap daldırarak içindeki suyu kirletmemek için fıçıdaki suyun dışarı akışını sağlayan boru düzenekleri kurulmuştur.
- o Yönetmeliğe uygun şekilde suya belli orandaki sirke eklenmiştir.
- o Suyun ekşimtiraklılığını artırmakla yetinilmemiş, her akşam yatmadan önce her bireye fazlaca oranda sıcak şarap dağıtılmıştır.

3.4. Savaş Sırasında Epidemik ve Endemik Hastalıklar

Bu alt bölümde, savaş sırasında ve sonrasında ortaya çıkıp savaş kayıplarının büyük kısmının nedeni olan salgın hastalıklar, bunlara karşı başvuru tedavi yöntemleri ve koruyucu önlemler üzerinde durulmuştur.

ⁱ Miyasma; çürümüş bitkiler veya hayvansal dokuların çevreye yaydığı keskin ve zararlı buhar anlamında kullanılmaktadır.

3.4.1. Kırım Savaşı'nda Epidemik Hastalıklar

Kırım Savaşı'na katılan tüm ordular savaş yaralanmalarından daha çok ölüme neden olan bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Dönemin ağır koşulları ve yetersizlikleri, bakım ve tedavi olanaklarının sınırlılıkları, bakım vericilerin sayıca yetersiz ve korumasız olmaları ölümlerin önüne geçmeyi engellemiştir. Zamanın tıbbi bilgileri doğrultusunda uygulanmaya çalışılan tedavi ve bakım yöntemleri etkisiz kalmış ve savaş sonunda ölüm sayısı yüz binlerle ifade edilmiştir. 1850'lere gelirken veba Osmanlı topraklarında giderek daha az rastlanır olmuş, yerini koleraya bırakmıştır. Dolayısıyla Kırım Savaşı'nda veba salgını yaşanmamıştır²³⁸.

Kolera, savaş sırasında rastlanan ve savaş sonrası da etkili olan salgın hastalıkların başında gelmekte olup, en fazla ölüme neden olan hastalık olmuştur. Bu nedenle bir parantez açıp XIX. yüzyıl tıp tarihinde koleranın yeri hakkında kimi bilgiler aktarmak uygun olacaktır.

Kolera (cholera epidemique) XIX. yüzyıl başlarına kadar sadece Hindistan'ın Ganj Nehri kıyılarında ve özellikle Bengal Eyaletinde mevcutken, bu yüzyılın ilk çeyreğinde İngiliz emperyalizminin insanlığa bir "armağanı" olarak Hindistan dışına çıkıp epidemiler ve pandemiler yapmıştır. Hindistan'da başlayan ilk kolera pandemisi zamanın ulaşım olanaklarının yavaşlığı nedeniyle İstanbul'a ancak 1831'de ulaşabilmiş, 1832'de ise tüm Osmanlı İmparatorluğu'na yayılmıştır²³⁹. Bu dönemde Hekimbaşı olan Mustafa Behçet Efendi henüz mikrobu keşfedilmemiş olan kolera morbusundan korunmak ve hastalığın belirtileriyle seyri hakkında bilgi verip halkı uyarmak amacıyla "Kolera Risalesi" adında bir kitapçık hazırlayarak devlet büyüklerine, sivil ve askeri görevlilere ulaştırmıştır¹¹⁶. Mustafa Behçet Efendi'nin uyarılarıyla Karadeniz'den gelen gemiler İstinye'de, Akdeniz'den gelenlerde de Büyükliman'da karantinaya alınmışlardır.

İstanbul'da çıkan 1847–1848 salgınında hastalanan 9.237 kişiden 4.275'i ölmüştür. Bu salgın nedeniyle bir dönem hekimbaşılık yapmış olan İsmail Efendi de bir Kolera Risalesi yazmıştır. Fakat İsmail Efendi koleranın bulaşıcılığına inanmamaktadır. Prof. Rigler Gazette Medicale de Constantinople'de 1850'de yayınlanan makalesinde koleranın bulaşıcı olduğu yönündeki iddiaları temelsiz ve asılsız bulunduğunu ifade etmiştir¹⁹⁹. Hekimlerin o dönemde koleranın bulaşıcılığına inanmamaları salgınlarda ölümlerin sayısının artmasına neden olmuş olabilir. Ancak Rigler makalesinde

koleranın tedavisine yönelik olarak “*hastanelerde koleralılara ayrı koğuş verilmelidir*” demektedir. Tedavi için ise yakı, kan alma, sülük vurma, ipeka ile kusturma, lavman, omurilik boyunca hacamat gibi yöntemler önermiştir¹⁹⁹. Bu günün ışığında bu uygulamaların kolerada sıvı kaybını arttıracığından hastaların sıvı-elektrolit dengesizliğinden daha çabuk kaybedileceği çok net bir şekilde söylenebilir. 1854-1855 salgını İstanbul’da bir buçuk yıl kadar sürmüştür¹⁹⁶. Silver’e göre Kırım Savaşı sırasında koleralı hastalar Selimiye’ye kabul edilmemiştir²⁰⁵.

1854 kolera salgını Akdeniz’in tüm kıyılarında özellikle Fransa’nın güney bölgesinde ve Cezayir’de hâkim olmuştur²⁰². Savaş sırasında Akdeniz’deki ilk oluşan kolera salgınının ana kaynağı Güney Fransa’dan özellikle Marsilya’dan ayrılan yolcu gemileri olmuştur. Bu yolcu gemileri aracılığıyla gelen ve Kırım’a sevk edilecek olan Fransız askerleri arasındaki hastaların Gelibolu hastanesine yatırılması Çanakkale’de kolera vak’alarının yayılmasına neden olmuştur²⁴⁰. İstanbul’da ise Fransızlara tahsis edilen Davutpaşa Kışlası’nda kolera vak’aları görülmüş, hastalık İngiliz ve Osmanlı askerlerine bulaşarak şehre yayılmaya başlamıştır. Ocak 1855’te, cephe gerisine nakledilen 6.000 hasta Fransız askerinin 1003’ü koleralıdır. 10 ay devam eden salgın sonucunda 3.500 kişi hayatını kaybetmiştir²⁴⁰. Bu hastalık salgını süresince Fransızlar, yerel atölyeler kurup ambulans üretmiş ve kullanmışlardır.

Savaşın yıkıcı etkileri sonucu yaralıların ve hastaların cepheden İstanbul’a oradan Fransa’ya taşınması için hastane gemisi olmayan gemilerin de bazı bölmeleri hasta nakline uygun hale getirilmiştir. Hasta nakli yapan gemiler, İstanbul’a ulaştığında hastalar indirildikten sonra sıcak sularla yıkanmıştır²².

Tifüs savaşta rastlanan diğer bir epidemik hastalık olmuştur. XV-XVIII. yüzyıllarda savaşlar ve açlık nedenleriyle rastlanan tifüs salgınlarına Kırım Savaşı sırasında özellikle Fransız ve Osmanlı askerleri arasında tekrar rastlanmıştır¹⁹⁶. Şubat 1855’te Kırım’da 19.648 tifüs vakası görülmüş, bunların 2.400’ü ölmüş, 8.738’i İstanbul’daki hastanelere getirilmiştir⁶³. Fransız askerlerin tedavi için gemilerle Fransa’ya gönderilmesi sırasında binlerce kayıp verilmiştir. Bu nedenle tifüs Marsilya’ya kadar yayılmıştır. Daha önce belirtildiği üzere, Fransızların 450 doktorunun 82’si tifüsten kaybedilmiştir⁶³.

Kırım ateşi, savaş sırasında sık görülen diğer bir epidemik hastalık olarak kabul edilmiştir. Günümüzdeki brusellozu tanımlamak için kullanılmış olan Kırım ateşi savaş

sırasında pek çok insan için tehdit edici bir hastalık olarak nitelendirilirken, Florence Nightingale bu hastalığın en tanınmış kurbanı olmuştur. Bu hastalık her ne kadar ölümcül kabul edilmemişse de hastalarda yarattığı güçsüzlük ve sonrasındaki iyileşme döneminin çok uzun sürmesi nedeniyle müttefikler arasında askeri gücün kişi bağlamında zayıflamasına neden olmuştur.

Frengi savaşı sırasında görülme sıklığı artan ve savaş sonrası önlem alınacak düzeye gelen bir epidemik hastalık olarak kabul edilmiştir. 1806, 1812, 1828, 1829 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra işgal edilen yerlerde görülmeye başlayan frengi, Kırım Savaşı ve 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşlarından sonra salgın halini almıştır. Karadeniz kıyılarından Rusya'ya fıncılık yapmak için gidenler frenginin daha çok Sinop ve Kastamonu civarında yayılmasına neden olmuşlar ve hastalık buralardan yayılarak ölü doğumlar, süt çocuğu ölümlerinde artış gibi durumların sık rastlanmasına neden olmuştur. Kırım Savaşı'ndan sonra fuhuşu kontrol altına almak için harekete geçilmiş, 1856-1858 yıllarında İstanbul'da ilk genelevler açılmış, buralarda Rum, Ermeni, Yahudi ve yabancı kadınlar çalışmıştır. Ancak bu kadınların kontrolleri yapılamadığı için hastalık beklendiği gibi toplumda yaygınlaşmıştır. Önlem almak amacıyla 1869–1870'te Altıncı Daire-i Belediye'de (Beyoğlu) bir sağlık komisyonu kurulmuş ve Dr. Serviçen Efendi burada görevlendirilmiştir. 1879'dan itibaren teftiş ve muayene düzenli hale getirilmiştir. 1883'te ordulardaki askerlere yapılan muayenede pek çoğunda frengi olduğu tespit edilmiş ve Alman venerolog During getirtilerek tedavi edilmeleri sağlanmıştır. 1897'de Kastamonu Vilayeti Bolu Sancağı Frengi Mücadele Teşkilatı kurulmuştur¹⁹⁶.

3.4.2. Osmanlı'da Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Genel Önlemler

Karantina bulaşıcı hastalıkların yayılımını önlemek için alınan bir dizi tedbirleri tanımlarken, tahaffuzhane, koruma evi, karantina yeri anlamına gelmektedir. Tahaffuzhaneler ülkeyi özellikle deniz yoluyla gelecek bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı korumak için gerekli sağlık önlemlerinin alındığı kurumlardır. İstanbul'da XIX. yüzyılın başlarında rastlanan salgınlarda yalnızca ihtisâb ağaları (belediye memurları), kadılar ve nâiblerin (kadı vekili) yiyecek maddelerinin saflığını ve kalitesini kontrol etmeleri dışında toplum sağlığına yönelik bir çalışma yapılmamıştır. Osmanlı Devleti

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra bu konu üzerinde önemle durmuştur. 1831’de İstanbul’da kolera salgını görülmesiyle Karadeniz’den gelen gemilere ve 1835’te Çanakkale’de Kıbrıs ve Suriye’de kolera salgını olması üzerine kurulan geçici tahaffuzhanede karantina çalışmaları yapılmıştır. II. Mahmud döneminde 1837’de “Meclis-i Tahaffuz” adı altında oluşturulan ilk resmi kurum olan Karantina Meclisi kurulmuştur. 1839’da Meclis-i Tahaffuz emrine verilen Kuleli Kışlası 1842 sonlarına kadar Karadeniz ve Akdeniz’den gelen gemilerin karantinada tutulduğu tahaffuzhane olarak kullanılmıştır¹⁹⁶. 1839’dan sonra Küçükçekmece’de 1843’ten sonra Kartal’da ve 1844’ten itibaren de Anadolu Kavağı’nda tahaffuzhaneler kurulmuştur. 1840’tan sonra uluslar arası bir nitelik kazanmıştır. Ancak kuruluşun amacı nedeniyle toplum sağlığı konularında bir yararı olmamıştır¹⁹⁶.

1862’ye kadar pek çok bölgede tahaffuzhaneler açılmış, 1866’da İstanbul’da toplanan Uluslararası Sağlık Konferansı’ndan sonra 1867’de Meclis-i Tahaffuz tarafından hazırlanan Kolera Nizamnamesi XX. yüzyıla kadar geçerliliğini korumuş, karantina hizmetleri yaygınlaştırılarak Akdeniz, Karadeniz, Boğazlar, İran sınırı ve Hicaz’da yeni tahaffuzhaneler açılmıştır^{196,215}.

3.4.3. Kırım Savaşı’nda İskorbüt ve Dar-ı Şura’nın Önerdiği Önlemler

Diyette C vitamini kaynağı olan taze meyvelerin ve sebzelerin eksikliğinden kaynaklanan bir hastalık olan iskorbüt (günümüzde Türk tıp çevrelerinde benimsenen söyleniş biçimiyle skorbüt), geçmişte özellikle uzun süre açık denizde kalan gemicilerde yaygın olarak görülmüştür. Hastalığın taze meyve ve sebze yemek suretiyle iyileşebileceği İngiliz deniz kuvvetlerinde cerrah olan James Lind (1716–1794) tarafından 1753’te açıklanmıştır²⁴¹. Osmanlı etıbbası tarafından “iskorbüt illeti” olarak adlandırılan bu hastalık, Osmanlı donanması neferlerinde de zaman zaman ortaya çıkmış, Kırım Savaşı sırasında da denizci neferler iskorbütten muztarib olmuşlardır. Dönemin bilinen başlıca tedavi yöntemleri, besin takviyesi yapma, özellikle ekşili gıda tüketimini arttırma ve hastalara “tebdil-i hava” olanağı sağlama yani askerleri izinli sayarak cephe gerisinde dinlendirmedir²⁴².

Bu bölümün dayandığı ana kaynak, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi’nde bulunan tamamı Osmanlıca el yazması

olan ve transkripsiyonları yapılan 11 adet belgedir²⁴³⁻²⁴⁸. Arşivin en eski tarihli evrakından olan ve “Kırım Savaşı’nda Sağlık İşleri” başlıklı dosyanın tüm içeriğini oluşturan bu belgeler, cephe ve başkent arasında yapılmış yazışmalardır. Belgelerin yedisinde iskorbüt illeti doğrudan söz konusu edilmektedir. Hasta sevkıyatı hakkındaki diğer dört belgenin de bu hastalıkla dolaylı ilişkisi olduğunu düşünmek olanaklıdır. Belgelerin ana konusu yaşanan somut sorunlar olmakla birlikte, satır aralarında dönemin Osmanlı tıbbının iskorbüt illetini nasıl değerlendirdiği ve onunla nasıl mücadele ettiği de görülmektedir¹¹⁻²¹.

Belgelerden askerlerin sağlığının korunmasına ve hastalandıklarında tedavilerine çok önem verildiği anlaşılmaktadır. Zamanın Dar-ı Şura’sı iskorbüte karşı bir dizi etkili olabilecek önlemler önermiştir. Bu öneriler söz edilen belgelerde ayrıntılı olarak verilmiştir (Bakınız Ek-1.). Cephede tedavi edilemeyenlerin en yakın hastanelere taşınması ve hastalıkları süresince yatarak dinlenmeleri sağlanmıştır. Koruyucu önlemler çerçevesinde, askerlerin zor hava koşulları ile baş edebilmesi için gerekli giyecek takviyesi yapılmış ve özellikle beslenmeleri konusuna önem verilmiştir.

İskorbüt görülen hastalara uygulanan tedavi ve öneriler, ağırlıklı olarak 16 Dersaadet tabibi tarafından yazılarak cepheye gönderilen belgede yer almaktadır¹⁰. Anılan belgede ve diğerlerinde yer alan hususlar aşağıda sıralanmıştır:

- o Hastalar öncelikle izinli sayılmalı ve istirahatlarını savaş alanından uzak bir bölgede geçirmelidirler.
- o İzinler hava koşullarının ve bakım olanaklarının iyi olduğu yerlerde geçirilmelidir.
- o Hastalığı ağır seyredenler İstanbul’a gönderilerek tedavi edilmelidir.
- o Hastalar birbirine yakın yatırılmamalı ve yatakları yerden iki karış yüksekte olmalıdır.
- o Yattıkları odalar sık sık havalandırılmalıdır.
- o Odalardaki kötü kokuları önlemek için odalarda içine kireç kaymağı konulmuş kaplar bulundurulmalıdır.
- o Hastaların bulundukları ortam sessiz ve sakin olmalıdır.
- o Hastaların giysileri mevsime uygun ve temiz olmalıdır.
- o Hastalar soğuk hava koşullarında giyecek takviyesi yapılarak soğuk havadan ve dolayısıyla soğuk algınlığından korunmalıdır.

- o Hastaların tüketecekleri gıdalar önce hekim tarafından kontrol edilmelidir.
- o Yemeklere sirke katılmalıdır.
- o Hastaların içecekleri sular büyük fiçılara konularak içine sirke katılmalı ve 12 saat bekletildikten sonra kullanılmalıdır.
- o Lahana, pırasa gibi sebzeler ile patates ve incir tüketilmelidirⁱ.
- o Bol sirke, limon, lahana, salatalık ve patlıcan turşuları tüketmelidirler.
- o Koyun eti ve kaliteli undan yapılmış ekmek tüketmelidirler.
- o Hastaların moralleri yüksek tutulmalı ve izin verilerek dışarı çıkmaları sağlanmalıdır.

Zamanın koşulları ve olanakları göz önüne alınarak bu önerilerin isabetli; iskorbütü tedavi edici ve önleyici nitelikte olduğunu söylemek mümkündür²¹⁵. Vitamin eksikliğinin ne olduğunun bilinmediği bir dönemde önerilen gıdaların C vitaminince zengin olması adı konulmamış olsa bile hastalığın beslenme yetersizliğine bağlı olduğu bilincinin varlığını göstermektedir. Günümüzde yapılan çalışmalar, kadınlarda ve erkeklerde her gün en az 60 miligram C vitamini alımının iskorbüt hastalığının ortaya çıkmasını engellediğini göstermiştir²⁴². Denizcilerin sadece limon (50 mg/100 gr) ve sirke almalarının sağlanması ile adı konmadan C vitamini takviyesi yapılmış ve iskorbüte yönelik önlem alınmıştır.

Alınan kimi önlemlere bakarak, Osmanlı etıbbasında iskorbütün bulaşıcı olduğu yönünde bir kuşkunun varlığı düşünülebilir. Ancak Kırım Savaşı'nda yaşanan tek ciddi sağlık sorununun iskorbüt olmaması; başta kolera olmak üzere farklı salgın hastalıkların da ciddi tehdit niteliği taşıması, savaş yaralanmalarının yol açtığından daha çok ölüme yol açması bağlamında söz konusu önlemlerin onlara yönelik olması daha büyük bir olasılıktır. Osmanlı etıbbasının iskorbüt illetinden korunmada ve onu tedavi etmede doğru ve etkili bir yol izlediğini söylemek yerinde olacaktır.

ⁱ 100 g lahanada 43 mg, 100 g pırasada 16 mg, 100 g patatesten 16 mg, 100 g limonda ise 50 mg C vitamini bulunmaktadır.

3.5. Kırım Savaşı'nda Hekim Dışı Hasta Bakım Elemanları

Kırım Savaşı'nda hekimler kadar hasta bakımında görev almış başka sağlık çalışanları da bulunmuştur. Bunların başında doğrudan cephede görev yapan cerrahlar ve cephede oluşturulan revirlere ilaç hazırlamakla görevli eczacı sınıfı gelmektedir. Bir diğer kesim, hasta bakımını kendilerine verilmiş ilahi bir görev sayan rahibelerdir. Bunların yanı sıra, hasta bakımı karşılığı ücret alan hastabakıcı kadınlar da bulunmaktadır. Unutulmaması gereken bir grup ise İngiliz subay eşleridir. Bunlar da gönüllü olarak zaman zaman hasta bakımında rol oynamışlardır. Bu bölümde sağlık hizmeti veren bu kişiler üzerinde durulacaktır.

3.5.1. Florence Nightingale ve Kırım Savaşı'nda Modern Hemşireliğin Doğuşu

Florence Nightingale “gezgin” olarak adlandırılabilir olan varlıklı bir İngiliz ailenin ikinci çocuğu olarak 12 Mayıs 1820'de İtalya'nın Floransa şehrinde dünyaya gelmiştir. Ebeveyni olan William Edward ve Fany Nightingale'in çocuklarına doğdukları şehirlerin isimleri vermek gibi bir yaklaşımları olduğunu söylemek yerinde olur, zira ilk çocuklarına da Napoli'de doğduğu için Grekçe Napoli anlamına gelen “Parthenope adını vermişlerdir. Bir yıl sonra döndükleri İngiltere'de anne Fany Nightingale'in asalet tutkusu nedeniyle, sahip oldukları evler olmasına rağmen yazlık ve kışlık mekân olarak kullanmayı düşündükleri yeni evlerinin inşası ve onarımı uzun zaman almıştır. Düzenli ikamete ancak Nightingale beş yaşında iken Embley Park'ta başlamışlardır. Embley Park çocukluğunun güzel geçtiği bir yer olarak Nightingale'in anılarına yerleşmiştir.

Nightingale anılarında, çocukluğunda kendisini diğer çocuklardan farklı hissettiğini ve başlangıçta bunun için suçluluk duyduğunu dile getirmiştir. Altı yaşından itibaren başkahramanının kendisi olduğu hayaller kurmuş, bu hayaller ve yalnızlık duygusu bilinçaltında isyanlara neden olmuştur^{249,250}. Bu dönemde tüm hayatını değiştirecek olan ilk vahyin geldiğinden söz etmiştir. İngiliz Kilisesine ve dinine son derece bağlı olan Nightingale 1837, 1853, 1854 ve 1861'de olmak üzere dört kez daha “vahiy” geldiğini ve her birinin ilahi bir davet olduğuna inandığını yazmıştır²⁴⁹. Böylece Nightingale'in hasta bakımına yönelik ilgisi dramatik biçimde başlamıştır²⁴⁹.

Hasta bakımına yönelişinin ailesi tarafından hoş karşılanmamasını dikkate almayan Nightingale, 1844'te insanlara faydalı olabileceği yerin hastane olduğuna kesinlikle karar vermiştir. Bu konuda Amerikalı rahip Dr. Howe'un görüşünü almış, Howe bu yönelişin alışılacelmışin dışında olduğu yorumunu getirmiş, ilahi bir davet olduğuna inanıyorsa zaman kaybetmeden başkalarına iyilik yapmak için çalışmasını önermiştir^{249,250}. Hastanede çalışma düşüncesi ailesini çok kızdırmış, tahmin edemediği şekilde bir tepkiyle karşılaşmıştır. Uzun süre bu konuyu kapatarak ailesinin kararını kabullenmiş gibi görünse de hasta bakımına ilişkin kitaplar ve bildiriler okuyarak çalışmasına devam etmiştir. Hastane ve sağlık bilgisi konusunda bilgilerini geliştirmiş ve deneyim eksikliğini çözmesi gerektiğinin bilinci ile 1844'te dile getirdiği Salisbury Hastanesi'ni ziyaret etmek isteği yine ailesi tarafından reddedilmiştir. Operasyonlarda ağrı dindirmek üzere yeni kullanıma başlayan kloroform ilgisini çekmiş ve bu konuya yönelerek araştırmalar yaparken Kaiserswerth'te "Kadın Papaz Yardımcıları Enstitüsü'nün yayınladığı yıllığı okuyarak bu kurumda ki çalışmaların kendi amaçlarına yönelik olduğunu fark etmiştir²²⁰. Bu enstitüyü ziyaret etme fikri de ailesi tarafından hoş karşılanmamıştır.

Ailesinin ekonomik olanaklarından kaynaklanan, farklı ülkelerde uzun süre bulunma ve oralarda farklı kesimlerden kişilerle tanışıklıklar kurarak çevresini genişletme olanağı, Nightingale'in kendisini geliştirmesinde önemli rol oynamıştır. Dindar hatta dini takıntılara sahip bir kişi olması, hem kendi inancından hem de farklı inançlardan dinsel kişilerle rahat dialog kurmasına katkı sağlamıştır. 1847-1848 yıllarında Roma'da Trinita de Monti'deki dini kuruluşlar tarafından yönetilen manastırlar ve okullar üzerinde gözlem yapma şansı bulmuş; bu kurumların yönetimini, çalışma sistemini, hayırseverlik felsefesini ve amaçlarını yerinde incelemiştir. Bu dönemde tanıştığı Madre Laure'nin önerilerine önem veren Nightingale, onun yönettiği manastırda bir süre inzivaya çekilmiştir.

Aile dostları olan Bracebridges ve Warwickshire aileleri Nightingale'e yardım etmek istemişler ve kendileri ile Mısır'a ve Yunanistan'a yapacakları seyahate katılmasını teklif etmişlerdir ve 1848'de uzun sürecek olan bu seyahate başlamıştır^{220,249,250,251}.

Roma'ya vardığında Dr. Sidney Herbertⁱ ve eşi ile görüşmesi Nightingale için dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde İngiltere'deki ve Avrupa'daki hastanelerin çoğunu gezmiş ve hastabakıcılıkla ilgilenmiş olan, Kırım Savaşı sırasında birlikte çalışmayı reddedeği Mary Stanleyⁱⁱ ile dostluğu başlamış ve onun deneyimlerden yararlanmışır.

Mısır gezisi sırasında Saint Vincent de Paul'e mensup iki rahibe ile tanışmış, onlar tarafından yürütülen kan alma, pansuman yapma, ilaç dağıtma ve danışmanlık gibi hizmetlerini yakından gözleme olanağı bulmuştur^{150,192,252}.

İrlanda gezisi ise hastane hizmetlerinin sürekliliği konusunda görüş geliştirmesine katkıda bulunmuştur¹⁵⁰. Sosyal reform alanındaki düşüncelerinde Elizabeth Fry'in etkisi gözlenmiştir. Fry gibi, hemşireliğin acı çeken insanlara ve Tanrı'ya bir hizmet aracı olduğuna, daha yüksek ekonomik düzeye sahip kadınların bakım işine katılmaları sayesinde hemşireliğin standartlarının yükselmesini sağlayacağına, deneyimli ve iyi hemşireler yetiştirmenin gereğine, bunların ise ancak hastane reformunun yapılması ile sağlanacağına inanmıştır. Bu nedenle çalışmalarında hasta bakım hizmetlerinden çok hastanelerin iyileştirilmesine önem vermiştir. Bu görüşünü yaşama geçirme konusunda en önemli deneyimi, Kırım Savaşı sırasında Selimiye Kışlası'nda ve Balaklava'da gerçekleştirmiştir¹⁹².

Herbert'lerin düşüncelerine yönelik desteğini alan Nightingale, birlikte seyahat ettiği gruba Kaiserswerth'ten gelen davete iştirak ederek en büyük isteğini gerçekleştirmiştir. Ancak bu durum eve dönüşünde yine sorun yaratmıştır. Bu arada aldığı evlilik tekliflerine ideallerini engelleyeceği düşüncesiyle olumsuz cevap vermiştir¹⁹².

Ablasının bir süre sonra ortaya çıkan hastalığı sırasında kaplıca tedavisi çok rağbet görmekte olduğundan aile kardeşlerin Almanya'da Karlbad kaplıcasına gitmelerine karar vermiş ve annesi Kaiserswerth'e de gitmelerini önermiştir²²⁰. Nightingale bu öneriyi şaşkırtıcı bulmakla beraber büyük bir sevinçle kabul etmiş ve hemen harekete geçmiştir.

ⁱ Dr. Sidney Herbert aynı zamanda Westminister'in dini lideridir. Kırım Savaşı sırasında İngiliz Savunma Bakanı'dır. Nightingale için Bayan Herbert ile görüşmesi dönüm noktası olmuş, Herbertler'den yardım ve destek almıştır.

ⁱⁱ Mary Stanley'in kardeşi önemli bir devlet adamı ve bir dönem Canterbury İngiliz Anglikan Kilisesi başpiskoposudur.

İngiltere’ye dönüşlerinde ablasının akıl sağlığına ilişkin sorunları artmış ve onu kraliçenin doktoru Sir James Clark’a götürmüş ve Clark’ın İskoçya’daki evinde ablasını tedavi etmeyi teklif etmesi üzerine ablasına eşlik ederek kendi ifadesi ile çok değerli bir deneyim yaşamıştır. Ablasının kendisine olan bağımlılığı ailesinin onu evden bir süre uzak kalmasını kabul etmesine zemin hazırlamıştır²⁵¹.

Farklı tarihlerde iki kez ziyaret ettiği Kaiserswerth Enstitüsü’nde dekoneslere ait görüşlerini dile getirdiği bir kitap yazan Nightingale, Kaiserswerth’de aradığını bulamamış olmakla birlikte yazdığı kitapla kadın haklarına yönelik olarak ilk çalışmasını yapmıştır¹⁹².

Nightingale, çok istemesine rağmen hasta bakımı alanında örgün bir eğitim alamamıştır. Ancak hasta bakımı verenler üzerine uzun yıllar yaptığı gözlemler, yeni bir hemşire modeli yaratmasına olanak sağlamıştır. Kendisi için Katolik rahibelerden aldığı “etkin din kadını” olma formasyonu ile Protestanlar’dan aldığı öğrenci eğitimi sırasında baş rahibenin üstlendiği rolü sentezleyerek bir model yaratmış; yetiştireceği ve yöneteceği hemşireler konusunda ise “deneme döneminin temel ilke olduğu” saptamasını yaparak eğitimin önemini vurgulamıştır. Hemşireliğin farklı ortamlarda yürütülme varyasyonlarını ifade eden “hemşirelik organizasyonları” kavramını Kaiserswerth deneyimleri sırasında geliştirmiş; bu kavramdan hareketle hemşireliği (1) hastane hemşireliği, (2) özel hemşirelik, (3) bölgesel hemşirelik (evde bakım hemşireliği) ve (4) ebe hemşirelik olarak dört gruba ayırmıştır²⁵³.

1852’de İngiliz Anglikan kilisesi mensubu olan (uniterian) Nightingale, Roma Katolik hasta bakım geleneğini tanımak amacıyla Manning^{i,254} ile görüşmüş, hasta bakımının rahibeler (“sœur”ler) tarafından verildiği bir hastaneye girme konusunda ondan yardım almıştır. Julius Mohl’ünⁱⁱ desteği ile Topluma Yardım Hizmetleri Genel Merkezi’nden aldığı geniş kapsamlı bir izinle, Paris’te ki hastaneleri rahatça gezebilmiştir

Ablasının hastalığı sırasında yaşadığı deneyim Nightingale’in sağlığı bozulmuş olan bir diğer akrabanın bakımını üstlenmesine yol açmıştır²⁶. Bakımı ile uğraştığı büyük amcasının ölümü ile kendisine kalan evde hemşirelik hizmeti vermeye başlamış

ⁱ Henry Manning (1808–1892), dönemin Westminster İngiliz Roma Katolik Kilisesi kardinalidir.

ⁱⁱ Julius Mohl’ün 1838–1839 tarihlerinde Paris’te bulunduğu sırada tanıştığı eşi Mary Clarke, hemcinsler arası ve karşı cinsle ilişkilerin fizikselden ziyade entelektüel dayanaklı olması gerektiğini savunmuş ve evlilik karşıtı görüşlerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

ve bu dönemde baba evinden ayrılma kararını almıştır. Ancak bu süre içerisinde de hep katılmayı düşündüğü hasta bakıcılık kurslarına katılamamıştır²⁵¹.

Londra’da Bayan Herbert tarafından soylu kadın hastaların bakımına ayrılmış olan “ Hastalık Hallerinde Kibar Hanımlara Bakım Enstitüsü” adlı kurumda yetenekli bir müdüre ihtiyaç olduğunu öğrenen Nightingale, zaman kaybetmeden harekete geçip nüfuzlu tanıdıklarını devreye sokarak 1853’te nihayet hep yapmayı istediği işle uğraşmaya başlamıştır. Bu başlangıç, idare heyetinin Nightingale’in bir hanımefendi oluşu ile burada vereceği hizmetlerin bağdaşmayacağı görüşüne rağmen gerçekleşmiştir. Nightingale’in başarılı çalışmaları bu görüşü tamamen ortadan kaldırmıştır. Nightingale hasta bakımıyla uğraşmanın yanı sıra kurumsal işleyişle ilgili düzenlemeler çerçevesinde de etkinlik göstermiş, çalışması sırasında gördüğü aksaklıkları; sıhhi ve ekonomik sorunları düzeltme yoluna gitmiştir. Hastaların mezhep ve hatta din farkı gözetilmeksizin bakımlarının yapılması gerektiğini idare heyetine kabul ettirmiştir^{249,251}. Buradaki çalışmasına ek olarak farklı hastaneleri de gezip oradaki hasta bakım hizmetlerini ve aksaklıkları gözlemiş, hastabakıcıların durumlarının düzeltilmesi gerektiği kanısına varmıştır.

1854 yılında Londra’da ortaya çıkan kolera salgınında Middlesex Hastanesi’nde koleralı hastaların bakımını üstlenmiş bu kendisi için iyi bir deneyim olmuştur²⁵⁵. Bu dönemde arttırdığı sosyal faaliyetleri sayesinde kısa zamanda çok sayıda nüfuzlu taraftar toplamıştır.

Yaralı ve hasta İngilizlerin bakımı için dönemin savunma bakanı olan Sidney Herbert, Nightingale’den “Doğudaki İngiliz Umumi Asker Hastaneleri Kadın Hastabakıcılar Müdürü” unvanı ile İstanbul’a gitmesini istemiş ve destek sözü vermiştir. Nightingale aile dostları Bracebridge’ler ile Roma Katolik Kilisesi’nden on rahibe, Anglikan Kilisesi’ne bağlı “Merhametli Kız Kardeşler”den sekiz rahibe, Saint John’s Enstitüsü’nden altı hastabakıcı ve çeşitli hastanelerde profesyonel hasta bakımı yapan 14 kadından oluşan toplam 38 kişilik bir ekip ile birlikte yola çıkarak 4 Kasım’a kadar süren ve çok zorlu geçen bir deniz yolculuğuyla Üsküdar’a gelmiştir^{i,256,257}.

ⁱ Saint John’s Enstitüsü’nden M.A. Bowment, M.A. Coyle, E. Drake, E. Fag, A. Higgins, S. Kelly isimli hastabakıcılar, G. Barrie, H. Erskine, M. Huddon, M. Jones, S. Jones, S. Kelly, E. Langston, M. Goodman, G. Moore, C. Sharpe, S.A. Terrot, E.B. Turnbull, E. Wheeler, M.T. MacClean, E. O’Dwyer, E. Pillars, F.J. Purnell, Parker isimli rahibeler, M. Williams, E. Smith, Roberts, E. Hawkins, E. Grundy, J.G. Chabrilae, S. Barnes, J. Davy, A. Faulkner, K. Forbes, E. Pillars, M. Williams, Wilson ve E.C. Blacke isimli hastane deneyimi olan hemşireler Üsküdar’da görev almışlardır.

Savaşın korkunç yüzü cepheden gemilerle yaralıların getirildiği İstanbul'da da kendini göstermiştir. Yaralılara zamanla kolera salgınında hastalanan askerler de eklendikçe İngilizler açısından hastane sorununun önemi giderek artmıştır. Mevcut hastanelerin hasta kapasitesi açısından ihtiyaca cevap verecek nitelikte olmaması ve bakım verenlerin yetersiz olması nedeniyle çalışmalar çok zor koşullarda sürdürülmüştür.

Bu dönemde Nightingale ve ekibi başlangıçtaki olumsuz tepkilere rağmen hizmet vermiş, kısa sürede hastanenin daha işlevsel bir hale gelmesini sağlamışlardır²⁵⁸. Bu bağlamda savaş yaralıları ve hastalar için hastanede bakımın düzenlenmesi yani “hasta başı hemşireliği veya hastane hemşireliği” söz konusu olmuştur. Nightingale bu alanda yaptığı düzenlemelerle iyi bir hastane yöneticisi olduğunu ispatlamıştır.

Selimiye Kışlası'ndaki deneyimleri Nightingale'in hastane işletmeciliği üzerine yeni fikirler geliştirmesine olanak sağlamıştır^{26,252,259}. “Florence Nightingale Koğuşu (Florence Nightingale-Ward)” adı ile bilinen pavyon sistemi hastanelerde, her iki tarafta her yatağa bir tane düşecek şekilde penceresi olan, 9 metre genişliğinde, 39 metre uzunluğunda ve 3,5 metre yüksekliğinde koğuşlar bulunmasını öngörmüştür^{26,260,261}. Nightingale hastane koğuşlarının her birinde yatakhane dışında banyo, tuvalet, yemek odası bulunmasını, her koğuşun girişinde penceresi dışarı açılan bir başhemşire odasının yer almasını, binada koğuşlardan başka küçük özel hasta odaları ile genel birer bulaşikhane ve çamaşırhane olmasını da öngörmüştür. Bu öngörülerinin İngiltere'ye döndüğünde Herbert Hastanesi'nin yapımı sırasında hayata geçmesini sağlayabilmiştir. Başhemşire için ayrı oda talep ederken hemşireler için özel bir mekâna gerek görmemesi, Nightingale'in yöneticiyi esas alan bir yaklaşıma sahip olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir.

Nightingale'in hastane ve koğuş tasarımlarını yaparken, Selimiye Kışlası'nın devasa odalarından ve koridorlarından etkilendiği açıktır. Kışlanın geniş koridorları hastane koğuşu olarak kullanılmış, son derece aydınlık ve havalandırması iyi olan bu mekânlar Nightingale'e yeni yapılacak hastaneler için fikir vermiştir. Bununla birlikte Nightingale anılarında Selimiye'den daha önce de değinildiği gibi hayli olumsuz biçimde bahsetmiş, kışlayı bir harabe olarak betimlemiştir.

Hem deneyimleri hem de geniş çevresi nedeniyle tıbbi ve sosyopolitik gelişmelerden süratle haberdar olması Nightingale'in hasta bakımında bir dizi yeniliğe

öncülük etmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda özellikle geliştirdiği pavyon sistemi hastane modeli ona ayrı bir ün katmıştır. Nightingale'in özellikle üzerinde durduğu bir husus, hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla koğuşların havalandırılmasıdır²⁶². Aslında temiz havanın hastanelerde ölüm oranını azalttığı görüşü, Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da bulunan Fransız doktor Levy tarafından, Nightingale'den çok daha önce ortaya atılmıştır¹⁹¹. Nightingale'in Dr. Levy ile bağlantısı bulunup bulunmadığı belli değildir. Ancak, Nightingale'in çok iyi bildiği Fransızca sayesinde Levy'nin fikrinden haberdar olmuş bulunması kuvvetle muhtemeldir. Kırım Savaşı sırasında daha öncede söz edildiği gibi müttefikler arasında hem niteliksel hem de niceliksel olarak en iyi sağlık bakım hizmeti Fransızlar tarafından sunulmuştur. Fransızların sağlık örgütlenmesi çerçevesinde hasta bakımını bu konuda çok deneyimli olan ve sistemli bir çalışma düzeni bulunan rahibeler üstlenmiştir⁶³. Nightingale hastaları hastalıklarına göre ayrı koğuşlarda yatırma fikrini de bir Fransız hekimden, Dr. Scrive'den almıştır. Bu fikrin hayata geçmesi sayesinde pek çok İngiliz askeri tifüsten ölmekten kurtulmuş, ölü sayısı ¾ oranında azalmış ve bu durum da Nightingale'in kahraman ilan edilmesinde büyük rol oynamıştır⁶³.

Hastalıkların kokuşmuş hava nedeniyle oluştuğuna (miyasma teorisine) inanması, Nightingale'in sanitasyona yönelik önlemler almaya yönelmesinde etkili olmuştur. Nightingale girişimci ruhu ve siyasi bağlantıları sayesinde, ülkesinde bir kahraman²⁶³ ilan edilmesinden de yararlanarak, önerilerinin dünya genelinde kabul görmesini sağlamış; savaş sonrası Avrupa'da, Amerika'da ve o dönemde İngiltere'nin sömürgesi durumunda bulunan Hindistan'da belirlediği standartlar hayata geçirilmiştir.

Selimiye'deki çalışmaları sırasında, eski arkadaşı Mary Stanley'in kendisine sormadan 15'i rahibe ve 22'si hastabakıcı olan toplam 40 kişilik bir ekiple İstanbul'a gelmesine tepkisi çok sert olmuştur. Bu tepki onun otoriter eğilimine ve başarıyı paylaşmaya kapalı oluşuna bağlanabilir. Uzun süre gemiden inmesi engellenen ve geri dönmek için finansal destek de bulamayan Stanley ve ekibi, zorunlu olarak Selimiye'ye yerleştirilmişlerdir. Ancak Nightingale'in tepkisi yumuşamamış, Stanley'i etkisiz konuma getirip ekibini katı bir disiplinle yöneterek, pes edip İngiltere'ye dönmelerine neden olmuştur. Bu davranışının etik açıdan tartışmaya açık oluşunun yanı sıra, hemcinslere karşı yaptığı bu muameleyi kadın dayanışmasıyla bağdaştırmak da zordur. Bu davranışın kendisine atfedilen feminist bakış açısına uygun olmadığı açıktır.

Nightingale'in hemşirelik öğretisini oluşturmada yol gösterici olan Mary Stanley'in maruz kaldığı bu muamele, iktidar mücadelesinde dostluğun ve vefanın yeri olmadığını göstergesidir. Garip bir tesadüfle ön adı yine Mary olan, bakım hizmetlerinde yetkinliğini ispatlamış bir başka gönüllü olan Halk Hekimi Seacol'un yardım önerisini de reddetmiştir. Bu noktada Nightingale'in kendini "tek olmanın dayanılmaz hafifliği" ne kaptırmış olduğunu söylemek olanaklıdır²⁷.

Nightingale, Kırım'daki hastaların ve yaralıların İstanbul'a getirilmesindeki aksamaları oradaki organizasyon bozukluğuna bağlamış ve durumu düzeltmek üzere Mayıs 1855'te Kırım'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Askerler tarafından ilgiyle karşılanırsa da Balaklava Hastanesi'nin durumu ve çalışanlarının tutumu karşısında "yel değirmenlerine saldıran Donkişot" konumuna düşmüştür. Savunma bakanlığı tarafından belirlenen görev ve yetki alanı doğudaki hastanelerle sınırlı olup Kırım'ı kapsamadığı için Nightingale'in direktifleri dinlenmemiş, çabaları nafile kalmıştır. Cephedeki koşulların zorluğu sonucunda sağlık durumu bozulmuş, o dönemde "Kırım ateşi" olarak da adlandırılan bruselloza yakalanmıştır^{253,264}. İki hafta hastanede yattıktan sonra İstanbul'a dönmüş, ancak bu bozgunu zafere çevirmek üzere savunma bakanı Herbert'e yetkilerinin genişletilmemesi durumunda görevi bırakacağı tehdidini içeren bir mektup yazmıştır. Beklediği yetki 16 Mart 1856'da gelmiş, ikinci kez Kırım'a gitmiş ve hastane denetimi yapmıştır²²⁰. Bir süre sonra da savaşın sona ermesiyle (30 Mart 1856) İngiltere'ye bir kadın savaş kahramanı olarak dönmüştür.

Nightingale savaşdaki üstün hizmetinden dolayı Osmanlı Padişahı Abdülmecid tarafından da madalya ile ödüllendirilirken ekibindeki diğer görevlilere biner mecidiye ödül verilmiştir²⁶⁵. Savaş sırasında kaydettiği gözlemleri ve tuttuğu istatistikler nedeniyle, 1858'de İngiltere İstatistik Topluluğu'na üye olarak kabul edilmiştir²⁶⁶.

Florence Nightingale ile hemşirelik bir hayır işi olmaktan uzaklaşmaya başlamış ve o güne kadar içinde konumlandığı dinsel iyilikseverlik çerçevesinin dışına çıkmıştır. Nightingale'in Kırım'da olduğu dönemde, başarısından dolayı kendisine duydukları minnettarlığın sembolü olarak tüm dünyadaki İngilizler tarafından bağışlanan paralarla, daha savaş sona ermeden 1855'te "Nightingale Vakfı" kurulmuştur¹⁵⁹. Bu vakıf 1860'ta "Nightingale Training School"un kurulmasını sağlamıştır. Daha önce, 1848'de Saint John's House'da İngiliz rahibeler tarafından başlatılan ve Londra hastanelerinde çalışarak sürdürülen iki yıllık program çerçevesinde hasta bakımı eğitimi verilmeye

başlanmış olmakla birlikte, dinsel etkilerden uzak olarak kurulan ilk hemşirelik eğitim kurumu Nightingale'in adını taşıyan okuldur^{192,249,251}.

1860'ta Saint Thomas'da açılan "Nightingale Training School" hemşireliğin profesyonelleşmesine öncülük etmekle birlikte, Nightingale ve onu izleyen öğrencileri hemşirelik için iyi bir karakterin yeterli olduğunu, becerinin çok önemli olmadığını kabul etmişlerdir. Nightingale, yetiştirdiği hemşireden yumuşak huylu, bir anne kadar şefkatli, itaatkâr, iyi bir ev idarecisi ve sevecen bir dost olmasını beklemiştir. Nightingale hemşireliği, rahibeleri devre dışı bırakmanın yanı sıra, hasta bakımını üstlenen hayırsever yüksek sosyete kadını figürünün yerini bir tür işçi kadın figürünün almasına yol açmıştır. Hasta bakımını bir anlamda annelik-evcimenlik fonksiyonlarıyla özdeşleştirerek hemşirelik mesleğini kadına özgü olarak tanımlamıştır. Nightingale'e göre doğa kadınlara hemşire olma yeteneğini bağışlamış ancak asla doktor olma hakkı tanımamıştır. Kadınların tıp eğitimi hakkı almak için mücadele ettikleri bir dönemde dile getirilen bu yaklaşım, tıp geleneğinin maşist karakteri ve Kraliçe Victoria döneminin bağnaz dünya görüşü ile sinerjik bir etkileşmeye girmiştir. Uzun süre hemşirelik eğitimi alan kadınların sayısı artış gösterirken, tıp eğitimine yönelenlerinki sınırlı kalmıştır²⁷.

Nightingale'in modern hemşireliğin gelişimi konusunda İngiltere ölçeğinde bir öncü olmakla kalmayıp Atlantik ötesi gelişmelere katkı sağladığını söylemek olanaklıdır. 1861'de Amerikan İç Savaşı sırasında Dorothea Dix Nightingale'den yardım istemiş; o da yaralı bakımı konusunda deneyimlerini ve bilgilerini Dix'e aktarmıştır²⁶⁶. Bilgi ve deneyim aktarmanın ötesinde yetiştirdiği hemşireleri "üzerinde güneş batmayan imparatorluğun" dört bir yanına göndermesi, Nightingale'in modern hemşireliğin dünya ölçeğinde yaygınlaşmasını sağlayan asıl önemli etkinliğidir²²⁰.

Yıllar geçtikçe sağlığı giderek bozulmuştur ve yatağa bağımlı hale gelmiştir. Yaşadığı bu zor günlerde bile çalışmaya devam etmiş ve Hindistan'daki sanitasyon problemlerine çözümler üretmiştir. Hayatının son dönemlerinde sağlık sorunlarına görme kaybı da eklenen Nightingale Kral VII. Edward tarafından ödüllendirilmiştir. 13 Ağustos 1910'da uzun ve bir o kadar verimli olan hayatının son uykusuna dalmıştır^{192,267}.

Nightingale'in meslek yaşamındaki temel motivasyonu, ilahi bir görevlendirmeye mazhar olduğu kanaatidir. Çalışmalarını bu kanaat çerçevesinde

tanımladığı misyonun gerekleri olarak yürütmüştür. Dinine kuvvetle bağlı bulunan Nightingale, kendisine tanrı katından 1837, 1853, 1854 ve 1861 yıllarında dört kez vahiy geldiği iddiasında bulunmuştur. Onu hasta bakımına yönlendiren bu vahiylerin ilki olmuştur. İkinci ve üçüncü vahiyler Kırım Savaşı öncesinde, dördüncü ise aile dostları ve Kırım Savaşı döneminin savunma bakanı Sidney Herbert'in 1861'de ölümünden sonra nazil olmuştur^{267,268}. İlk vahyin gelişinden sonra her yıl kendini din yolunda ilerleyişi bakımından eleştirmiştir²⁶⁹. Kitap yazma hazırlığı olarak Ortaçağ'a ait gizemli ve tasavvufi eserler okumuş ve notlar almıştır. Kırım'da hastalanmasından sonra gelişen ve kronikleşen posttravmatik stres sorununu^{i,270}, ailesinin beklentilerinden ve baskısından kaçış aracı olarak kullanmıştır²⁷¹.

Özel dersler alma biçimindeki eğitimi çerçevesinde, sağlam bir felsefe altyapısı da kazanan Nightingale, temeli Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından atılmış ve John Stuart Millⁱⁱ tarafından etik bir teori olarak daha da geliştirilip derinleştirilen yararcılıktan kuvvetle etkilenmiştir²⁷². Mill'in kadın hakları ve feminizm konusundaki görüşleri de Nightingale'in hemşirelik felsefesini geliştirmesinde ve mesleğe kabul edilecek kadınların özelliklerini belirlemesinde etkili olmuştur²⁵⁵. 1860'ta tamamlayıp "Düşünce Üzerine Öneriler" adını verdiği eserini, aralarında politik eşitlik ve ailede eşitlik görüşünün savunucusu Stuart Mill'in de bulunduğu kimi düşünür kimi bilim insanı altı kişiye göndererek görüşlerini almış ve sonra bastırtmıştır. Mill'in etik ve feminizm yaklaşımlarının etkisini taşıyan "Deneme ve Eleştiriler" adlı eserinde kiliseyi eleştirerek bir dizi tartışmaya neden olmuş; "Düşünce Üzerine Öneriler" de ise kimi toplumsal sınıfların yoksulluğunun Tanrı'nın isteği olduğu şeklindeki egemen düşünceyi reddeden makul bir dini yaklaşım önermiştir^{251,273,274}.

ⁱ Post Travmatik Stres Sendromu: İlk olarak Amerikan İç Savaşı'nda (1861–1865) benzer bir tablo ile gündeme gelen hastalık ile ilgili ilk çalışma 1871 yılında yayımlanmıştır. I.Dünya Savaşı'nda "Shell Shock" olarak isimlendirilmiş ve bomba patlamaları sonucunda oluşan beyin travması nedeni ile meydana geldiği hipotezi ileri sürülmüştür. Vietnam Savaşı'nda sağ kalanların yakalandığı bir psikiyatrik hastalık olduğu kabul edilmiş ve "Post Travmatik Stres Sendromu" olarak adlandırılmıştır.

ⁱⁱ Dönemin ünlü felsefecilerinden olan ve "Utilitarizm" adlı kısa ve ünlü bir kitap yayınlayan Mill'in görüşleri, sonraki dönemlerde utiliteryanizmin gelişmesine de öncülük etmiştir. Utilitarizm öğretisine göre ahlakın ölçütü yarardır. Mill "felsefenin doğuşundan beri düşünürlerin en üstün "iyi"nin ne olduğunu aradıkları ve bunu Bentham'la birlikte bulduğunu savunmuştur. Ona göre en üstün iyi yarardır ve iyiyi kötüden ayırmak için yararlı olup olmadığına bakılmalıdır. Utilitarizm herhangi bir eylemin yalnızca o eylemde bulunan kişiye değil herkese yarar sağlanmasını doğruluk ölçütü olarak almıştır. Bentham ve Mill'e göre insan davranışının tek amacı haz duygusunu arttırmak olduğunda herhangi bir davranışın doğruluğunun ya da gerekliliğinin belirlenmesinde alınacak ölçüt de bu mutluluk hedefi açısından yararlıdır. "En çok sayıda kişiye en yüksek düzeyde mutluluk" sağlayacak eylem özellikle yaşam alanında önemli rol oynar. Mill bir faydacı olmasına rağmen bütün zevklerin aynı değerde olmadığını ileri sürmüştür.

Sidney Herbert, Mary Stanley ve Henry Manning gibi sosyal reformlarla ilgilenen kişilerle tanışması, Nightingale'in reformist düşüncelere ilgisinin kaynağını oluşturmuştur. Hastane hemşirelerinin sorunlarını incelemiş olan Stanley, izlenimlerini Nightingale ile paylaşmış ve onun bu konudaki bakış açısının gelişimine katkı sağlamıştır.

Dini görüşlerini yaşamının odak noktası sayan Nightingale'in, tanrı, uluslararası hukuk, tanrının isteği, insanın isteği, günah, aile yaşamı, kadın, ruhanilik ve ölümden sonraki yaşam, yazar olarak ilgilendiği başlıca konular olup bu konular hakkında yaptığı çalışmalar farklı çevrelerde ilgi uyandırmıştır²⁷⁵. Kadın hakları konusunda parlamentoda konuşmalar yapması uygun görülmüş, geliştirdiği “ilahiyat teorisi”ⁱ dönemin ünlü teologlarından Benjamin Jawett (1817-1893) tarafından kabul görmüştür. Nightingale'e göre özgür bir din, insanlardan kaderlerine inanıp onu kabul etmelerini istememelidir. Tanrının ruhu, zengin-fakir ayrımı yapmadan tüm insanların yanındadır. Bu şekilde betimlenen inanca isteyen herkes toplumu öğrenerek, gözlemlerde bulunarak, eğitim alarak-vererek ve istatistiksel analizler yaparak katılabilir. Bu yaklaşım, Nightingale hemşireliğinin ana unsurlarından olan, insanlara sosyal statülerine ve dini inançlarına göre ayırım yapılmaksızın bakım verilmesi görüşünü temellendirmektedir.

Nightingale'e göre, tanrı evrende somutlaştırılabilir ve evrenin bir parçası olan insan da ilahi evrensel yasaları öğrenip onunla gizemli bir birliktelik oluşturabilir. Sağlığın ve toplumsal koşulların gelişmesi için, ilahi müdahaleler beklenmemeli, insanlar gözlemler yapmalı, doğruları belirleyip hayata geçirmeli ve adil olmalıdır²⁶⁵. Bu görüşten hareket eden Nightingale, yaşadığı dönemde İngiltere'de hastaların hastanelere ve bakım yurtlarına statülerine ve dini inançlarına göre ayırım yapılarak kabul edilmesine karşı çıkmış; “Hastalık Hallerinde Kibar Hanımlara Bakım Enstitüsü”ndeki idarecilik görevi sırasında, mezhep farkı hatta din farkı gözetilmeksizin hasta bakımı yapılması gerektiğini yönetim kuruluna kabul ettirmiştir^{249,251}.

İlkel insanların doğa unsurlarını kişileştirerek pagan tanrılarını biçimlendirirken kullandığı zihinsel mekanizmadan, daha ileri çağlarda tarihsel olayların-süreçlerinin dönemlerin belli kişilerle özdeşleştirilmesinde de; tarihsel başarıların “kahraman” olarak adlandırılan bu kişilere mal edilmesinde de yararlanılmıştır. Kahramanların varlığı politik, psikolojik, pedagojik açıdan işlevseldir ve kahraman olacak kişinin

ⁱ Bunaltıcı sosyal sistemlerin tanrının isteği olmayıp insanların yaşam biçiminden kaynaklandığı görüşüdür.

belirlenmesi kimi zaman daha fazla kimi zaman daha az aday arasından yapılan bir seçimle, kimi zaman daha nesnel kimi zaman daha öznel ölçütlere dayalı olarak gerçekleştirilir.

Bu genel çerçevede Nightingale'in modern hemşireliğin kurucusu olarak tıp tarihinin kahramanları arasında seçkin bir yer alışı da, daha önce de söz edildiği gibi çağına ve kendisine ait kimi özelliklerin bir araya gelişiyle gerçekleşmiştir. Fransız rahibelerin ve Seacole'ün başına gelen dünya genelinde anılmama akıbetine, ne yazık ki askeri hemşireliğin asıl başlangıcı olan Rus Merhametli Kız Kardeşler Cemiyeti de uğramıştır.

Sağlık tarihindeki müstesna yerini biraz rolünün abartılmasına daha çok da çağdaşı olan diğer figürlerin göz ardı edilmesine borçlu olduğu değerlendirmesinin dışında, hemşirelik anlayışını üzerinde tesis ettiği kuramsal temeller de Nightingale'in tartışmaya açılması gereken bir yönüdür. Nightingale bu kuramsal temelleri oluşturma bağlamında özellikle kişi, çevre ve sağlık arasındaki ilişki üzerinde durmuştur^{G276}. “Nightingale Kuramı” olarak kabul gören model, sağlığın yeniden kazanılması veya geliştirilmesi için, öncelikli ve ağırlıklı olarak kişinin bulunduğu çevrenin koşullarını değiştirmeye yönelmiştir²⁵³.

“Hemşirelik Yasaları” olarak da adlandırılan bu kuramın uygulanması ile insanlığın daha iyiye gideceğine ve acıların azaltılacağına, uzun süre inanılmıştır. Ancak günümüzün profesyonel hemşireliğinin düşünsel boyutu ile karşılaştırıldığında bu kuram ayrıntısız ve yetersiz kalmaktadır. Günümüz dünyasında geçerli olan hemşirelik kuramları bir organizma ve bir psikososyal varlık olan bireye odaklanmakta; onun profesyonel öneriler doğrultusunda yaşamını düzenleyerek sağlığa erişmesini esas almaktadır.

Nightingale'in kuramı çerçevesinde yaptığı hemşire tanımının da günümüz dünyası için yeterince işlevsel olduğunu söylemek olanaklı değildir. Üstelik bu tanım çerçevesinde kendini biçimlendiren bir kişinin, kendisiyle barışık ve mesleğinden doyum sağlayabilir olma olasılığı da hayli düşüktür. Nightingale'e göre hemşire, hasta ya da sağlıklı bireylerin sağlığından sorumlu olan herhangi bir kadındır. Oysa günümüzün koşullarında ortalama bir hemşirenin, herhangi bir kadın olmanın çok ötesine geçmesi gerekmektedir. Çağdaş hemşire, meslek alanında örgün eğitim almış ve beceri geliştirmiş, hasta ya da sağlıklı bireyi holistik bir yaklaşımla sosyal, psişik ve

fiziksel bir bütün halinde ele alma yeteneğini kazanmış ve onun gereksinimlerine yönelik bilimsel dayanaklı, sistematik, kanıta dayalı uygulamaları gerçekleştirebilir hale gelmiş kişidir.

Hemşireliğin meslek haline gelişinin temelleri, bir bakıma Kraliçe Victoria döneminin sosyal statüsü yüksek kadınlarının baskıları sonucu atılmıştır. Nightingale, güçlü bağlantıları sayesinde hemşireliği bir tür hayır işi olmaktan da, ruhani yönünden de, kazanç amaçlı niteliksiz bakım uygulamaları halinde bulunmaktan da uzaklaştırmayı başarmıştır. Hastanelerde her yönden daha donanımlı; eğitilmiş, iyi huylu ve ahlaklı kadınların hizmet vermeleri için gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Tüm bunlar, Nightingale'in, mesleği parlak olmayan geçmişinden ve geleneğinden koparıp yeni bir konuma yerleştirmiş olmasının göstergeleridir.

Bununla birlikte yenilik hareketleri için en tehlikeli akıbet olan kendini nihai yenilik olarak görme hatası Nightingale'in gerçekleştirdiği yenilik hareketi için de söz konusu olmuş; Nightingale'in hemşirelik anlayışı, zamanla başlangıcını oluşturduğu çağdaş hemşireliğin ilerleyişini yavaşlatır hatta engeller hale gelmiştir. Farklı bir anlatımla, başarılı bir ikonoklastı bekleyen en önemli tehlike, isteyerek ya da istemeyerek, kendisinin ikona haline gelmesidir. Nightingale hemşirelik anlayışı da bir bakıma böyle bir akıbete uğramış; zamanında kökten bir yenileşme olarak ortaya çıkmasına rağmen mesleğin o dönemden bugüne ve bugünden yarına uzanan evrimleşmesine ket vuran kimi yıkılması güç tabuların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Hemşireliği yalnızca kadınların yapabileceği bir meslek olarak tanımlaması, Nightingale öğretisinin belki en önemli handikabıdır. Söz konusu kadınlara mesleğe bağlılık, iyi ahlak sahipliği, herkesin kız kardeşi olma motifleriyle bezenmiş güçlü bir özgecilik yaklaşımı dayatılmış ve bu da onların üzerinde ağır bir toplumsal baskı oluşmasına yol açmıştır. Bir yandan bu toplumsal baskı, diğer yandan Nightingale öncesinin mistik mirasını ister istemez devralmış olma, hemşirelerin kozaları içinde hapis kalmasına yol açmış; yaşamlarını kısıtlı hale getirmiş ve bireysel gelişimlerinin önünde engel oluşturmuştur. Erkek egemen tıp geleneği, Nightingale'in belirlediği nitelikteki hemşireleri itirazsız kabul etmiş ve “(erkek) doktorun yardımcısı” olarak benimsemiştir. Victoria döneminin inançlı ve itaatkâr kadınları olan Nightingale hemşireleri, verilen emirleri dinsel buyruklar gibi sorgulamadan ve tartışmadan yerine getirmeyi kolaylıkla içselleştirmiştir.

Nightingale'in salt "hemşireliğin kurucusu" değil aynı zamanda hastane yönetimi konusunda da bir öncü olması, hemşireye yönelik beklentilere yeni boyutlar katmıştır. Bir yandan hastane birimlerinin yönetimi diğer yandan hastane işleyişi için gerekli paramedikal işler gibi çerçevelerde de hemşirelere düşen görevler tanımlanmıştır. Söz konusu görevleri yerine getirebilmek için hemşirelerin idareciliğe, işletmeciliğe, ekonomistliğe aşina olmaları beklenmiş, bu konulara hemşirelik eğitim programlarında yer verilmiştir. Hemşirelik okullarında Victoria dönemi kadınlarının sahip olması gereken nitelikleri kazandırmaya yönelik mefruşattan yemek pişirmeye kadar pek çok konunun işlendiği, "ev idaresi" derslerinin verilmesi geleneği ortaya çıkmış, bu gelenek ülkemizde de yakın zamana kadar devam etmiştir.

Nightingale'i eleştirirken unutulmaması gereken nokta, ondan önce hemşirelik vasıflarının çok kötü olduğu ve hasta bakım işinin bir yandan rahibeler diğer yandan "düşkün" kadınlar tarafından üstlenildiği, her iki halde de standart olmadığı gerçeğidir. Nightingale tarafından yapılan meslek reformu önemi yadsınamayacak kadar büyüktür. Böyle olmakla beraber, toplumsal baskı ve yanlış politik uygulamalar hemşirelerin üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. Bu ağır ve haksız yüke karşı başkaldırma ve mesleği yeni ufuklara yöneltme gecikerek gerçekleşmiş olup bu gecikmenin sorumluluğu da bir anlamda Nightingale'e aittir.

Hemşirelik, bir bakıma, tedavi sürecini oluşturan tıbbi işlemler ile hastaya refakatin birbirinden ayrılmasından doğmuş; yıllarca hüküm süren, niteliksiz refakatçi-hastabakıcı geleneğini sona erdirmiştir¹⁵¹. Çağdaş hemşire, tıp hizmetlerinin sergilendiği sahnede, hasta merkezli tedavi ve bakım hizmetleri piyesinde, rolünü bilimsel dayanakları doğrultusunda kendi belirleyen ve büyük ölçüde doğaçlama yapabilen başrol oyuncularından biri durumundadır. Hasta bakımı sunan kadınların, bir yandan da karanlık bir geçmişin mirası olan yanlış anlamalarla ve algılamalarla mücadele ederek, erkek egemen tıp dünyasında bu günkü albenili konuma gelebilmesi, tıp evriminin en çok alkış ve ödül alması gereken sahnelerinden birini oluşturmaktadır.

Günümüzde hemşirelik, sağlık alanında kendine ait özel bir bölgesi olan vazgeçilmez bir meslek durumundadır. Bu düzeye gelmesi görece yakın tarihlerde sayısız öncü hemşirenin mesleğin teknik-medikal ve sosyal statüsünü yükseltme, hak ve yetki alanını genişletme çabalarının bir sonucudur. Çağdaş hemşirelik, bireylerin fiziksel, duygusal-düşünsel ve sosyal gereksinimlerini tanımaya²⁷⁷ ve karşılamaya,

bireyin bağımlı durumdan bağımsız duruma ulaşmasına katkıda bulunmaya odaklanmıştır. Hasta merkezli bakım hizmetleri artık her açıdan daha güçlü bilimsel dayanaklara sahiptir ve hastalara yönelik yaklaşım, onlara yardımcı olmanın ötesinde, onların iyileşme yolunda kendi potansiyellerini kullanmasını teşvik eden bir karakter arz etmektedir.

Nightingale'e ayrılan bu bölümde son söz olarak Nightingale'in yapmadığı, yapmadığı ve engel olduğu gelişmeleri gündeme getirerek onu eleştirmenin, ilk bakışta sanıldığı gibi Nightingale aleyhtarı bir yaklaşım olmadığını söylemek uygun olacaktır. Bu eleştirilerin getirmesi olası olumlu sonuçlar, paradoksal biçimde Nightingale'in ölümünden yaklaşık bir asır sonra hemşireliğe sağlayacağı yeni katkılardır.

3.5.2. Kırım Savaşı'nda Geleneksel Hasta Bakım Elemanları

XIX. yüzyılda varlıklı kesimler, hem tıbbi hizmetin başlıca tüketicisi olmuş, hem de geniş kitlelere "hayırseverlik" çerçevesinde tıbbi yardım sunumunu gerçekleştirmiştir. Kırım savaşı boyunca hekimler, cerrahlar ve hastabakıcılar bakım ve tedavi işini üstlenmiş, eczacılar ise ilaç hazırlayarak onlara destek vermiştir. Hekimler savaş süresince koordinasyonu sağlamak, koruyucu önlemler konusunda bilgi vermek ve tıbbi malzemeyi temin etmek gibi farklı görevleri de üstlenmişlerdir.

Cerrahlar savaşta özellikle önem kazanan bir sağlık profesyoneli grubudur. Cerrahi tarihi açısından bir geçiş dönemi olan Kırım Savaşı'nda, cerrah olarak anılan kişilerin hekim cerrah ve zanaatkâr cerrah olarak iki ayrı kategoriye mensup olduğunu söylemek olanaklıdır. Batı toplumlarında olduğu gibi Osmanlı'da da hekim-cerrah ikiliği asırlarca sürmüştür, cerrahlar hekim kontrolünde ya da tek başlarına kırık-çıkık tedavisi, kan alma, diş çekme, apse açma, yara sağaltımı, sünnet gibi işleri yürütmüşlerdir. Bunlara ek olarak kendilerinden koruyucu sağlık önerileri ve bazı ilaçların hazırlanmasını bilmeleri beklenmiştir³⁰. Askeri cerrahlar merkezi birlikler, kaleler ve donanmada yara sağaltımı, kan alma ve diş çekme görevlerini yerine getirirken, serbest çalışmak isteyenler kalabalık yerlerde gerekli koşulları sağladıktan sonra "dükkân" açmışlardır¹²⁸. Hekimlerin cerrahi işlemlere yönelmesinin tıbbın uzak geçmişinde bir dizi örneği bulunmakla birlikte istisnai bir durumdur. Ancak XIX.

yüzyılın başından itibaren bu yöneliş giderek kuvvet kazanmış, cerrahlık hekimliğinin bir türü haline gelmeye başlamıştır.

Başlangıçtan itibaren yüz yıllarca usta çırak modeli eğitime, çoğu kez babadan oğula geçişe, dayanmış olan Osmanlı cerrahisi, yeni orduya cerrah yetiştirmek üzere, 1827’de Saraçhane’de Tulumbacıbaşı Konağı’nda formel bir eğitim kurumu açılmasıyla, modernleşmeden payını almıştır. Ancak bu atılım Avrupa’da o gün itibariyle bulunulan seviyenin bir adım gerisine ulaşabilmiştir. Avrupa’da XVIII. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan bir eğilim cerrahi ile tıbbın aynı genel çerçeve içinde yer almaya başlamasıdır. Avusturya’da 1785 yılında kurulan “Josephinum” ve Fransa’da 1794’te kurulan “Ecole de Santé”, tıp ve cerrahi eğitiminin bir arada verildiği ilk merkezlerdir.

Osmanlı ordusundaki yenilik hareketlerinin tıp eğitimine yansımada Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi önemli bir rol üstlenmiştir. Esasen cerrahlık eğitiminin tıp eğitimi içinde verilmesini savunan Mustafa Behçet, ordunun çok acil olan cerrah ihtiyacını karşılamak için bu fikrinde ısrar edememiştir. Bu nedenle cerrah yetiştirilmesi tıp eğitiminden ayrı ve kısa süreli programlar halinde devam ettirilmiştir. Cerrahhanenin Tıphane’ye göre eğitim süresinin daha kısa olması, yatılı olmaması, ana dilde eğitim ve sınavsız sınıf geçme gibi avantajları bulunması nedeniyle kur’a neferlerinin bu okula yönlendirilmesi söz konusu olmuştur. Böyle bir yönlendirmeye gereksinim duyulması, cerrahlığın arzulanmayan bir meslek olduğu biçiminde yorumlanabilir³⁰.

“Hekim-Cerrah” ikiliğinin devamınca cerrahlar yönetimleri altında oldukları hekimlerden daha az itibarlı olmuşlar, yetki ve aylık bakımından daha aşağıda tutulmuşlardır. 1827-1833 yılları arasında tıphane bünyesinde bir tür kurs şeklinde devam eden cerrahlık eğitiminin yanı sıra 1832’de Sarayburnu’nda Asakir-i Hassa’ya cerrah yetiştirmek üzere bir okul açılmıştır. Üç yıllık bir eğitim programı olan bu okul 1833’te “Tıbhane-i Amire”nin cerrah sınıfı ile birleştirilmiştir. 1836’da Hekimbaşı Abdülhak Molla’nın çabaları ile tıp eğitimiyle cerrahlık eğitimi aynı okul bünyesinde birleştirilmiştir¹¹⁵. Başlangıcından itibaren ordunun cerrah ihtiyacını karşılamak hedeflenmişse de mezun sayısı hiçbir zaman ordu ihtiyacını karşılamamış bu nedenle yabancı hekim ve cerrahlar Kırım Savaşı ve sonrasında ordu da görev almışlardır⁷.

Savaş sırasında müttefikler arasında hem niteliksel hem de niceliksel olarak en iyi sağlık bakım hizmeti Fransızlar tarafından sunulmuştur. Fransızların sağlık

örgütlenmesi çerçevesinde hasta bakımını bu konuda çok deneyimli olan ve sistemli bir çalışma düzeni bulunan rahibeler üstlenmiştir⁶³. Farklı orduların hasta ve yaralı bakımı konusunda gerçekleştirmiş olduğu farklı düzenlemelere rağmen, savaş tüm bunların yetersiz kaldığı biçimindeki korkunç gerçeği gözler önüne sermiş; binlerce insanın ölümü, bakım konusunda yeni düzenlemelerin yapılması zorunluluğunu açıkça ortaya koymuştur.

Kırım Savaşı inanç gereği olarak veya hayırseverlik çerçevesinde hasta bakımı verme yaklaşımı açısından sonun başlangıcı olmuştur. Rahibe hemşirelere ve hayırsever kurumlar bünyesinde sağlık hizmeti verenlere dayalı modeller Kırım Savaşı'nda hayli etkili ve başarılıdır; ancak bu modellerin denetlenebilir, standartları belli ve süreklilik arz eden bir bakım düzeneği vaad edememe gibi önemli bir handikapları vardır. Öte yandan Kırım Savaşı'nın ortaya koyduğu bir diğer önemli gerçek, hasta ve yaralı bakımına yönelik ihtiyacın eskiden olduğuna göre çok daha büyümüş bulunduğudur. Böylesi büyük bir ihtiyacı karşılamak için ise gönüllülerin çabalarının ötesinde organize bir yapının devreye girmesi gerekmektedir. Modern hemşireliğin Kırım Savaşı sırasında doğması, Florence Nightingale'in yaratıcılığından çok çağının gereksinimini doğru okumasının sonucudur.

Florence Nightingale ve beraberindeki 38 kadın gerçek savaş alanından çok uzakta Üsküdar'da deniz yoluyla gemilerle taşınan yaralılara hizmet vermişlerdir. Bu bakış açısıyla yaklaşıldığında İngilizlerin başarısı savaş yaralılarına hastanede hasta başı hemşirelik bakımının ilk kez verilmesi ve iyi bir hastane yönetim düzeni kurulmasıdır. Rusların savaş yaralıları için savaş alanı koşulları içinde hemşirelik bakımı düzenlendiği ve bu hizmetin askeri hemşireliğin başlangıcını oluşturduğu ise dünya genelinde uzun yıllar göz ardı edilmiş bir husustur. Yüksek cesaret ve başarı gösteren başka gruplar da gölgede kalmaktan kurtulamamış olup Balaklava Hastanesi'nde İrlandalı Merhametli kız Kardeşler ve Varna Hastanesi'nde Fransız Saint Vincent de Paul üyesi rahibeler bu bağlamda ilk akla gelenlerdir.

Kırım Savaşı sırasında sağlık hizmeti verme bağlamında, Florence Nightingale'den sonra karşımıza çıkan sıra dışı kadınlardan en önemlisi şüphesiz Mary Seacole'dür (1805–1881). Annesinin çömezi olarak hastabakıcılıktan yetişmiş ve bir anlamda tropikal hastalıklar konusunda uzmanlaşmış olan Seacole, Nightingale ekibine katılmak için yaptığı başvuru reddedilince cepheye giderek orada hastaların ve

yaralıların barınacağı, bakımlarının ve rehabilitasyonlarının sağlanacağı bir pansiyon açmıştır²⁷⁸. Bu kendine özgü sağlık kurumu uğruna varını yoğunu kaybeden Seacole, cephede tuttuğu notları savaş sonrası yayımlamış olmasına rağmen unutulmaktan ve uzun yıllar anılmamaktan kurtulamamıştır.

Seacole, Florence Nightingale tarafından reddedilmesini derisinin rengine bağlamıştır²⁷⁹. Oysa XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca İngiliz ordusunda deri rengi ile ilgili bir fiziksel ayrımcılığa rastlanmamıştır.

Nightingale'in Seacole'ü reddetme nedenleri arasında herhalde onun yönetilmesi güç ve askeri otoriteler tarafından benimsenmesi zor bir hasta bakım elemanı olması başta gelmektedir. Selimiye'de birlikte çalıştığı ekipte rahibelere, seçkin kadınlara ve hastanelerden bizzat seçtiği hastabakıcılara yer veren Nightingale, hasta bakımı ve hastane düzeni konularında onlara göre belirgin bir üstünlüğe sahip olması nedeniyle güçlü bir otorite figürü haline gelmiştir. Sağlık hizmeti konusunda annesinden öğrendiklerini kişisel deneyimleriyle geliştirmiş olan Seacole'ün yerleşmiş mesleki alışkanlıklara sahip olması ve Nightingale'in direktifleri yerine bunları referans kabul etme ihtimalinin yüksek bulunması da, herhalde reddedilmesinin bir diğer nedenidir. Üçüncü bir neden ise, Jamaica kökenli dul bir zenci kadın olan Seacole'ün ait olduğu sosyal sınıfın ve sahip olduğu statünün ona ancak alt sınıftan İngiliz askerlerine hizmet verme şansını tanımasıdır.

Savunma bakanının kişisel desteğinden ve Büyük Britanya hazinesinin nimetlerinden yoksun olan Seacole, cephede kendi olanakları ile birkaç yataklı bir bakımevi kurmuş, elinde tıbbi gereç çantasıyla ateş hattında dolaşarak ihtiyacı olanlara ilk müdahalede bulunmuş, yaralıları ve hastaları bitkisel ilaçlarla tedavi etmiştir. Bu tıbbi uygulamaların yanı sıra, askerlere duygusal destek vermiş ve onların mektuplarını yazma işini üstlenmiş, gazetelere muhabirlik yaparak Kırım'daki durumun İngiltere'de gündeme gelmesini sağlamış, cephede içki satışını engellemek için çaba sarf etmiştir^{253,277}.

Tüm bu gayretlerine rağmen takdir edilmemiş, kendisini üzen ve yıpratıcı bir dizi yergisel değerlendirmeye konu olmuştur. Özellikle daha önce savaş muhabirliği yaptığından söz edilmiş olan gazeteci Russel tarafından "cephe işportacısı" olarak nitelenerek kamuoyuna tanıtılması onun için ağır bir darbe olmuştur. Askere yarar sağlamayı düşünmeden kendilerine çıkar sağlama çabası içinde olmak gibi bir şöhrete

sahip bulunan satıcılardan biri olarak yaftalanmak Seacole'ün toplumsal bellekten silinmesinde etkili olmuştur. Florence Nightingale, Mary Seacole'ün savaşta iyi şeyler yaptığını yazmakla beraber, bunu savaştan on beş yıl geçtikten sonra yapmıştır²⁶¹.

İngiltere'nin XIX. yüzyılda dünya ölçeğinde “süper güç” rolünü üstlenmesi ve Nightingale'in iyi ad sahibi bir aileye mensup bulunması, savunma bakanıyla yakın dost olması, Kraliçe Victoria'ya yakın kişilerle tanışıklık kurması, İngiliz halkının coşkulu yaklaşımına maruz kalması bu özellikler arasında ilk göze çarpanlardır. Nightingale'in kahramanlaştırılması, doğal ve kaçınılmaz olarak, diğer adayların ikinci plana itilmesi ve adlarının uzun süre gölgede kalması pahasına olmuştur²⁷.

Tanrının hoşnutluğu için sağlık hizmeti verme geleneği içinde hasta ve yaralı bakımı konusunda yetkin uygulamalar yapan Fransız Katolik rahibeleri ve askeri hemşireliğe öncülük eden Rus Merhametli Kız Kardeşler Cemiyeti üyeleri, gölgede kalma bağlamında ilk akla gelenlerdir²⁴. Her iki grubun akıbeti de, genel olarak sağlık alanında kadın etkinlikleri ve özel olarak da hemşirelik mesleği tarihçelerinde anılmamak ve onurlandırılmamak olmuştur.

Meslek olarak hasta bakımı, günümüz dünyasında modern hemşirelik çerçevesinde bir dizi uzmanlık alanına konu olan sofistike bir etkinliktir. Oysa XIX. yüzyılda, hasta bakarak geçimini sağlamak, bir dizi geleneksel önyargının etkisiyle yürüten küçülten olumsuz bir iş kabul edilmiştir. Hasta bakımı ancak iki farklı sınıfta yer alan kadınların yapması halinde hoş görülmüştür. Bu iki farklı sınıf, bakım yurtları ve manastırlarda gönüllü olarak bu işi yürüten dindar ve yardımsever kadınlar ile hastanelerde geçinebilecek kadar ücret karşılığı çalışan, kimsesiz ve ahlaken düşkün olarak damgalanmış kadınlardır. Hemşireliğin var oluş hareketinin başladığı nokta kabul edilen İngiltere'de de bu iki farklı sınıf mensubu kadınlar tarafından hasta bakımı verilmiştir.

Nightingale'in güçlü bağlantıları sayesinde hemşirelik bir hayır işi olmaktan uzaklaşmaya başlamış ve o güne kadar kabul gördüğü ruhani yönünü zamanla terk etmiştir. Yalnızca bununla da kalmayıp hastanelerde daha donanımlı, eğitilmiş, iyi huylu ve ahlaklı kadınların hizmet vermeleri için gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Daha öncede söz edildiği gibi Kırım Savaşı sırasında Nightingale'in ekibi, çok zorlu koşullar altında çalışan doktorların rahat bir nefes almalarını sağlamıştır. Nightingale, “*sonsuz fedakârlık ve sonsuz itaat*” talimatı verdiği bu kadınları tıbbın

bakım boyutuna yönlendirmiş, böylece bakım yükü hekimin ve cerrahın omzundan kalkmıştır¹⁵¹. Tıbbi başarının getirisinden hemşireye pay istememe, tıbbi eylemlerde kadına ikinci derecede ve bağımlı bir rol verme Nightingale’e feminist açıdan yöneltilebilecek başlıca eleştirilerdir. Öte yandan, hekimlik mesleğinin insani ilişkiyi dışlayan bir anlayışı benimseyerek gelişmesinde de, Nightingale’in bu “angarya”yı hemşireye yüklemiş bulunmasının payı olduğu söylenebilir.

Böylesine kolay sorumluluk almaya gönüllü ve pek çok zor işi üstlenecek kadar dayanıklı bu işçi kadın sınıfı Kırım Savaşı’nda yaşanan deneyimler ve bunlardan alınan derslerin yansıması olarak ortaya çıktığı ya da kabul edilebilir hale geldiği söylenebilir. Formel eğitimin başlamasıyla ise hayırseverlikten uzaklaşmaya başlanmış ve bir buçuk asırdan uzunca bir sürede hemşireler tarafından azimli ve fedakârca yapılan hasta bakım işleri hemşireliğin toplumlarca kabul edilmesini sağlamış, hatta günümüz dünyasının en çok tercih edilen meslekleri arasına girmesini sağlamıştır. Bu bir buçuk asrı geçen sürede hemşireliğe gönül vermiş kişilerin çabalarıyla hemşireler artık bir tür işçi kadın sınıfından da sıyrılarak bilimsel temelli, kanıta dayalı, hümanist yaklaşım içinde yardıma ihtiyacı olan ya da olabileceği öngörülen hasta ya da sağlıklı bireyin desteğini olarak yaşam potansiyelini kullanabilir hale getirmeye katkı sağlamaya yönelik bir tür bakım uzmanı haline gelmiş kişilerdir. Bu nedenle hemşirelik mesleğine her ne şekilde olursa olsun emeği geçen ve etkisi olan herkes saygıyla anılmayı hak etmektedir.

4. SONUÇ

Bir yandan harp tarihi diğer yandan Osmanlı tarihi açısından bir dönüm noktası olan Kırım Savaşı, savaş sırasında sağlık işlerinin organize edilmesi ve yaralılarına hastalara bakım hizmeti verilmesi konularında getirdiği yenilikler nedeniyle tıp tarihi açısından da önem taşımaktadır. Salgınların, beslenme yetersizliğinin, uygunsuz barınma koşullarının yol açtığı kayıpların çarpışma sırasında ortaya çıkanlara göre daha vahim olabileceği de, çok sayıda yaralıya ve hastaya cephe ve cephe gerisinde müdahalede bulunmanın üst düzeyde örgütlenme gerektirdiği de bu savaş sırasında açıkça görülmüştür.

Kırım Savaşı sırasında hastaların ve yaralıların bakımı öncelikli ve ağırlıklı olarak ordu bünyesindeki hekimlerin sevk ve idare ettiği geleneksel askeri sağlık elemanları tarafından üstlenilmiştir. Yarı asker yarı sağlık görevlisi olan bu kişilerin yetersiz kaldığı daha karmaşık ve uzun süreli bakım verme süreçleri bağlamında ise tıbbi formasyonu daha ileri ve tam zamanlı çalışan kişilere duyulan ihtiyaç açıkça ortaya çıkmıştır. Daha çok cephe gerisinde baş gösteren bu ihtiyacı giderme konusunda toplumun savaş çerçevesinde arka planda kalan unsuru olan kadınlar devreye girmiş; bir bakıma savaş vesilesiyle modern tıp kadına özgü görevler ve kadını barındıran kurumsal yapılar oluşturmaya başlamıştır.

XIX. yüzyılın ortalarında kadınların hasta bakım elemanı olarak ortaya çıktığı üç ana model bulunmaktadır. Bunların en kıdemlisi kökü Ortaçağ-manastır tıbbına dayalı olan rahibe hemşireliktir. Kırım Savaşı sırasında bu modelin en yetkin temsilcisi Fransız Katolik Saint Vincent de Paul rahibeleri olmuştur. Yoksul veya ahlaken düşkün sayılan kadınların düşük ücret karşılığında ağır hizmetleri üstlenmesine dayalı ikinci model Kırım Savaşı sırasında fazla varlık göstermemiştir. Hayırsever varlıklı kadınların kiliseleriyle de bağlantılı olarak “Merhametli Kız Kardeşler” adı altında gönüllü sağlık hizmeti sunması biçimindeki üçüncü model ise Rus ve İngiliz saflarında iki önemli atılımın hazırlayıcısı olmuştur.

Rus merhametli kız kardeşlerin bir grubu tıbbi formasyonunu ilerletip orduya entegre olarak ateş hattında görev yapmış; askeri hemşireliğin kurucusu olmuştur. Florence Nightingale'in şahsında ortaya çıkan İngiliz başarısı ise bir ölçüde ikinci modelden de destek almakta; zengin ve nüfuzlu kadının bilfiil bakım hizmeti vermeyip bu işi idaresi altındaki fakir ve itaatkâr hemcinslerine bırakması esasına dayanmaktadır. Nightingale tarafından bu şekilde kurulan modern hemşirelik zaman içinde sağlam bir bilimsel alt yapıya ve güçlü bir mesleki özerklikliğe ulaşmak yolunda önemli adımlar atmıştır.

Osmanlı Kırım Savaşı sırasında ortaya çıkan hasta bakımıyla ilgili yeni yaklaşımlara, “ev sahipliği ve yakın komşuluk” etmenin ötesinde pek katkı sağlamamıştır. Ancak XIX. yüzyılın ilk yarısında yeniden yapılanmaya başlamış olan Osmanlı tıbbının temsilcileri, Kırım Savaşı'nda müttefik sağlık elemanlarını ve kurumlarını yakından gözleme olanağını bulmuş; bu gözlemler daha sonraki kimi gelişmelerde dolaylı yoldan etkili olmuştur. Kırım Savaşı'nın Osmanlı tıbbına katkılarının özellikle mesleki dernekleşme ve yayın etkinlikleriyle ilgili olduğunu, dolayısıyla hekim formasyonunu geliştirdiğini söylemek olanaklıdır. Buna karşılık hasta bakımıyla ilgili düzenlemelerden yana erken dönemde ortaya çıkan ciddi bir etkilenmenin varlığı söz konusu değildir.

Son söz olarak, ana varlık nedeni modern dünyanın jeopolitik dengelerini biçimlendirmek olan Kırım Savaşı'nın “yan etki” olarak genelde tıba özelde profesyonel hasta bakım etkinliklerine yeni bir soluk getirdiğini söyleyebiliriz. Savaş, hastalardan ve yaralılarından oluşan geniş bir kitlenin hayatta kalmasıyla ölmesi arasındaki farkın onlara bakım hizmeti sunacak işbilir kişilerin varlığı olduğu gerçeğini dramatik biçimde ortaya koymuştur. Beceri düzeyi ve süreklilik yönünden zaaf arz eden hayırseverliğe dayalı çabaların güven veremeyişi bağlamında, bu ihtiyacı karşılamak üzere modern hemşirelik tesis edilmiştir.

5. KAYNAKLAR

1. *1853–1856 Osmanlı- Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*. T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi, **1977**.
2. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri Osmanlı – Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853–1856)*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları; Ankara: Genelkurmay Basımevi, **1986**.
3. **Çavlı EA**. Kırım Harbi Paris Muahedesi 1856. Çırağan Tarih Kitapları Serisi No:6, İstanbul: Nurgök Matbaası, **1957**.
4. Kırım Savaşı. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopesi*, İstanbul: Interpress Basın ve Yayıncılık, **1986**; 6713–6714.
5. **Özkaya AT**. Kırım Savaşı. *Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, **1991**.
6. **Kongar E**. *Tarihimizle Yüzleşmek*. İstanbul: Remzi Kitabevi, **2006**; 64–70.
7. **Kadioğlu S**. Türkiye’de Cerrahi Devrim. *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, **1997**.
8. **Ortaylı İ**. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Alkım Yayınevi, **2005**.
9. **Balcı S**. Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası. *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakın Çağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, **2006**.
10. **Osmanağaoğlu Ş**. Cumhuriyet Döneminde Nalbant Okulları Kurslar ve Nalbantlık. Ed: A. Yaşar, A. Yiğit, S. İzmirli. *II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Konya, **2008**; 151–155.
11. ATASE Arşivi, Dosya:1-10, Klasör:55, Fihrist: 3/6
12. ATASE Arşivi, Dosya:1-10, Klasör:55, Fihrist: 3
13. ATASE Arşivi, Dosya:1-10, Klasör:55, Fihrist: 2
14. ATASE Arşivi, Dosya:1-10, Klasör:55, Fihrist: 1
15. ATASE Arşivi, Dosya:1-10, Klasör:55, Fihrist: 3/3
16. ATASE Arşivi, Dosya:1-10, Klasör:55, Fihrist: 3/5

17. ATASE Arşivi, Dosya:1-10, Klasör:55, Fihrist: 4
18. ATASE Arşivi, Dosya:1-10, Klasör:55, Fihrist: 3/1
19. ATASE Arşivi, Dosya:1-10, Klasör:55, Fihrist: 3/2
20. ATASE Arşivi, Dosya:1-10, Klasör:55, Fihrist: 3/4
21. ATASE Arşivi, Dosya:1-10, Klasör:55, Fihrist: 5
22. **Boussou PR.** Chirurgiens de Marine. D'autrefois le Service de Santé de la Marine Pendant la Guerre de Crimée (1854–1855), İlder Uzel Arşivi.
23. **Dağlar A.** Kırım Savaşı'nda Orduların Sağlık Durumu ve Bir Belge. Ed: Hatemi H, Kazancıgil A. *Tıp Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Yüce Yayınları, **2004**; (12): 41–58. PMID: 15.487.045.
24. **Sorokina TS.** Nursing in The Russian - Turkish Wars (1853–1856,1877–1878). *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları **2005**; 1097–1100.
25. **Ulusoy F, Görgülü S.** *Hemşirelik Esasları, Temel Kuram Kavram İlke ve Yöntemler*. Cilt I, Ankara: TDFA Yayınları, **1997**; 1–22.
26. **Çevik E, Tapucu A, Aksoy Ş.** Florence Nightingale'in Hemşirelik Öğretilerine ve Feminist İdeolojiye Katkılarına Genel Bir Bakış, Erişim: (<http://tipetigi.turkiyeklinikleri.com>), Erişim Tarihi: 04.10.2007.
27. **Torun S, Kumaş G, Kadioğlu S.** Lambanın Aydınlatmadıkları. Ed. AD. Erdemir, Ö. Öncel, Y. Küçükdağ, B. Okka, S. Erer, I. *Uluslar arası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi, Bildiri Kitabı*. Cilt:1, Konya, **2008**; 790-791.
28. Erişim: (<http://www.maryseacole.com/maryseacole/biography/index.html>), Erişim Tarihi: 30.08.2006.
29. **Barham J.** The Heritage of Mary Seacole. Erişim: (<http://www.suite101.com/article.cfm/crimean-war/110364>), Erişim Tarihi: 13.12.2007.
30. **Özbay K.** *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneler*. Cilt I, İstanbul: Yörük Matbaası, **1976**.
31. Osmanlı-Rus Savaşları. Erişim: (http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı-Rus_Savasları-23k), Erişim Tarihi: 20.01.2008.
32. **Hayrettin Bey.** *Kırım Harbi*. Tercüman 1001 Temel Eser, No:77, Kervan Yayıncılık AŞ. İstanbul, **1975**.
33. **Aracı E.** *Savaş ve Barış: Kırım 1853–56*. Londra Osmanlı Saray Müziği Akademisi, İstanbul: Kalan Müzik Yapım, **2002**.
34. **Özakıncı C.** *Türkiye'nin Siyasi İntiharı “Yeni-Osmanlı Tuzağı” Osmanlıdan Günümüze Din Üzerinden Emperyalist Oyunlar*. İstanbul: Otopsi Yayınları, **2005**.

35. **Slade A (Müşavir Paşa).** *Türkiye ve Kırım Harbi*. Çev: Ali Rıza Seyfi, İstanbul: Askeri Matbaa, **1943**; 86.
36. **Yapıcı H.** Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi (1853–1856). *Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, **1999**.
37. Crimea. Erişim: (<http://freepages.genealogy.rootweb.com/-thelamp/web%20crimea.html>), Erişim Tarihi: 15.12.2005.
38. *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, İstanbul: Meydan Yayınevi, **1972**; (7): 252.
39. **Namık Kemal.** *Vatan Yahut Silistre*. İstanbul: Beyan Yayınları, **2005**.
40. Akyar (Sivastopol) Şöhretin şehri. Erişim: (<http://www.yolhikayeleri.com/hkdetay.asp?ikayeno=224>), Erişim Tarihi: 30.09.2006.
41. Gözleve. Erişim: (<http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Kezlev>), Erişim Tarihi: 13.06.2008.
42. **Tolstoy LN.** *Sivastopol Ağustos 1855*. Çev: EM. Erendor, İstanbul: Bordo-Siyah Klasik Yayınlar, **2005**.
43. **Tolstoy LN.** *Günlükler*. Çev: İ. Kaplıkaya, İstanbul: Anka Yayınları, **2005**.
44. Rifat Bey. Erişim: (http://tr.wikipedia.org/wiki/Rifat_Bey), Erişim Tarihi: 01.02.2008.
45. Rifat Bey. Erişim: (http://www.turkmusikisi/bestekalar/rifat_bey.htm), Erişim Tarihi: 01.02.2008.
46. Üsküdar'a Gider İken. Erişim: (<http://www.turkudostlari.net/hikaye.asp?turku=995>), Erişim Tarihi: 23.01.2007.
47. ATASE, Klasör:35, Dosya:3/1
48. Şeyh Şamil. Erişim: (<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.phd?id=1293>), Erişim Tarihi: 01.02.2008.
49. Başbakanlık Osmanlı Arşivi; İrade-i Dâhiliye, 18095, 18116.
50. Kırım Harbi Türk Tarihi. Erişim: (<http://www.dallog.com/savaslar/kirimharbi.htm>), Erişim Tarihi: 25.09.2007.
51. Crimean War Postal Service (1854–1856). Erişim: (http://www.sevastopol-adventure.com/crimean_war.htpostal%20service.htm), Erişim Tarihi: 15.12.2005.
52. *Kırım Savaşı'nın 150nci Yılı*. Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul: Mas Matbaacılık, **2006**.
53. **Palmer A.** *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*. Çev: M. Gaspıralı, İstanbul: Sabah Kitapları, **1999**.

54. Military Operations of the Crimean War. Erişim: (<http://www.crimewar.org/cwrsentry.html>), Erişim Tarihi: 15.06.2008.
55. Erişim: (http://www.tr.wikipedia.org/wiki/Kavalalı_Mehmet_Ali_Paşa-27k), Erişim Tarihi: 01.02.2008.
56. **Kutluoğlu M.** *The Egyptian Question (1831–1841)*. İstanbul: Eren Yayıncılık, **1998**.
57. Erişim: (<http://www.regiments.org/wars/19thcent/53crimea.htm>), Erişim Tarihi: 15.12.2007.
58. **Mantran R.** *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, Kuruluş ve Yükseliş Yılları*. Çev: S. Tanilli, İstanbul: Alkım Yayınevi, **2007**; 374–379.
59. Kırım Harbi (1853–1856). Erişim: (<http://www.dzkk.tsk.mil.tr/Turkce/BASINDUYURULARI/DUYURULAR/KirimHarbi18531856.asp>), Erişim Tarihi: 27.01.2007.
60. **Graves PP.** *İngilizler ve Türkler*. Çev: Y. Tezkan, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, **1999**.
61. Erişim: (<http://www.1923turk.org/archive/t-5116.html-12k>), Erişim Tarihi: 01.01.2008.
62. **Kurtuluş B.** *Tarih Atlası*. Ankara: Özgün Matbaacılık, **2003**.
63. **Fontmagne D.** *Kırım Harbi Sonrası İstanbul*. Çev: G. Soytürk, Tercüman 1001 Temel Eser, No:110, İstanbul: Kervan Kitapçılık Basın sanayi ve Ticaret AŞ, **1977**.
64. İtalya Tarihi. Erişim: (<http://italyaOnline.net/Italya/hakkında/tarih/kisatarih.htm>), Erişim Tarihi: 02.05.2007.
65. **Karal EZ.** *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Seri, No:165, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, **1970**.
66. **Karal EZ.** *Osmanlı Tarihi*. 5.cilt, Ankara: TTK Basımevi, **1960**; (5): 170.
67. **Kaya Ö.** *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, **2004**.
68. **Fenton R.** *Osmanlı- Rus Savaşı'nda Kırım ve Türkiye Mektupları*. Çev: S. Küçük, İstanbul: Yirmidört Yayınları, **2007**.
69. Roger Fenton. Erişim: (<http://www.fotografya.gen.tr/issue-14/fotografveuygarlık.htm>), Erişim Tarihi: 12.07.2005.
70. **Topuz H. II.** *Mahmud'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, **2003**: 13–40, 80–81.
71. **Ertuğ HR.** *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, **1960**: 175.
72. **Lady Hornby.** *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*. Çev: K. Işık, İstanbul: Kitap Yayınevi, **2007**.

73. **Kocabaş F.** Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İdare Teşkilatı. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul, **1987**.
74. **Yıldırım N.** Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahâne. *İstanbul Ansiklopedisi* Cilt 2, İstanbul: **1994**; (2): 405–406.
75. **Hatemi H.** Türk Tıp Derneği (Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane) Türk Tıp Cemiyeti (1856–1986). Ed: H. Hatemi, A. Altınbaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımlar*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**; 210–215.
76. Gazette Medicale d'Orient. Erişim: (<http://www.bilimtarihi.org/gmdo1.htm>) Erişim Tarihi: 25.09.2007.
77. **Yıldırım C.** *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, **2001**: 144–155.
78. **Ronan CA.** *Bilim Tarihi: Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişimi*. Ankara: Tubitak Yayınları, **2003**.
79. **McClellan JE, Dorn H.** *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, **2006**; 323–383.
80. Armand Fizeau. Erişim: (<http://scienceworld.wolfram.com/biography/Fizeau.html>), Erişim Tarihi: 24.06.2008.
81. Leon Foucault. Erişim: (<http://www.britanica.com/eb/article-9035012/leon-foucault>), Erişim Tarihi: 24.06.2008.
82. **Uzluk FN.** *Genel Tıp Tarihi I*. Ankara, **1958**.
83. **Lewis P.** *Tıp Tarihi*. Çev: N. Güdücü, İstanbul: Khalkedon, **1998**; 140.
84. **Aydın E.** *Dünya ve Türk Tıp Tarihi*. Ankara: Güneş Kitabevi, **2006**.
85. **Bayat AH.** *Tıp Tarih*. İzmir, **2003**; 153.
86. **Uzel İ.** *Anadolu Tıp Tarihi'ne Giriş*. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, I.Baskı, İstanbul: Ege Yayınları, **2008**; 63.
87. **Esener ZK.** Anestezi Tarihi. Erişim: (<http://www.saglikpersoneli.org/yazilar/Anestezi-1.pdf>), Erişim Tarihi: 02.11.2007.
88. **Margotta R.** *An Illustrated History of Medicine*. Verona, **1968**; 254.
89. **May E.** *La Medecine, Son Passé- Son Présent- Son Avenir*. Paris, **1957**; 222.
90. **Işık G.** Anestezinin Tarihsel Gelişimi. Erişim: (<http://lokman.cu.edu.tr/anestezi/anestezinot/anestezi2.htm>), Erişim Tarihi: 02.11. 2007.
91. **Hought IT.** Some Observation On Early Military Anaesthesia. *Aneaesth Intensive Care*, **2006** Jun;34 Suol 1: 6–15. PMID: 16800222.

92. **Metcalfe NH.** The Influence of The Military on Civilian Uncertainty about Modern Anaesthesia Between Its Origins In 1846 and the end of the Crimean War In 1856. *Anaesthesia*, **2005** Jun; 60(6): 594–601, PMID: 15.918.831.
93. **Ülman YI.** The Early Steps Of Chloroform Anaesthesia In Turkey During The Ottoman Empire In The 19th Century. *Annales Françaises d' Anesthésie et de Réanimation*. **2005** Apr; 24 (4): 377-382. PMID: 15826788.
94. **Kudzma EC.** Florence Nightingale And Healthcare Reform. *Nurs. Sci. Q*, **2006** Jan;19 (1): 61-64. PMID: 16407602.
95. **Schloman BF.** Using Health Statistics: A Nightingale Legacy. *Online J Issues Nurs*. **2001**; 6(3): 7. PMID: 11.936.946.
96. Encyclopedia of Public Health: Pierre Charles Alexandre Louis, Erişim: (<http://www.answers.com/topic/pierre-charles-alexandre-louis>,), Erişim Tarihi: 24.04. 2008.
97. **Unat EK, Altaş K.** Bakteriyoloji. Ed: EK. Unat. *Dünyada ve Türkiye’de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*. İstanbul, **1988**.
98. **Eyüboğlu İZ.** *Tarihin İlkleri*. İstanbul, **1998**; 134.
99. Johann Peter Frank, Erişim: ([http:// www.britanica.com/eb/article-9000265/Johann_Peter_Frank](http://www.britanica.com/eb/article-9000265/Johann_Peter_Frank)), Erişim Tarihi: 24.06.2008.
100. **Bloy M.** Edwin Chadwick (1800–1890). Erişim: (<http://www.victorianweb.org/history/chadI.html>), Erişim Tarihi: 25.06.2008.
101. Friedrich Ferdinand, Erişim: (<http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary0286-31122544ITM>), Erişim Tarihi: 25.06.2008.
102. **Zorer B.** 3,8 Diaminobenzo(c)sinnolinlerin Sentezi ve Reaksiyonları. *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kimya Anabilim Dalı, Ankara, **2004**.
103. Helmholtz. Erişim: ([http:// scienceworld.wolfram.com/biography/Helmholtz.html](http://scienceworld.wolfram.com/biography/Helmholtz.html)), Erişim Tarihi: 24.06.2008.
104. Manuel Patricio Rodriguez Garcia. Erişim: (http://en.wikipedia.org/wiki/Manuel_Patricio_Garcia), Erişim Tarihi: 24.06.2008.
105. Anton Freihrer von Troeltsch. Erişim: ([http:// en. wikipedia.org/wiki/Anton_Fr_T_21k](http://en.wikipedia.org/wiki/Anton_Fr_T_21k)), Erişim Tarihi: 23.06.2008.
106. **Reuter M.** Maximillian Nitze (1848–1906): Obstetrician to Urology. *Ürologe A*, **2006** Sep; 45(9): 1076-1083. PMID:16932836.
107. **Breisinger A, Lasziq R, Matthys H.** Gustav Killian Memorial Lecture 100. Years Bronchoscopy- Early History And Subsequent Development. *Pneumologie*, 1997 Jul; 51(7): 609–611. PMID: 933796.

108. Pierre–Marie Curie. Erişim: (http://nobelprize.org/redirect/goto.php?url=/nobel_prizes/physics/articles/curie/index.html), Erişim Tarihi: 24.06.2008.
109. **Terzioğlu A.** Tıp Tarihi ve Deontoloji. Ed: EK. Unat. *Dünyada ve Türkiye’de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*. İstanbul, **1988**; 452–488.
110. **Şehsuvaroğlu BN, Erdemir AD, Cantay GG.** *Türk Tıp Tarihi*. Bursa **1984**; 23–24.
111. **Altıntaş A.** Osmanlı Tabibinin Usta–Çırak Usulü Eğitimi. Ed: H. Hatemi, A. Altıntaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**; 37–45.
112. **Ünver AS.** *Tıp Tarihi 1–2, Tarihten Önceki zamandan İslam Tababetine ve İslam Tababetinden 20. Asra Kadar*. 2.Basım, İstanbul, **1943**.
113. **Terzioğlu A.** Tersane-i Amire’deki Tabiphane’den Gülhane’ye Türk Tıbbının Batılılaşması. Ed: A.Terzioğlu, E.Lucius. *Türk Tıbbının Batılılaşması*. (Gülhane’nin 90.Kuruluş Yıldönümü Anısına 11–15 Mar 1988 Ankara- İstanbul Sempozyumları Bildirileri (24–31) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, **1993**.
114. **Altıntaş A.** Osmanlı Devleti’nde Cerrahlık Eğitiminin Tıp Eğitimi İçine Alınması. *Türkiye Klinikleri Tıp Tarihi*, **2001**;1 (2): 111–117.
115. **Altıntaş A.** Osmanlı Hekiminin Eğitimi. Ed: H. Hatemi, A. Altıntaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**; 36.
116. **Uzluk FN.** *Türk Tıbbiyesinin 748nci Yıldönümü Dolayısıyla Hekimbaşı Mustafa Behçet Zati, Eserleri Üstüne Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü No:3, Ankara, **1954**.
117. **Kahya E.** Tanzimatta Eski ve Yeni Tıp. Ed. HD. Yıldız. *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, **1992**.
118. **Şehsuvaroğlu BN.** Türk İstanbul’da Tıp Öğretimi. *Türk İstanbul’da Tıp Öğretiminin 500. Yıl Dönümü*. İstanbul Üniversitesi Tıp Fak. Yayınları. No:1780, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın No:62, **1972**; 37-56.
119. **Sarı N.** Osmanlılarda Tıphanenin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi. *Türk Dünyası Araştırmaları*. **2000**; 152–181.
120. **Altıntaş A.** Osmanlı İmparatorluğu’nda Hekimbaşılık Müessesesinin Yetkilerini Üzerine Alan Meclis “Meclis-i Umur-ı Tıbbiye”. Ed: H. Hatemi, A. Altıntaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**; 104–115.
121. **Ünver S.** Türk Tıp Tarihinin Esasları. *İstanbul Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası*, No: 4, İstanbul, **1958**.
122. **Öztuna Şirin Y.** Osmanlı Salnamelerinde 1908 Tarihine Kadar Tıp Eğitimi. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, **1999**.
123. **Topuzlu C.** Yurdumuzda Cerrahliğin Tarihçesi. *Poliklinik*, **1943**; 2 (121): 14–16.

124. **Sarı N.** Tıp Deontolojisi. Ed: EK. Unat. *Dünyada ve Türkiye’de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*. İstanbul, **1988**; 403–423.
125. **Ataç A.** Gülhane Seririyat Hastanesin’in Kuruluşunun Türk Tıbbının Modernleşmesine Etkileri. *Doktora Tezi*, Genel Kurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Ankara, **1989**.
126. ATASE Arşivi, Klasör:1, Dosya:3, Fihrist:3
127. **Ünver S.** *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi*. İstanbul Ü.Tıp Tarihi Enstitüsü No:43, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, **1952**.
128. **Altıntaş A.** Osmanlı Devleti’nde Cerrahlık Eğitimi. Ed: H. Hatemi, A. Altıntaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**; 178–184.
129. **Altun M.** *Osmanlıdan Günümüze Hayallerin Gerçekleştiği 100 Yıl*. İstanbul: İ.E. Ulagay İlaç Sanayii Türk AŞ. **2003**; 15–20.
130. **Kurt H.** Gülhane Askeri Tıp Akademisinin Kuruluşu ve Gelişimi. *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara **1997**.
131. **Altıntaş A.** K.A. Bernard’ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında. Ed: H. Hatemi, A. Altıntaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**; 79–89.
132. **Ülman YI.** Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’de Eğitim (1838–1848). Ed: H. Hatemi, A. Altıntaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**; 71–76.
133. **Celbiş O, Aydın NE.** Türkiye’de Adli Otopsi Uygulamasındaki Güncel Hukuki Durum. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Malatya, **2004**; 11 (1): 53–56.
134. **Dinç G.** Mekteb-i Tıbbiye Matbaası’nda Basılan Arap Harfli Türkçe Yayınlar Aracılığı ile Tıbbiye’nin Yayın Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme (1844–1928). *Doktora tezi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, **2003**.
135. **Demirhan A, Cantay Güreşsever G.** *Türk Tıp Tarihi*. Bursa, **1984**: 202–210.
136. **Yıldırım N.** Türkçe Basılı İlk Tıp Kitapları Hakkında. *Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları*, **1979**; (3): 443.
137. **Altıntaş A.** Sivil Tıp Eğitimi (Mülki Tıbbiye’nin Kuruluşu. Ed: H. Hatemi, A. Altıntaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**; 118–124.
138. **Altıntaş A.** Türkiye’de Hemşireliğin Başlangıcı. Ed: H. Hatemi, A. Altıntaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**; 166–173.
139. **Kadıoğlu S.** Asklepios Kültü ve Lokman Hekim. *Ç.Ü.Tıp Fak. Sürekli Tıp Eğitimi Programı Konferansı*, Adana: Mart **1998**.

140. **Kadioğlu F, Kadioğlu S, Tüşümel F.** Tıptan Doğan Ekonomik Potansiyelin Beşiği Asklepionlar, VI. Türk Tıp Tarihi Kongresi. Sözlü Bildiri, İzmir, Mayıs **2000**.
141. **Eren N, Uyer G.** *Sağlık Meslek Tarihi ve Ahlakı*. Ankara: Hatiboğlu Yayınevi, **1993**; 48–52.
142. **Montagu MW.** *Şark Mektupları*. Çev: A. Refik, İstanbul: Timaş Yayınları, **1998**.
143. Türkiye'de Kadın Haklarının Gelişimine Genel Bakış. Erişim: (http://tr.wikipedia.org/wiki/Feminizm#Feminizmin_K.C3.B6k), Erişim Tarihi: 03.02.2007.
144. **Çilingir L.** Ahlaki Karakter. Ed: A. Cevizci. *Felsefe Ansiklopedisi*. İstanbul: Etik Yayınları, **2003**; (1): 135–141.
145. **Cevizci A.** *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma, **2002**; 190–206.
146. Faydacılık. Erişim: (<http://www.birseyogren.com/hakkinda/utilitarizm/>), Erişim Tarihi: 03.01.2008.
147. Utilitarizm. Erişim: (<http://www.toplumdusmani.net/modules/wfsection/article.php?articleid=631>), Erişim Tarihi: 03.01.2008.
148. **Delius H.** *Günümüzde Felsefe Disiplinleri- Etik*. Çev: D. Özlem. İstanbul: Ara Yayıncılık, **1990**.
149. **Thomas S.** Mill J.S. Utilitarianism. by for The University of Adelaide Library Electronic Texts Collection. Erişim: (<http://etext.library.adelaide.edu.au/m/m645u/m645u.zip>), Erişim Tarihi: 12.01.2008.
150. **Palmer I, Platin N.** Florance Nightingale ve Modern Hemşireliğin Uluslararası Başlangıcı. *Türk Hemşireler Dergisi*, Ankara: Mars Matbaası, **1982**; (Özel sayı 2–3): 74–80.
151. **Ehrenreich B, English D.** *Cadılar Büyücüler ve Hemşireler*. Çev: E. Uğur. İstanbul: Kavram Yayınları, **1992**.
152. **Yıldırım N.** Dünyada ve Türkiye’de İlk Kadın Hekimler ve Kadınların Hekim Olma Mücadelesi. *Toplumsal Tarih*, **2006**; (147): 50–57.
153. **Lewis JJ.** Florence Nightingale Quotes. Erişim: (<http://www.bookrags.com/research/nightingale-florence-eorl-10/>), Erişim Tarihi: 03.01.2008.
154. **Kafadar O.** *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Ankara: Vadi Yayınları, **1997**: 99.
155. **Yıldırım N.** Dünya ve Türkiye Tarihinde Kadın Hekimler. Erişim: (<http://www.14mart.org/modules.php?name=News&file=print&sid=18>), Erişim Tarihi: 23.04.2006.
156. **Yıldırım N.** *Sağlık Alanında Türk Kadını, Cumhuriyetin ve Tıp Fakültesine Kız Öğrenci Kabulünün 75. Yılı*. İstanbul, **1998**.
157. **Şimşek L.** Günümüz Basınında Kadın(lar) Gazete Haberlerinde Kadınların Temsiline Yönelik Analitik Bir Çalışma. Erişim: (<http://www.altkitap.com>), Erişim Tarihi: 24.10.2007.

158. Türkiye’de Kadın Hakları. Erişim: (http://tr.wikipedia.org/wiki/Turkiyede_kadin_haklari%B1.), Erişim Tarihi: 23.05.2007.
159. **Erhan S.** *Hemşirelik Tarihi*. İstanbul: Divan Matbaacılık Tesisleri, **1978**.
160. **Nikiforuk A.** *Mahşerin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, **2007**.
161. **Mayeaux EJ.** A History Of Western Medicine And Surgery. Erişim: (<http://lib-sh.lsuhs.edu/fammed/grounds/history.html>), Erişim Tarihi: 13.04.2008.
162. **Donahue MP.** *Nursing: The Finest Art, an Illustrated History*. St. Louis: Mosby, **1995**.
163. **Potter P, Perry AG.** *Fundamentals of Nursing*. 4th edition, St. Louis: Mosby, **1997**; 206–232.
164. **Potter P, Perry AG.** *Basic Nursing*. 3rd edition, St. Louis: Mosby, **1995**; 3–25.
165. Hemşirelik Tarihi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Hemşirelik Yüksekokulu Hemşirelik Tarihi Ders Notları, **2005**.
166. **Altınay AR.** *Haçlılar*. İstanbul: Ötüken, **2007**.
167. **Humprbys RS.** XIII. Yüzyılda Eyyubiler, Memlûkler ve Latin Doğu. Çev: M. Kılıç. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Sivas, **2007**, (XI/I): 359–378.
168. **Debono L.** La Médecine en Russie de 1801 á1917. Erişim: (<http://debono.club.fr/intro Russie.htm>), Erişim Tarihi: 05.08.2008.
169. **Ağırakça A.** *İslam Tıp Tarihi, Başlangıçtan VII/XIII. Yüzyıla Kadar*. İstanbul. Nobel Tıp Kitapevleri, **2004**; 79–84.
170. **Has P.** Tarihte Batı Tıbbının Doğudan Aldıkları. Erişim: (http://www.yeniumit.com.tr/konular.php?sayi_id=27&konu_id=859&yumit=bolum2), Erişim Tarihi: 09.04.2008.
171. **Aydın E.** Osmanlı İmparatorluğu’nda Halk Sağlığı Hizmetleri. *Türk Tıp Tarihi Yıllığı III*. Yayınlayan: A. Terzioğlu, E. Lucius. İstanbul, **1996**; 200–204.
172. **Sarı N.** Osmanlı Darüşşifalarına Tayin Edilecek Görevlilerde Aranacak Nitelikler. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 1*, İstanbul, **1995**; 44.
173. **Uzel İ.** *Şerefeddin Sabuncuoğlu: Cerrahiyetü’l Hâniyye*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları III. Dizi, Sayı:15, Ankara, **1992**.
174. **Sarı N.** Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri. Ed: Nil Sarı. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*. Sayı 2–3, İstanbul **1996-97-98**.
175. **Taşkıran N.** *Hasekinin Kitabı*. İstanbul: Haseki Hastanesini Kalkındırma Derneği Yayınları, No:6, **1972**; 45.

176. **Şahin K.** XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Belgelerle Osmanlılarda Çocuk Düşürme Problemleri Üzerine Bazı Gözlemler, Vakıf Doğumevi, Eczane Açılması, *XII. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, **1994**; 70.
177. **Aubry P.** “Memories Originaux”. *Revue Internationale des Sciences Medicales*, Tom IV, No:2, **1887**; 50–53.
178. **Şehsuvaroğlu BN.** *İstanbulda Beşyüz Yıllık Sağlık Hayatımız*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, **1953**; 71.
179. **Saygılıgil Gündüz F.** Osmanlı Devleti’nde İstanbul’da Kadınlara Hizmet İçin Açılan Hastane ve Klinikler. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, **1999**.
180. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dâhiliye No:34341, 25 Ramazan 1279/15 Mart 1863.
181. **Yıldırım N.** Sağlık Hizmetleri. *İstanbul Ansiklopedisi, Cilt VI*, İstanbul, **1994**; 420–423.
182. **Yıldırım N.** Gureba Hastanesi. *İstanbul Ansiklopedisi, Cilt III*, İstanbul, **1994**; 430–439.
183. **Abdülaziz Bey.** *Osmanlı’da Adet Merasim ve Tabirleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, **1995**; 356–357.
184. **D’Ohsonn M.** *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*. Çev: Z. Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, No:3, **1977**; 194–195.
185. **Sahillioğlu H.** Üsküdar’ın Mamure (Cedide) Mahallesi Fıtık Cerrahları. Editör: N. Sarı. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmalar*. Sayı:4, İstanbul, **1998**; 61–62.
186. **Yıldırım N.** Zeynep Kamil Hastanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: 4*, İstanbul, **1994**; 551
187. **Topuzlu C.** *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. Hazırlayan: H. Hatemi, A. Kazancıgil. İstanbul: İstanbul Ü.Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, Rektörlük No:2971, Dekanlık No:96, **1982**; 38.
188. **Akyıldız A.** *Refia Sultan*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, **1998**; 75–92.
189. **Ülman YI.** Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne’de Eğitim (1839–1848). Ed: H. Hatemi, A. Altıntaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**.
190. **Ergin ON.** *İstanbul Tıp Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri*. İstanbul Tıp Tarihi Enstitüsü, Sayı:17, İstanbul, **1940**.
191. **Ülman YI.** Journal De Constantinople’a Göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne’nin Galatasary Dönemi. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul,
192. **Yüksel G.** Florence Nightingale’in Kırım Harbi Esnasında Hasta Bakımı ve Hastaneciliğe Getirdiği Yenilikler. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi, İstanbul, **1998**.

193. **Ülman YI.** Türkiye’de 19–20. Yüzyılda Tıp Tarihinin Ana Hatları (1827–1923). Erişim: (<http://www.hastanedergisi.com/48/haberdetay.asp?id=8>), Erişim Tarihi: 14.04.2008.
194. **Şehsuvaroğlu BN.** Ebe, Ebe Mektebi, Ebe Okulları. *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:9; İstanbul, **1968**; 4843.
195. **Refik Münir, Kenan Tevfik.** Hastabakıcılara Öğütler. Çev: F. Türe, *Asklepios Tıp Kültürü Dergisi*, Ocak-Mart, **2007**: 56–65.
196. **Yıldırım N.** Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, **1999**; 1326.
197. Refik Münir Keskingil. Erişim: (<http://www.gata.edu.tr/cerrahibilimler/kadindogum/Akademik/kurucu.html>), Erişim Tarihi: 29.04.2008.
198. **Duran FS.** *Büyük Atlas*. İstanbul: Kanaat Yayınları, **2001**; 49.
199. Erişim: (<http://www.akdeniz.edu.tr/veteriner/yonerge.htm>), Güncellenme Tarihi: 3 Temmuz **2004**.
200. **Rigler.** İstanbul’da 1847 ve 1848’de Kolera Morbus Salgını. *Gazette Medicale de Constantinople*, Sene 2, N:3, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Matbaası, **1850**.
201. **Barham J.** Recipes From Disaster. Erişim: (www.suite101.com/article.cfm/crimean_war/117060/1), Erişim Tarihi: 18 Aralık 2007.
202. **Poirier JL.** Un Problème De Médecine Navale. İter Uzel Arşivi.
203. **Yıldırım N.** Osmanlı Ordusunda Kakule Sıhhiye Bölükleri. *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, **1998**; 163–187.
204. **Murray E.** Russian Nurses: From The Tsarist Sister of Mercy to the Soviet Comrade Nurse: a Case Study of Absence of Migration of Nursing Knowledge and Skills. *Nursing Inquiry*, **2004** Sep; 11(3): 130–138. PMID: 15.327.652.
205. **Silver CP.** Renkoi: A Forgotten Crimean War Hospital and Its Significance. *Vesalius* **2004**; X(II): 55–60,
206. **Özbay K.** *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*. Cilt III, Kitap I, İstanbul: Yörük Matbaası, **1976**.
207. **Yıldırım N.** Toptaşı Bimarhanesi. *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: XVII, İstanbul, **1994**; 295.
208. **Sarı N.** Toptaşı Nûrbânû Valide Sultan Darüşşifası. *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, 17–19 Şubat 1988*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sayı:131, **1992**; 169.
209. **Özbay K.** *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*. Cilt III, KitapII, İstanbul: Yörük Matbaası, **1976**.

210. **Yalçın B, Hanoğlu L, İçbahçe S.** *Toptaşı'ndan Bakırköy'e Akıl Hastanesi.* İstanbul: Okyanus Yayınları, **2001**.
211. Rami Kışlası, Cumhuriyet Gazetesi. 10 Temmuz **2008**, Sayfa 9.
212. **Yıldırım N.** Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin İlk Deontoloji Hocası Nahabed Rusinyan. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, **1995**; 150.
213. **Yıldırım N.** Askeri Hastaneler. *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: I, İstanbul, **1994**; 344–349.
214. Zeytinburnu Asker Hastanesi. Erişim: (http://www.zeytinburnu.com.tr/bel_zeytinburnu_ilce_gezisi/tarih/askerihastane.cfm), Erişim Tarihi: 05.10.2007.
215. **Yıldırım N.** XIX. Yüzyıl Salgınları. *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: VI, İstanbul, **1994**; 423.
216. **Yıldırım N.** Bahriye Merkez Hastanesi. *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul, **1994**; 548–549.
217. **Hatemi H.** Yirminci Yüzyıl Başlarken Hastaneler. Ed: H. Hatemi, A. Altıntaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**; 237–240.
218. **Gürün A, Öncü E, Gülsün H.** *Geçmişten Günümüze Selimiye Kışlası*, 1. Ordu Komutanlığı. Ankara, **2005**.
219. **Bayat AH.** *Osmanlı Devlet'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, **1999**.
220. **Padwick CE.** *Florence Nightingale, Hastabakıcılık Melekesi, Kırım Muharebesi Zamanında Üsküdar'da Yaptığı Büyük Muâvenet İşinden Dolayı İstihâr Eden Hasta Bakıcılık*. Çev: MA (Mehmet Asım Us). İstanbul, **1924**.
221. **Özdemir İ.** Kırım Harbinden Günümüze Haydarpaşa Mezarlığı. Erişim: (http://geliboluyuanlamak.com/makale_detay.php?haber_id=8), Erişim Tarihi: 18.10.2007.
222. **Pardoe.** *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*. İstanbul: Kitap Yayınevi, **2004**.
223. **Kum E.** Florence Nightingale Müzesi. *Türk Hemşireler Dergisi*, Ankara: Mars Matbaası, **1987**; 37(3): 5–7.
224. **Altıntaş A.** Haydarpaşa Askeri Hastanesi. Ed: H. Hatemi, A. Altıntaş. *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: CSA Global Publishing, **2006**; 99–100.
225. **Yıldırım N.** Haydarpaşa Asker Hastanesi. *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: IV, İstanbul, **1994**; 303–304.
226. **Altıntaş A.** Gülhane Seririyat Hastahanesi'nden Önceki Gülhane Hastanesi. V. *Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, **1998**; 1–10.
227. **Yıldırım N.** Fransız Pastör Hastanesi. *İstanbul Ansiklopedisi* Cilt: III, İstanbul, **1994**; 335–336.

228. Balıklı Rum Vakfı Hastanesi. Erişim: (http://www.zeytinburnu.com.tr/bel_zeytinburnu/ilce_gezisi/tarih/balikli_rum.cfm), Erişim Tarihi: 23.04.2007.
229. **Yıldırım N.** Balıklı Rum Hastanesi. *İstanbul Ansiklopedisi* Cilt: II, İstanbul, **1994**; 25–26.
230. **Yarman A.** *Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Tarihi*. İstanbul: Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Yayını, **2001**.
231. Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi. Erişim: (http://www.zeytinburnu.com.tr/bel_zeytinburnu/ilce_gezisi/tarih/surp|pirgic.cfm), Erişim Tarihi: 21.10.2007.
232. **Yıldırım N.** Sankt Georg Hastanesi. *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: I, İstanbul, **1994**; 452.
233. **Wendt KH.** Alman Hastanesi Tarihçesi, Universal Hospital Groups. Erişim: (<http://almanhastanesi.com.tr/tarih.htm>), Erişim Tarihi: 18.10.2007.
234. **Yıldırım N.** Alman Hastanesi. *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt1, İstanbul, **1994**; 211.
235. **Hızlan D.** Geçmişten Günümüze Beyoğlu. Erişim: (<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/07/03/484536.asp>), Erişim Tarihi: 21.10.2007.
236. Fransız La Paix Hastanesi. Erişim: (http://www.nobiva.org/71_135_01.htm), Erişim Tarihi: 02.05.2008.
237. **Erkoç S.** First Turkish Journal of Neurology and Psychiatry: “Emraz-i Akliye ve Asabiye Müsamereleleri”. *Tıp Tarihi Araştırmaları*, **2001**; 10.119–137. PMID: 12.164.198
238. **Panzac D.** *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700–1850)*. Çev: S. Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, **1997**; 254.
239. **Yıldırım N.** Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri ve Osmanlı Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları (1831–1918). IX. *Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara: Nobel Kitapevi, **2006**; 328–348.
240. **Ayar M.** *Osmanlı Devletinde Kolera: İstanbul Örneği (1892–1895)*. İstanbul: Kitabevi, **2007**; 12, 26.
241. **Atabek ME.** *Tıp, Tabip Olmayanlardan Neler Öğrendi?*, İ.Ü.Cerrahpaşa Tıp Fak. Yayınları, No: 44
242. **Torun S, Kadioğlu SN, Uzel İ, Yılmaz N.** Kırım Savaşı’nda İskorbüt İletti. Ed: AD. Erdemir, Ö. Öncel, Y. Küçükdağ, B. Okka, S. Erer, I. *Uluslar arası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi, Bildiri Kitabı*, Cilt:1, Konya, **2008**; 792-810.
243. **Develi H.** *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu I*. İstanbul: Genel Dağıtım Kitabevi, **2005**.
244. **Develi H.** *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu II*. İstanbul:Genel Dağıtım Kitabevi, **2005**.
245. **Kurt Y.** *Osmanlıca Dersleri 1,6*. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, **2000**.

246. **Kurt Y.** *Osmanlıca Dersleri* 2,3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, **1999**.
247. **Devellioğlu F.** *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, **2002**.
248. **Redhouse** *Osmanlıca İngilizce Sözlük*. İstanbul: Sav Yayınları, **2000**.
249. **Smith CW.** *Sonsuz Fedakârlık, Hemşirelik Nasıl Kuruldu*. Çev: S. Huri. İstanbul: Amerikan Board Neşriyat Dairesi. **1954**.
250. **Taşkıran N.** Florence Nightingale ve Kendisine Ait Yayınlanmamış Türk Arşiv Belgeleri. *Haseki Tıp Bülteni*, İstanbul, **1984**; 13(3).
251. **Smith CW.** *Florence Nightingale*. Çev: M. Balım, İ. Balım. **1952**.
252. **Nightingale F.** *Notes on Hospital*. London, **1858**.
253. **Velioğlu P.** *Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar*. İstanbul: Alaş Ofset, **1999**: 121–145.
254. **Felicien C.** *Dinler Tarihi*. Çev: S. Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınları, **1972**.
255. **Nosotro R.** Florence Nightingale May 1820-August 1910 Compassionate Lady of the Lamp. Erişim: (<http://www.hyperhistory.net/apwh/bios/b2fnightingale6em.htm>), Erişim Tarihi:14.01.2008.
256. Florence Nightingale: The 38 Nurses. Erişim: (<http://www.countryjoe.com/nightingale/the38nurses/index.htm>), Erişim Tarihi: 26.11.2007.
257. **Bloy M.** “Florence Nightingale (1820–1910)”. Erişim: (<http://www.victorianweb.org/history/crimea/florrie.html>), Erişim Tarihi: 28.11.2007.
258. **Ay FA.** *Temel Hemşirelik, Kavramlar, İlkeler, Uygulamalar*. İstanbul: Medikal Yayıncılık, **2007**: 8–9.
259. **Forsait JW, Hackett CJ.** *Florence Nightingale 1820–1910*. Florence Nightingale Museum, Selimiye Barracks, Scutari-İstanbul, London, **1974**; 1–15.
260. **Thompson JD, Goldin G.** *The Hospital: A Social and Architectural History*. London, **1975**; 155–159.
261. **Cook GC.** Henry Currey FRIBA (1820–1900): Leading Victorian Hospital Architect and Early Exponent of the “Pavillon Principle”. *Postgrad. Med. J.* **2002** Jun; 78(920): 352–359. PMID: 12.151.691.
262. **Gill CJ, Gill GC.** Nightingale in Scutari: Her Legacy Reexamined. *Clin. Infect. Dis.* **2005** Jun 15; 40(12): 1799–1805. PMID: 15.909.269.
263. **Stanley D.** Lights In The Shadows: Florence Nightingale and Others Who Made Their Mark. *ContempNurse*, **2007** Feb; 24(1): 45–51. PMID: 17.348.782.
264. **Young DAB.** Florence Nightingale’s Fever. *British Medical Journal*, **1995**;(311): 1697–1700.

265. **Dossey BM.** Florence Nightingale. Her Crimean Fever And Chronic Illness. *J. Holist. Nurse.* **1998** Jun; 16(2): 168–196 PMID: 9801534.
266. Yakın Tarihten Bir Yaprak, Florence Nightingale'e Dair Bir Arşiv Vesikası. *Geçit Mecmuası*, Ocak-Şubat **1946**; 12–13.
267. **Lipseý S.** Mathematical Education in the Life of Florence Nightingale. Erişim: (<http://www.agnescott.edu/Lriddle/women/nighteduc.htm>), Erişim Tarihi: 24.01.2008.
268. Florence Nightingale, Timeline2, 1850–1910. Erişim: (<http://www.countryjoe.com/nightingale/tl2htm>), Erişim Tarihi: 24.01.2008.
269. Florence Nightingale. Erişim: (<http://www.florence-nightingale-foundation.org.uk/>), Erişim Tarihi: 21.11.2007.
270. **Dossey BM.** Florence Nightingale. A 19th Century Mystic. *J. Holist. Nurse.* **1998** Jun; 16(2): 111–164 PMID: 9801533.
271. Post Travmatik Stres Sendromu. Erişim: (<http://www.genbilim.com/content/view/3628/38/>), Erişim Tarihi: 02.06.2008.
272. **Dossey BM.** Florence Nightingale, Her Personality Type. *J. Holist. Nurse.* **1998** Jun; 16(2): 202–222. PMID: 9801535.
273. **Thomas S.** Mill J.S. Utilitarianism, The University of Adelaide Library Electronic Texts Collection. Erişim: (<http://etext.library.adelaide.edu.au/m/m645u/m645u.zip>), Erişim Tarihi: 12.01.2008.
274. **Calobria MD, Macrae JA.** *Suggestions For Thought*. Pennsylvania: Pennsylvania Press, **1994**.
275. **Lewis JJ.** Florence Nightingale Quotes. Erişim: (<http://www.bookrags.com/research/nightingale-florence-eorl-10/>), Erişim Tarihi: 14.02.2008.
276. **Meehan TC.** In Shadows Of Nursing History. *Reflect Nurs Leadersh.* **2005**; 31 (2): 32–33, 42. PMID: 16.050.390.
277. **Özcan A.** *Hemşire-Hasta İlişkisi ve İletişim*. Ankara: Sistem Ofset Bas. Yay. San. Tic.Ltd. Şti, **2006**; 16.
278. **Messmer PR, Parchment Y.** Mary Grant Seacole: The First Nurse Practitioner, *Clin. Excell Nurse Pract.* **1998** Jan; 2(1): 47–51, PMID: 12.675.077.
279. Mary Seacole Leadership Award (annual Dept of Health bursary to honour Mary Seacole's name and achievements). Erişim: (<http://www.doh.gov.uk/maryseacoleaward/>), Erişim Tarihi: 16.11.2007.
280. Mary Seacole Centre. Erişim: (<http://www.maryseacole.com/maryseacole/>), Erişim Tarihi: 13.10.2007.
281. *Thema Lauruesse, Tematik Sözlük, İnsan ve Tarih*. İstanbul: Milliyet Yayınları, **1993**; 192–193.

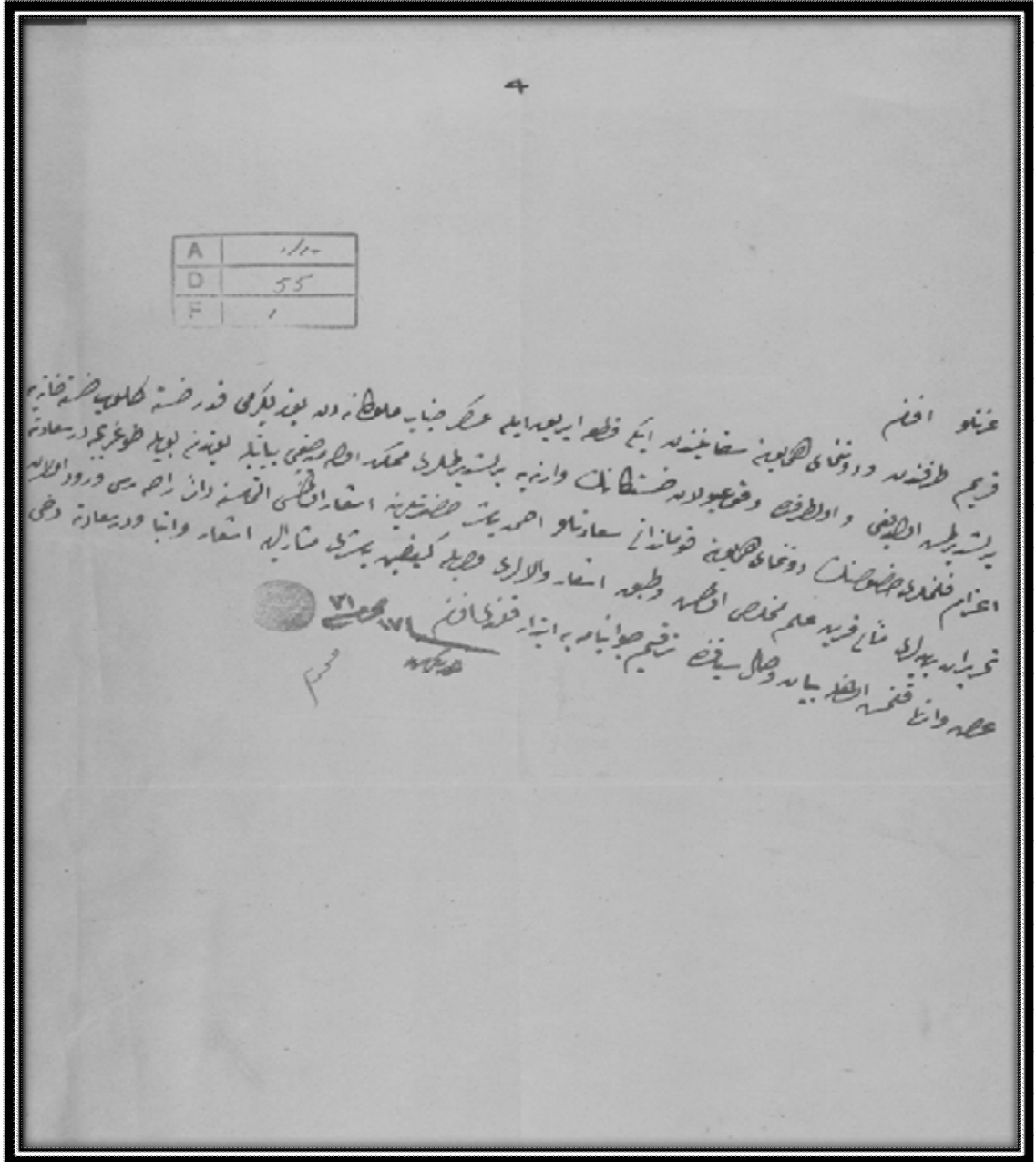
282. Türk Hemşireler Derneği, Florence Nightingale Müzesi. *Türk Hemşireler Dergisi*. Özel Sayı, Ankara: Genelkurmay Basımevi, **1987**.

283. Denizcilik Tarihimiz. Erişim: ([http://www. barbaros biz.com/ osmanlıdonanması-2/html](http://www.barbarosbiz.com/osmanlıdonanması-2/html).), Erişim Tarihi: 10. 07. 2008.

6. EKLER

Ek-1. ATASE Arşivi'nde "Kırım Savaşı Sağlık İşleri"ne Ait Olan Belgeler

Ek-1.1. ATASE Arşivi Belge 1'in Orijinali ve Transkripsiyonu

İzzetlü Efendim,

Kırım tarafından ve donanma-i hümayûn sefâinlerinden iki kıt'a ayrık ile asker-i cenâb-ı mülûk-ânedan yüz yirmi kadar haste gelüb haste-hâneye yerleşdirilmiş olduğu ve ol tarafda vuku' bulan haste-gânın Varna'ya yerleşdirilmeleri mümkün olamayacağı beyânıyla bundan böyle doğruca Der-saâdete i'zâm kılınmaları husûsunun donanma-i hümayûn kumandanı saâdetlü Ahmed Paşa hazretlerine iş'âr olunması iltimâsına dair rah-ı mersâ vürûd olan tahrîren-i behiyyeleri meal-i karîn-i âlemî muhlisi olmasa ve tıbk iş'âr-ı valâları vasabıyla keyfiyyet başları müşârün-ileyhe iş'âr ve inbâ ve Der-saâdete dahi arz-ı itâsı kılınmış olmakla beyân ve hâl-i siyâkında terkîmi cevab-nâmeye ibtidâr kılındı efendim.

Fî 17 Muharrem 1271

Ömer Lütfi

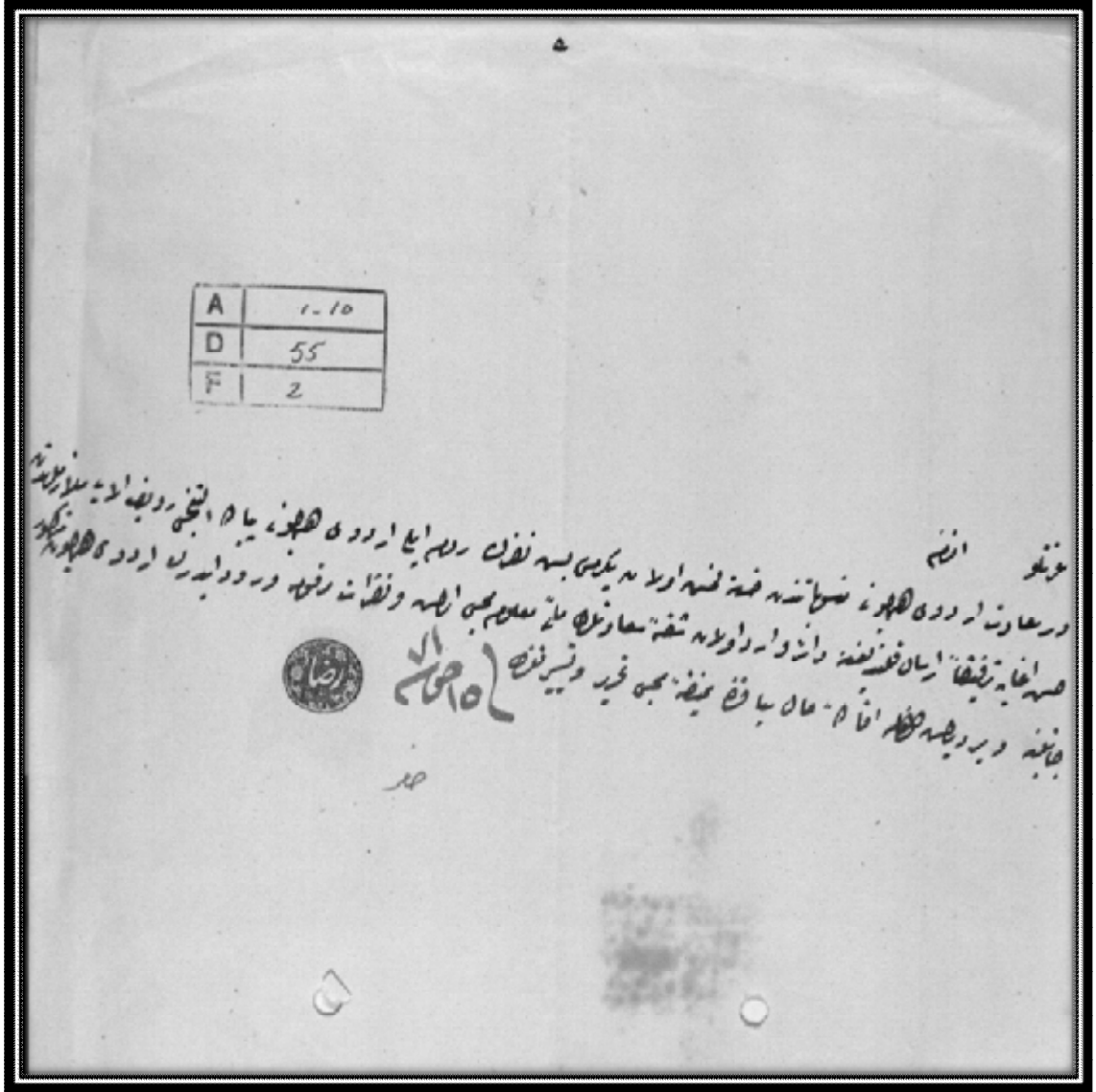
[Saygıdeğer Efendim,

Kırım tarafından ve padişah donanmasının gemilerinden ayrılmış olan iki bölük ile padişah hazretlerinin askerlerinden yüz yirmi kadar hastanın gelip hastaneye yerleştirilmiş olduğu ve o tarafta bulunan hastaların Varna'ya yerleştirilmelerinin mümkün olmayacağının bildirilmesi ile, bundan böyle doğruca İstanbul'a gönderilmeleri konusunun padişah donanması komutanı (Miralay) Kıymetli Ahmed Paşa'ya yazı ile bildirilmesinin istenmesiyle ilgili olarak deniz yoluyla limana gelmiş olan değerli mektupları sonucunda durumu öğrenmiş olan ben ve tıpkı yazı ile bildirilmiş olan hastalıkla ilgili durum adı geçen yüce kişiye yazılarak haber verildi ve konunun İstanbul'a da aktarıldığı bildirildi ve durum sayılarla ifade edilerek çabucak cevap mektubu yazıldı efendim.

10 Ekim 1854

Ömer Lütfi]¹³

Ek-1.2. ATASE Arşivi Belge 2'nin Orijinali ve Transkripsiyonu

İzzetlü Efendim,

Der-saâdet ordû-yi hümâyûn mensubatından hastelenmiş olan yirmibeş neferin Rumeli ordû-yi hümâyûnu piyade altıncı redif alay mülâzımlarından Hasan ağaya terfikan irsâl kılındığına dâir vârid olan şikka-i saâdetleri meâl-i ma'lûma bahs olmuş ve neferât-ı merkuma vürûd iderek ordû-yi hümâyûn mezkur cânibine ve virdirilmiş devletlü ifâde-i hâl-i beyânında nemîka-i bahs-i tahrîr ve tesyîr kılındı.

Fî 15 Safer 1271 Rıza

[Saygıdeğer Efendim,

Padişahın İstanbul ordusunda görevli olup hastalanmış olan yirmibeş askerin padişahın Rumeli ordusu altıncı piyade destek alay teğmenlerinden Hasan ağanın yanına katılarak gönderildikleri konusıyla ilgili olarak gelen kıymetli tezkere sonucunda padişah ordusuna anılan tarafa yönelmeleri ve yukarıda söz edilen askerlere yetişmeleri bildirilmiş olup durumun anlatılması için bilgi verilerek konuyla ilgili mektup yazıldı ve gönderildi.

7 Kasım 1854, Rıza]¹²

Cenâb-ı hakîm-i mutlak dârû-hâne-i âliyyesinden şifâ-i âciller ihsân buyursun cünûd-i cenâb-ı pâd-şâhîyye müstevlî olan iskorbüt illetinin def-i asâkir-i merkumeden o makule iskorbütölülerin evvel be- evvel tebdîl-i hevâyâ i'zâmla olabilup ve hatta geçende varnaya gönderileni o dürlü bir takım haste-gândan bi-lutfi-hüdâ tahsîl-i ifâkat ve âfiyet etmiş oldukları halde pey-â-pey avdet eylemekde olub şu kadar ki bunun husûli dahi vapurların vücûduna menût ve mevkuf olduğundan ve eğerçi seniyye-i kadr-i kavliyen cenâb-ı mülûkânede geçenlerde burada müteaddid vapurlarımız var idiysede her biri birer hidmete me'mûr olarak el- hâletü hâzihi mevcûd vapur olmasıyla eğerki dâimî sûretle burada bir iki vapur bulundurulubda o makule haste-gân birikdirilmeyerek îcabına göre pey-der-pey Varna ve Sinob ve havâlîsine gönderilür ise pek çok fâide ve muhassenât müstelzim olacağından muvâfık-ı re'y-i âlîye-i âsaf-âneleri buyurulduğu halde bu işe mahsus olmak üzere iki ve-yâhûd hiç olmaz ise bir büyücek vapurun gönderilmesi husûsunun makam-ı celîl-i ser- askerîye arz ve iş'ârı

Asâkir-i şâhâne bu kışlık muktezî olan elbise ve sâire ile bunun hâricinde olarak lüzûmu görünen sargı ve fanila ve kuşak ve çorap ve sâir buna mümâsil şeylerin mikdar ve kemmiyeti hakkında tanzîm kılınan defter ve mazbatanın leffiyle sür'at-i irsâl husûsu geçende hâk-i pâ-yi âlî-yi ser- askerîyeye arz ve iş'âr olunduğu bedîhiyyâtından isede hengâm-ı şitâ gün-be-gün tekarüb itmekde olduğu cihetle zikr olunan elbise ve eşya-i sâirenin bir an akdem celbi derece-i ehemmiyetde olduğundan bunların ber-mûcibi iş'ârı sâbık serîan teheyü' ve irsâl ve bununla beraber haste-hâneler için olmak üzere iki bin çift tahta pabucunun tesyârı husûsunun dahi mümkün olduğu halde incir ve patataların dahi celb buyurulması makam-ı celîl-i müşârün -ileyhe

Beyândan âzâde olduğu üzere illet-i mezkûrenin indifa'ına asâkir-i şâhâneye ekser evkatda ekşili şeylerin ve sebzevât misillü me'kulâtın yedirilmesiyle ziyâde fâidesi olabileceği etibbâ tarafından kerrâten ve merrâten ifâde olunmakda olduğundan külliyetlü sirkeyle limon ve envâ'-i turşular yani lahana ve hıyar ve bâdincân ve sâir buna mümâsil turşularla asâkir-i şâhânenin kendüleri tabh edüb ekl itmek üzere birçok lahana ve pırasa gibi sebzevâtında heman bir taraftan tesyârı husûsunun dahi makam-ı valâ-i müşârün -ileyhe arz ve izinleri bâbında emr-ü fermân hakkında men leh-ül-emrindir. Fî 3 Muharrem 1272 Muhlis

[Her şeyi bilen Yüce Allah, yüce eczanesinden acil şifalar versin. Padişahın ordusunda salgın olan iskorbüt hastalığının yok edilmesi, adı geçen askerlerden iskorbütlü olanların her şeyden önce hava değişikliğine gönderilebileceği ve hatta bu hastalıkla hastalanmış olup geçenlerde Varna'ya gönderilenlerin Allahın lutfuyla iyileşerek sağlıklarına kavuştukları ve bir biri ardına geri dönmekte oldukları, ancak geri dönebilmeleri içinde vapurlar gerekli olduğundan ve her ne kadar yüce padişahın değerli sözlerinde söz edildiği gibi burada birçok vapurlarımız var idiyse de bunların her biri birer hizmetle görevlendirildiğinden hali hazırda bir vapurun var olduğu, yüce vezir hazretlerinin ancak kendilerine uygun olan görüşlerinde buyurulduğu gibi eğer burada devamlı olarak bir iki vapur bulundurularak sözü edilen hastalar biriktirilmeyerek gerektiğinde birbiri ardına Varna, Sinop ve etraf şehirleri gönderilir ise bunun pek çok yarar ve iyilik sağlayacağı, bu nedenle hasta sevkinde kullanılmak üzere iki veya hiç olmazsa bir büyük vapurun gönderilmesi konusunun yüce Harbiye Nazırlığına yazılı bildirilerek arz edilmesi,

Askerlere bu kış gerekli olan elbise ve bunun gibi şeylerle, bunun dışında gerekli görülen sargı, fanila, kuşak, çorap vs ile buna benzer şeylerin sayı ve özellikleri hakkında düzenlenen defter ve kararnamenin zarf içine konularak hızlıca gönderilmesi konusunun geçenlerde yüce Harbiye Nazırlığına yazı ile bildirilerek arz edildiği açık ise de, kış mevsiminin günden güne yaklaşmakta olduğu nedeniyle anılan elbise ve diğer eşyaların bir an önce gönderilmesi çok önemli olduğundan, bunların gereğince yazılı bildiriminin çabucak hazırlanması ve gönderilmesi ve bununla beraber hastaneler için olmak üzere iki bin çift tahta pabucun gönderilmesi konusunun adı geçen makama bildirilmesi,

Yukarıda bildirildiği üzere söz edilen hastalığın yok edilmesi için askerlere çoğu zaman ekşili şeylerin ve sebzeler gibi şeylerin yedirilmesinin çok yararlı olabileceği hekimler tarafından defalarca ve defalarca söylenmekte olduğundan bol sirkeyle limon ve çeşitli turşular yani; lahana, salatalık ve patlıcan gibi buna benzer turşularla, askerlerin kendilerinin pişirmeleri ve yemeleri için birçok lahana ve pırasa gibi sebzelerinde hemen bir taraftan gönderilmesi ve mümkün olduğunda incir ve patateslerinde gönderilmesinin buyurulması konusunun da yüce Harbiye Nazırlığına bildirilmesi ve konuyla ilgili fermanın çıkarılması kendileri tarafından emredilmiştir.

15 Eylül 1855 Muhlis]¹¹

Hürmetlü Atûfetlü Efendim Hazretlerine,

Gözleve’de bulunan asâkir-i şâhânenin dûçâr oldukları iskorbüt illetinin esbâb-ı zâhirîye indifâ’ına âid sualâtdan musâraa-i teşebbüs olduğu ve ol bâbda etıbbâ tarafından tanzîm etdirilecek mazbatanın takdîm kılacağı keyfiyeti bi-l-hüzemâ fî 29 safer sene 1271 tarihinde tecâsür arz ve takdîmleri olduğu âriza-i ... beyân ve iş’âr olduktan nâşî illet-i mezkûrun tavzîh ve tefâsîllyesine dâir etıbbâ tarafından tanzîm olunan mazbata ile ol bâb da meclis-i muvakkat-i askeriyede dahi kaleme alınan müzekkire bu kere manzur-i teâlî mevhur cenab-ı seraskerileri buyurulmak üzere kazaen takdîm kılınmış ve mazbata-i mezburda mûnderic olub buraca bi-l-ihitimam icrâsı mahkeme olabilen şeylerin tecâhül-i îfâ olacağı umûr-i bedîhîyyeden olub ancak der-saâdetden celbine lüzum görünen eşya ve erzâk ile vapurun fil-hakika buraca tedârîki emri ayrı gayrı mahkeme olduğu müsellemâtdan bu takassî ve icrâ-i îcâb herhalde lûtf ve ihsânı âlî hıdvî ekmellerine kalmış mevâridden olmakla ol bâbda emr-ü fermân -ı hazret-i müşârün-ileyhe meskûr

Fî 4 Muharrem sene 1272, Kaim-Makam Kumandan Ahmed, aded-i Gözleve

[Saygıdeğer Merhametli Efendim Hazretleri

Gözleve’de bulunan askerlerin yakalanmış oldukları iskorbüt hastalığının görünür sebeplerinin ortadan kaldırılmasına ilişkin sorularla baş etmek için ve bu konuda hekimler tarafından düzenlenecek tutanakta sunulacak durumun, 21 Kasım 1854 tarihinde konuyla ilgili kimselerle dikkatlice ve cesaretle konuşulduğunun bildirildiği takdimname ... yazı ile bildirildiğinden dolayı söz edilen hastalığın açıklama ve ayrıntılarına ilişkin hekimler tarafından düzenlenen tutanak ile geçici askeri mecliste uygun şekilde ele alınması hakkında bir üst makama yazılan resmi yazı bu kez kazara komutanların yüksek görüşlerine yanlışlıkla sunulmuş ve söz edilen tutanak da yer almış olup tarafımızdan dikkatlice yapılması gereken şeylerle bilmeden yapılmış olan işler açık olup, ancak İstanbul’dan yazı ile istenmesi gerekli görünen eşya ve yiyecek içecek şeylerle vapurun aslında tarafımızdan hazırlanması emrinin ayrı ayrı değerlendirilmiş olduğu ortada olduğundan bu meselenin asıl nedeni ve gerekli işler her durumda vezir hazretlerinin iyilik ve yüce takdirine kalmış olan gönderilecek şeyler olduğundan adı geçen yüce kişinin konuyla ilgili emrinin çıkarılmasını

16 Eylül 1855, Kumandan Ahmed, Gözleve adedi]¹⁷

[illegible]

Gözleve Kumandanı Ahmed Paşa Hazretlerine

Gözleve’de bulunan asâkir-i şâhânenin dûcâr oldukları iskorbüt illetinin keyfiyyet ve tafsîliyesine ... bulan ifadâta dâir etıbbâ tarafından tanzîm olunan mazbata ile meclis-i muvakkat-i askeriyeden kaleme alınan tedbîr-i müşkilenin irsâl kılındığını ve belki irsâl bulunan tahrîrât-ı âlîyy misüllü takımıyla. dâr-i şûrâ-i askerîyece lede-l- etıbbâ müşkileyi mezkûrenin tedâvül-ü meâl-i mahâll-i mezkûrdan bulunan asâkir-i şâhâneye ârîz olan iskorbüt illetinin indifâ’ı hakkında tebdîl-i hevânın faidesi mücerreb olduğundan o makule haste-gânı Varna ve Sinob misüllü mahâllere nakl itmek için orada iki ve-yâhûd hiç olmaz ise bir büyücek vapurun lüzumatı ve bende-gânı dahi haste-gânın muhâfaza-i bedenîyyeleri için mukaddemâ taleb olunan eşyanın te’kîd-i irsâliyle iki bin çift tahta pabucunun gönderilmesi husûsunu mutazammın ve üçüncü bend-i mültezim dahi mukaddemce iş’âr olunan turşu ve sebzevât-ı ve-sâirenin sürât-i isbâl maddesini mübeyyin olub mevcut olan vapurlarımızın mesâlih-i mühimme-i sâire ile derkâr olan iştigalleri cihetiyle bunlardan dâimî sûretle orada bulunmak üzere vapur tahsîsi uyamayub fakat asâkir-i hazret-i şâhânenin herhalde istihsâli esbâb-ı sıhhat ve âfiyetler farîzadan olmasıyla aralıkda oradan mürûr idecek vapurlardan birisi Gözleve’ye uğrayub mevcut bulunan haste-gânı tebdil-i heva zımında münâsib mahâlle nakl itmek mümkün olacağı misüllü asâkir-i muhafaza-i sıhhat-i bedenîyyeleri için istenen şeylerin derdest ta’yîn ve irsâl bulunduğu ve sirke ve turşu ve sebzevât gibi lüzûmu beyân olunan şeylerden bir mikdârı mukaddimen gönderilüb bir taraftan dahi gönderilmekde idüğü ve ol sûretle bir vapurun aralıkda mevcut bulunan haste-gânı tebdîl-i hevâ zımında münâsib mahâlle nakl eylemesi zımında îcâb-ı hâlin icrâ’sı husûsuna dâir tahrîr-i kumandan Ahmed Paşa hazretlerine tahrîrât-ı tasdîr bulmak üzere bu maddenin heybetlü devletlü Kaputan Paşa hazretlerine iş’ârı lâzım geldiği ve tabîb-ül- etıbbâ tahta pabuçlarından mübeyyen ve irsâl olmak üzere bulunduğu ifâde olunmuş ve îcâb-ı keyfiyyetin kapudan müşârün-ileyh hazretlerine iş’âr kılınmış olmağla beyân-ı hâl-i ol bab

[Gözleve Komutanı Ahmed Paşa Hazretleri

Gözleve’de bulunan askerlerin yakalandıkları iskorbüt hastalığının durumunun etraflıca açıklanması ve ayrıntılarını içeren söylemlere ait olarak hekimler tarafından düzenlenen tutanak ile geçici askeri meclisden gönderilmiş olan ve hatta daha önce gönderilmiş olan bir çok değerli mektuplar gibi hastalığın çarelerinin yazılarak gönderildiği ve yüksek askeri meclisçe hekimler tarafından sözü geçen hastalığın kullanılan anlamı, adı geçen yerde bulunan askerlerde ortaya çıkan iskorbüt hastalığının yok edilmesi hakkında hava değişikliğinin yararlı olduğu denenmiş olduğundan bu (gibi) hastaların Varna ve Sinop benzeri bölgelere taşınması için orada iki ya da hiç olmaz ise bir büyük vapurun gerekliliği ve padişahın hizmetindeki hastaların bile varlıklarının (bedenlerinin) korunması için daha önce istenen eşyanın tekrar gönderilmesiyle iki bin çift tahta pabucunun gönderilmesi konusunu içine alan ve üçüncü kısımdaki şeyleri bile, daha önce gönderilen turşu ve sebzeler gibi şeylerin hızla gönderilmesi maddesini açıklayan, gelip mevcut olan vapurlarımızın önemli diğer işleri ile bilinen görevleri nedeniyle bunlardan devamlı olarak orada bulunmak üzere vapur ayrılmasına olanak olmayıp, fakat değerli askerlerin her durumda meydana gelen sağlık ve esenlik sebeplerinden gerekli olması nedeniyle Aralıkta oradan geçecek vapurlardan birisi Gözleve’ye uğrayarak orada bulunan hastaların hava değişikliği için uygun bölgeye taşınmasının mümkün olacağı gibi askerlerin bedeni sağlıkları için istenen şeylerin ayrıldığı ve gönderildiği ve sirke, turşu ve sebzeler gibi gerekliliği bildirilen şeylerden bir miktarı öncelikle gönderildiği, bir taraftan da gönderilmekte olduğu ve bu nedenle bir vapurun Aralıkta orada bulunan hastaların hava değişikliği için uygun bölgeye taşınması gereken durumda taşımanın yapılması konusuna ilişkin yazı kumandan (müşîr)mareşal Ahmet paşa ya öncelikle yazılmak üzere bu maddenin müşîr kaptan paşa ya bildirilmesi gerektiği ve hekimlerce bildirilen tahta pabuçların gönderilmek üzere olduğu bildirilmiş ve gerekli durumun adı geçen kaptan hazretlerine bildirilmiş olduğu durumunun bildirilmesi]¹⁸

Kapudan Paşa Hazretlerine

Gözleve’de bulunan asâkir-i şâhâneye ârıza olan iskorbüt illetinin indifâ’ı hakkında tebdîl-i hevânın fâidesi mücerreb husûsundan olmağla haste-gânı Varna ve Sinob misüllü münâsib mahâllere nakl itmek üzere oraya iki ve-yâhûd bir büyücek vapurun irsâli husûsu kırım ordû-i hümayûn-i kumandan kaim- makamı devletlü ahmed paşa hazretleri tarafından bâ-tahrîrât esnâ-i dönmüş ve keyfiyyet dâr-i şûrâ-i askerîyenin ahvali el-husûsu ve vapur-u hümayûnun mezkûr musâlih-i mühime-i sâire ile derkâr olan iştigalleri cihetiyle bunlardan dâîmi sûretle orada bulunmak üzere vapur tahsîsi uyamayacağı aralıkda oradan mürûr idecek vapurlardan birisi Gözleveye uğrayup mevcûd bulunan haste-gân münâsib mahâlle naklü icrâsı itmek üzere îcâb-ı hâlin icrâsı husûsuna dâir cânibîn-i nesiyül-cevanib seyyahîn mezkûr sefîne-i şâhâne hıdîviyyelerinden bahriye kumandanı devletlü paşa hazretlerine tahrîrât-ı âliyye dâver-ânelere tasdîri lâzım geleceği ifâde olunmuş olmağla muvâfık emr-ü irade-i âliye-i âsaf-âneleri bulunur ise kumandana kadr ile sefinenin tahrîren-i âliye asafhanelerinin tasdîr-i beyân ol bâb (misüllü asâkir-i hazret-i şâhâne haste-gânının hamûli cenâb-ı sıhhat ve âfiyetleri dahi farîzadır husûsunun)

[Kaptan Paşa Hazretlerine

Gözleve’de bulunan askerlerde ortaya çıkan iskorbüt hastalığının ortadan kaldırılması hakkında hava değışikliğinin yararının denenmiş olmasıyla hastaları Varna ve Sinop gibi uygun bölgelere taşımak üzere oraya iki veya bir büyük vapurun gönderilmesi konusu padişahın ordusunun Kırım Kumandanı Kaim Makam Ahmet Paşa Hazretleri tarafından yazı ile geri dönmüş olması ve bu durumun yüksek askeri meclise bildirilmesi ve padişahın adı geçen vapurunu barış gibi önemli şeyler ile bilinen görevleri nedeniyle bu vapurlardan devamlı olarak orada bulunmak üzere vapur ayırlamayacağı, Aralık’ta oradan geçecek vapurlardan birisinin Gözleve’ye uğrayarak orada bulunan hastaların uygun bölgelere taşınma işini yapmak üzere durum gerektirdiğinde padişahın söz edilen gezici gemisinin oraya gelmesi konusunda ilgili olarak dört bir tarafa ve Mısır Valilerinden Deniz Kuvvetleri Komutanı yüce Paşa Hazretlerine gönderdikleri değerli mektubun öncelikle vezire çıkarılması gerektiği belirtilmiş olmakla birlikte vezirden gelmiş olan ilgili emir olduğu, biliniyor ise komutana kadar bile geminin öncelikle seferlerinin yazı ile bildirilmesi hakkında

Not: Bu gibi hassas yerlerin sağlık ve esenlikleri için sessizlik ile gerekir.]¹⁴

[illegible]

Varna’da Bulunan Mîr-Livâ İslam Paşaya

Gözleve’de bulunan sunûf-i asâkir-i şahânenin vehâmet-i hevâdan nâşî haylicesi iskorbüt illetine mübtelâ olub bu illet hakkında tebdîl-i hevâdan başka tedbir ve tedâvî bulunmadığı hakkında Gözleve ordû-i hümayûnu Kumandan Kaim-makam devletlü Ahmed Paşa hazretleri tarafından vuku’ bulan iş’âr üzerine asâkir-i mezkûreden illet-i mezbûreye mübtelâ ve zuhûru illete isti’dâd-ı ru-nümâ olanların tebdîl-i hevâ hakkında te’yîdleri Varna tarafına ve der-saâdete i’zâm ve irsâlleri ve varna’da ifâkat-yâb olan haste-gân-ı askeriyyenin vücûdlarında illet-i mezkûreye olan istidâd birden birenden bütün bütün zâil olmayacağından mücerred. illet-i mezkûrenin nüks itmemek için o misüllü ifâkat bulan neferâtın gözleveye iâde olunması kararlaştırılmış ve keyfiyyet kaim-makam müşârün-ileyh hazretlerine beyân ve iş’âr kılınmış olmağla ve şimdiki halde varna’da bulunan ve bundan böyle vürûd eyeleyecek olan haste-gân-ı askeriyyenin hüsn-i sûretle bakılmalarına ve me’kûlât ve melbûsât ve-sâire esbâb-ı istirâhatlarına nezâret-i kamile icrâsı muhavvel uhde-i ehemmiyetleri bulunmağla..... dirâyet ve eşyâ’ları üzere haste-gân-ı merkûmenin sâye-i müsâhalelerini cenâb-ı pâd-şâhîyeden her cihetle esbâb-ı istirâhatlarının iistihsâe tarafı behiyyelerinden mikhâl cihetle nezâret-i kâmile ve müşâvir-i icrâsı ve bir nevâl-ı muharrer ifakât-yâb olan haste-gân-ı askeriyyenin gözleveye iâdesinden sefer-i nezâretini.....husûsen iş bu şikkâ-i mühimm şâkka-yı ibtidâr kılındı.

Fî14 Cemaziyelevvel 1272

[Varna’da Bulunan Tuğgeneral İslam Paşa’ya

Gözleve’de bulunan askerlerin sınıfları ve havanın tehlikeli olmasından dolayı birçoğu iskorbit hastalığına tutulmuş olup bu hastalık hakkında hava değişikliğinden başka önlem ve tedavi bulunmadığı hakkında Padişah ordusu Gözleve kumandanı Yarbay (Kaymakam) devletli Ahmed Paşa hazretleri tarafından yazı ile bildirilmesi üzerine adı geçen askerlerden yukarıda söz edilen hastalığa tutulmuş ve baş gösteren bu hastalığa yatkınlık gösterenlerin hava değişikliği hakkında desteklenmeleri, Varna tarafına ve İstanbul’a gönderilmeleri ve Varna’da hastalıktan iyileşen hasta askerlerin vücutlarında adı geçen hastalığa yatkınlık birdenbire ve tamamen geçmeyeceğinden adı geçen hastalığın tekrar etmemesi için ayrılmış ve iyileşmiş olan askerlerin Gözleve’ye geri gönderilmesi kararlaştırılmış ve durum adı geçen Yarbay (kaymakam) hazretlerine yazı ile bildirilmiş olmakla ve şu anda Varna’da bulunan ve bundan böyle gelecek olan hasta askerlerin iyi bir şekilde bakılmaları, yiyecekler ve giyecek gibi şeylerle gerekli dinlenmelerinin kontrolü arzu edilmekle, önemli görevlerle gönderilmiş bulunmakla beraber yukarıda sözü edilen hastalara anlayışla ve eşyaları konusunda yardım etme ve kolaylık gösterme, her türlü gerekli dinlenmelerinin sürdürülmesi padişahın kendileri tarafından (padişah) önemle gözlenmekte ve noksansız idare edilmesi ve danışılması ve kendilerinin imzası ile iyileşmiş olan hasta askerlerin Gözleve’ye geri gönderilmesi sırasındaki yolculuğun denetiminin sağlanması konusunda ilgili olarak bu önemli ve zor işe çabucak başlandı.

22 Ocak 1856] ¹⁹

[illegible]

Gözleve Kumandanı Kaim-Makama Devletlü Ahmed Paşa Hazretlerine

vehâmet-i hevâdan nâşî gözlevede olan sunûf-i askeriyyeden hazret-i şahânenin sûls mikdârı iskorbüt illetine mübtelâ olub bu illet hakkında tebdîl-i hevâdan başka tedbir ve tedâvî bulunamayacağı etıbbâ tarafından beyân ve ifâde olunmuş ve bunun üzerine muhbir-i sürûr vapur-u humâyûna ve diğer vapura ırkâben sekizyüz kadar haste-gân-ı askeriyye Varna'ya irsâl kılınmış olduğu tafsîlâtına dâir ve Varna'da bulunan haste-gân-ı askeriyye nezâret eylemek üzere uğrayubda me'sûr-i mahsununu irsâle lüzumuna.esfel ârâ-yi tekrîm olan tahrîrât-ı devletlere meâli valâsı karîn-i ikâna senâver oldukdan sonra dâr-ı şûrâya lede-l i'lâm sûret-i iş'âr asafhanelerine nazaran asâkir-i mezkûreden illet-i mezbûreye mübtelâ olan ve istidâd-ı anlaşılan neferâtın ol tarafda tevkif olmayarak tebdîl-i hevâ zımnında peyder pey varna tarafına ve der-saâdetde irsâl ve i'zâmları kararına umûrdan bulunmuş olduğuna ve mezkûr muhbir-i sürûr vapuru humâyûnunun Varna'ya götürdüğü haste-gân-ı askeriyye ile îsâliyle avdetlerine iş'âr-ı selîka gönderileceği müvehher tarih ile şeref-vürûd iden diğer bir kıt'a tahrîrât-ı müşârün-ileyh meâlinden mütezâdd olmuş idi kü münci vapuru mezkûr Varnadan avdet idüpte orada bulunduğu halde ona ve bulunmadığı sûretde diğer vapura temsîlen asâkir-i merkûmeden illet-i mezkûreye mübtelâ ve istidâd-ı illet-i rü-nümâ olanların asla tevkif olmayub hemen varna tarafına îsâl ve der-saâdetde dâhi beş altı yüz kadar hasta imkânına kâfî mahâll bulunabileceğinden îcâb eder ise ol mikdârın dâhi der-saâdetde irsâl ve î'zâmının ve buradan illet-i mezkûreye istidâd görülenlerin hastalıkla uğraşma derecesine bırakılmayub zuhûr-u illete istidâd anlaşıldığı gibi derhâl sevk ve tesrîb olunmada ve varna'da bulunan haste-gânın ifakât-yâb olanların vücûdlarında illet-i mezkûreden olan istidâd birdenbire bütün bütünzâil olmayacağından illetde ne gibi encamın için gözleveye celb olunması ve varnaya gönderilebilen haste-gâna ol tarafda bulunan mîr-livâ izzetlû islâm paşa tarafından nezâret-i kâmile icrâ olmakda olduğundan bunun içinde oraya diğer me'mûr irsâline hacet görülmediği beyân ve ifâde olunmuş ve sûret-i muharre bulan ve münâsib görülmüş olduğundan haste-gânı merkûme hakkında kemâ-hiye hakkaha. tarafından nezâret-i kâmile icrâsı ve kesb-i ifâkat eden haste-gânın gözleveye iâde kılınması husûsuna husûsu paşaya mumaileyh bildirilmiş olmağla zat-ı valâ-i

asafhaneleri dâhi mukteza-i dirâyeti müstelzime üzere bir havâle-i mütevellîd icâb-ı hâlde icrâ-i himmet buyurulmuş beyânen emr-ü efendim. Fî 14 Safer1272

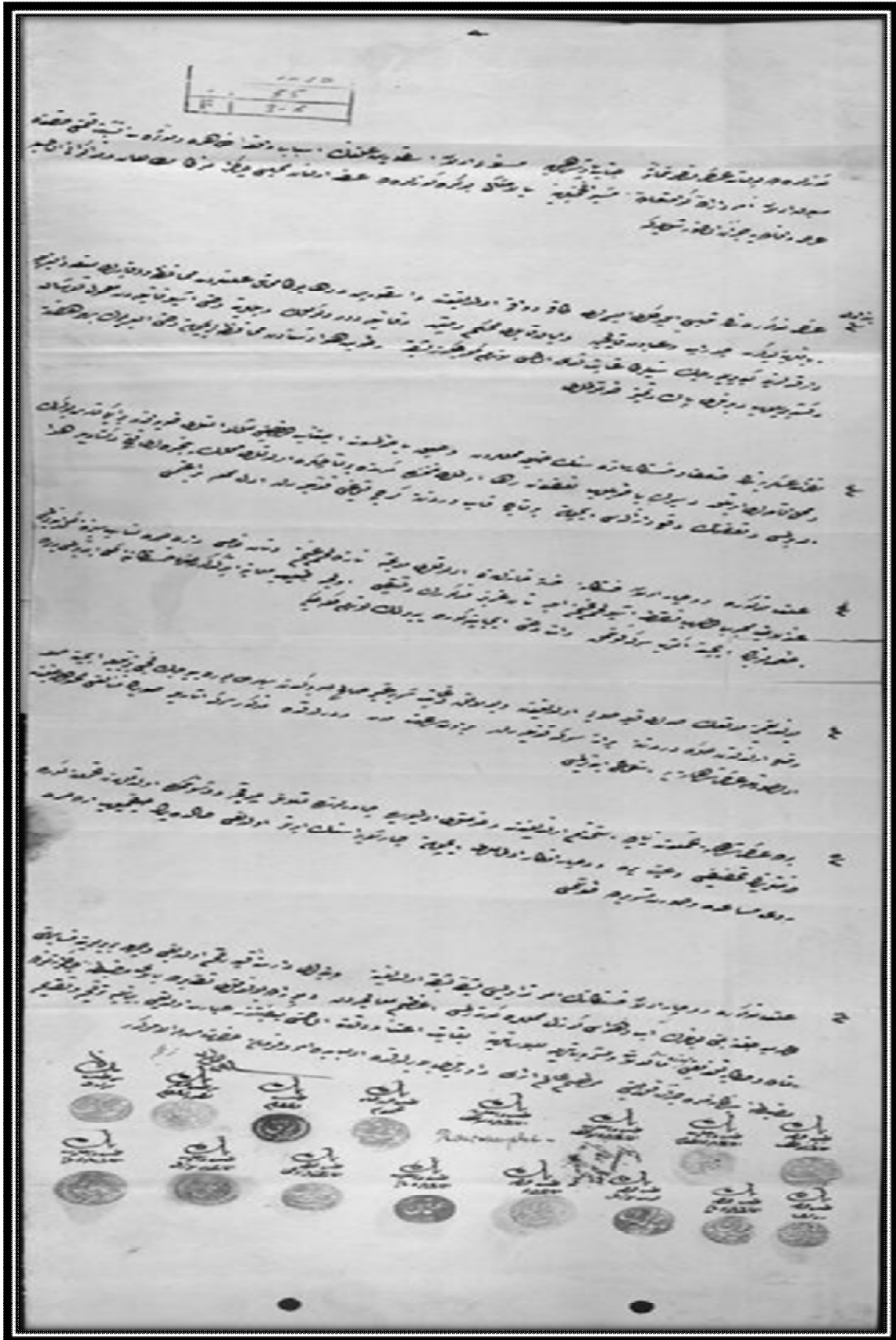
[Gözleve Kumandanı Devletli Yarbay Ahmad Paşa Hazretlerine

Havanın tehlikeli olmasından dolayı Gözleve’de bulunan değerli askerler sınıfından üçte biri iskorbüt hastalığına yakalanmış olup bu hastalık hakkında hava değişikliğinden başka önlem ve tedavi bulunamayacağı hekimler tarafından ifade edilmiş ve bildirilmiş ve bunun üzerine padişahın haberci vapuru ile diğer vapura sekiz yüz kadar hasta askerin bindirilerek Varna’ya gönderilmiş olduğunun ayrıntılarıyla anlatılması için ve Varna’da bulunan hasta askerleri denetlemek üzere Varna’ya uğramak ve kuvvetlenmiş, bilinci açılmış ve sefaletten kurtulmuş askerlerin gönderilmesinin saygıdeğer yüce mabeyinciye mektupla bildirilmesini övgüyle karşılamış ve sonuç yüksek askeri meclise yazı ile bildirildikten sonra nispeten daha önemsiz işlerle görevlendirilmiş olan söz edilen askerlerden adı geçen hastalığa yakalananlar ve yakalanmaya eğilimi olduğu anlaşılan erlerin o tarafta alıkonulmayarak hava değişikliği için aralıklı olarak Varna tarafına ve İstanbul’a gönderilmeleri kararına önem verildiği ve padişahın daha önce söz edilen haberci vapurunun Varna’ya götürdüğü hasta askerlerin Varna’ya ulaştırılmaları ve geri dönmelerine yazı ile bildirilen gönderileceği tarihiyle gelişyle onurlandıran ve kendilerine yazılmış olan diğer bir parça mektup da anlamında zıtlık vardı ki sözü edilen vapur Varna’dan geri dönüp te orada bulunduğu durumda ona ve bulunmadığı durumda da diğer vapura söz edilen hastalığa yakalanmış ve yakalanmaya yatkınlığı olan adı geçen askerlerin asla orada alıkonulmayıp hemen Varna tarafına yollanması ve İstanbul’da bile beş yüz ila altı yüz kadar hasta alabilecek yerler bulunabileceğinden gerekirse bu kadar hastanın İstanbul’a gönderilmesi ve burada yukarıda söz edilen hastalığa yatkınlığı görülenlerin hastalığın ortaya çıkması beklenmeden hastalık oluşmasına yatkınlık olduğu anlaşıldığı anda hemen gönderilmeleri düzenlenmekte ve Varna’da bulunan hastalardan iyileşmiş olanların vücutlarında adı geçen hastalığa yatkınlık birden bire ve tamamen ortadan kalkmayacağından hastalıkta ne gibi için Gözleve’ye bildirilmesi ve Varna’ya gönderilebilen hastaların o tarafta bulunan saygıdeğer Yarbay İslam Paşa tarafından tam olarak idare edildiğinden bunun için oraya başka bir görevli gönderilmesine gerek olmadığı bildirilmiş ve olan ve uygun görülmüş olduğundan söz edilen hastalar hakkında olduğu gibi... tarafından tam olarak gözetilmesi iyileşen

hastaların Gözleve'ye geri gönderilmesi konusuna... adı geçen paşaya kendileri düşmana seferde oldukları halde bildirilmiş ve gerekli bilgiler ışığında gereken durumda binalara ek duvarlar yapılması emredildi.

26 Ekim1855]¹⁵

Ek-1.9. ATASE Arşivi Belge3-6'nın Orijinali ve Transkripsiyonu

Gözlevede bulunan asâkir-i nusret meâsir cenâb-ı pâd-şâhîyye müstevlî olan iskorbüt illetinin esbâb-ı vâkıa-yı zahire ve müessiresini tesbât-i kıymeti hakkında mesbûk olan emr-i daire-i kerametaen müşir-i efhâmıyla bil-ımtisâl bir kere Gözleve’de akd olunan meclis-imızın mütâlaad ve müzâkerâtı olmasıyla arz ve ifâdeye cür’et olunur şöyleki;

1- Asâkir-i mezkûrenin tesis eyledikleri isede kâfi ve vâfi olmadığına ve iskorbüt ve daha buna mümasil illetlerden muhâfaza ve vikâyelerinin maksûdu elbise ile ayaklarına giydikleri çorap ve abâdan kâliçeye ve ayakkabların muhkem ve metîn vikâyetle don ve gömlek ve bunların dâhi ayrı faniladan ma’mûl kuşak ve arkalarına giydirilecek şeylerin gayet kavî olması lazım geleceğinden başka rutubet-i heva ve şitadan muhafazaları için dahi elbiselerin beher hafta dikdi-rülüb ve bunların pak-i temiz tutulmaları

2-Neferat-ı askeriye’nin sunûf-a ve hastegan-ı sairesinin dayk mahallerden ve sık yatulmasından içtinab olunacağı misüllü altlarına topraktan bir iki karış yüksek ve mahalli ikamelerden ayırtık ve seyrek yaturulub taaffünden reha olmaları zımnında günde birkaç kere oldukları mahallin pencerelerinin feth ve güşâdıyla heva aldırılması ve taaffünün def-ü izâlesi için birkaç kab derûnuna kireç kaymağı konularak o mahâlle birağılması

3-İllet-i mezkure dûçâr olan hasteganın hastahanelerde oldukları müddetçe taze lahm-ı ganem ve nan-ı hası ve ara sıra münâsib sebze ekl etdirilmesi indel etıbbâ mücerreb olub fakat işbu lahm-i ganem ile nan-ı azîz-i mezkurun dakiki evvelce tabib muayene etdikden sonra hastagena ekl itdirilmesiyle de tu’melerinin içine ekseriya sirke konulmak ve et dahi icabına göre yedirilmek lüzum geleceği

4-Bulunduğumuz mevki’in suları kuyu suyu olduğundan ve bulanık ve gayet şurbe gayri salih idüğünden be her tabura büyücek fıçı tertîbiyle içine su vaz’ olunduktan sonra derûnuna biraz sirke konularak bir on saat müddet duruldukda mezkur sirke asârıyla suyun fenalığı mahv olacağından ol suretle asâkir-i Şahâneye isti’mâl etdirilmesi

5-Birde asâkir-i Şahânenin tahammülünden ziyade istihdâm olunduğundan ve hizmetleri olmayubda çadırlarında kalanlar çokca düşünölmekde olduklarından tahammölüne göre hizmetlerinin tahfifî ve abes yere duçar-ı inkar olamamaları için çarşuya istek edenler olduğı halde yola çıkmayub ara sıra ruy-i mûsâde-i huzurdan tesirde tutulması

6-İllet-i mezkure duçar olan hasteganın emr-i tedavisi başka başka olduğına ve nicelerin varest-i kayd-ı rakam olduğı veçhile birbirlerine müşâbeheti olamayacağına mebni bunların ab-u hevası güzel mahallere gönderilmesi îzam-ı mualeceden ve burada bulundukları takdîrde bil-âhire mazbata-yı sebukdanımızda ifâde ve hikâye kılındığı üzere me'kûlât ve meşrûbâtıyla melbûsâtına begayet i'tinâ ve dikkât olunması keyfiyetinden ibâret olduğı beyânıyla terkîm ve takdîm-i mazbata-i bendlerinde cür'et kılındığı mutlak âlem-i ârâ-i dâverlerince buyuruldukda ol bâbda emr-ü fermân hazreti men leh-ül- emrindir.

Fî 29 Safer 1271

[Gözleve'de bulunan yüce padişahın yardım sever değerli askerlerine yayılan iskorbüt hastalığının belli gerçekleri ve etkilerinin gerekli tespitleri hakkında geçmişte verilmiş olan emir ile bir kere Gözleve'de kararlaştırılan meclisinde okunmuş ve defalarca konuşulmuş olmasıyla ifadelerin tekrar ortaya konulması konusunda karar verilmiştir, Şöyle ki;

1. Adı geçen askerler geriye çekildikleri halde bunun yeterli ve tam olmadığına ve iskorbüt ile buna benzer diğer hastalıklardan korunma ve esirgenmelerinin, istenilen elbise ve tören kıyafetlerinden, çorap ve yönlü kumaştan yapılmış küçük halı ve sağlamlaştırılmış ayakkabıların ve dayanıklı hale getirilmiş pantolon ve gömlek ve bunların da aynı kumaşlarından yapılmış kuşak ve sırtlarına giydirilecek şeylerin çok sağlam olması gerekeceğinden başka rutubetli hava ve kıştan korunmaları içinde elbiselerin her hafta diktirilmesi ve bunların tertemiz tutulmaları
2. Askerlerden er sınıfları ve hastalar gibilerin pek dar yerlerde ve sık yatırılmasından çekinileceğı gibi, bu yatakların topraktan bir iki karış yüksekte ve oturma yerlerinden ayrı ve seyrek yatırılıp kötü kokudan kurtulmaları için günde birkaç kere

bulundukları yerin pencerelerinin açılması ile hava aldırılması ve kötü kokunun böylece uzaklaştırılarak giderilmesi için birkaç kap içine kireç kaymağı konularak o bölgeye bırakılması

3. Adı geçen hastalığa yakalanmış olan hastaların hastanelerinde oldukları sürece taze koyun eti ve has ekmek, ara sıra uygun sebze yedirilmesi daha önce denenmiş olup, fakat koyun eti ve söz edilen unla yapılan ekmeğin önce hekim tarafından kontrol edildikten sonra hastalara yedirilmesi, yemeklerin içine genellikle sirke konulması ve gerektiği halde et yedirilmesi gerekeceği,
4. Bulduğumuz yerin suları kuyu suyu olduğundan, bulanık ve içime son derece elverişsiz olduğundan her bir tabura büyük fıçı hazırlanarak içine bolca su konulduktan sonra içine biraz sirke konularak on saat süre ile bekletildikten sonra sözü edilen sirke marifetiyle suyun kötülüğünü yok olacağından bu işlem sonrasında askerlere kullandırılması,
5. Bir de askerlerin kaldıracabileceğinden daha fazla iş verildiği ve görevi olmayıp çadırlarında kalanların daha çok düşündükleri ve dayanma gücüne göre görevlerinin seçilmesi ve boş yere hastalığa yakalandıklarını reddetmemeleri için çarşıya inenler olduğu gibi, yola çıkmayıp ara sıra izin verilerek sevindirilmeleri
6. Adı geçen hastalığa yakalanan hastaların tedavi emirleri başka başka olduğuna ve kayıtlı olanların çoğunun kurtulduğu, bu nedenle birbirlerine benzeyen yanları olamayacağından dolayı, bunların en kısa sürede havası güzel yerlere götürülmesi ve burada bulundukları takdirde bu mektubun maddelerinde anlatılan ve daha önce gelen mektuplarda anlatıldığı gibi yiyecekler, içecekler ve giyecek şeyler son derece özen ve dikkatle durulması konusunun oluştuğunun belirtilmesi ve alemi kayıtsız şartsız süsleyen Yüce Allahın emriyle ve bu durumdan dolayı hazırlanan emrin duyurulması

21 Kasım 1854]¹⁰

[illegible]

Devletlü Atûfetlü Efendim Hazretleri

Muhbir-i sürûr vapur-u humâyûn Gözleve içine Burgaz'dan zahire tahmîl itmekde idüki istihbâr olunduğu beyân-ı âlîsiyle hamulesini Gözleve'ye nakl ve ihrâc etdükden sonra serîan Batum'a irsâl-i irâde-i seniyyesini şâmil fi 12 Safer 72 tarihiyle müzeyyin olub fi 25 Safer 1272 sene tarihinde revnak efza-yi ezmel-i fahr-u mubâhasâtım olan bir kıt'a emr name-i sâmi-i sipeh-sâlârîleri müsâade-i vâlâsı karîn-i derk-i abîdanem olmuş ve diğer ariza-i ganemde arz-ı beyân kılındığı üzere iş bu emr name-i âliyi dâverîleri şeref vürûd etmezden bir iki gün evvel vapur-u mezkure haste-gân tahmîl olunarak Varna'ya i'zâm olunmuş vecîheti avdetinde fermûde-i mekârin hud-i huzûraneleri üzere Batum'a irsal ve ihrâc kılınacağı derkâr bulunmuş olmayla beyân-ı hâl siyâkının terkim-i ariza-yı ve ecsâd ol babda ve her mahalde emr-ü fermân hazreti men leh-ül- emrindir.

Fî 25 Safer 72

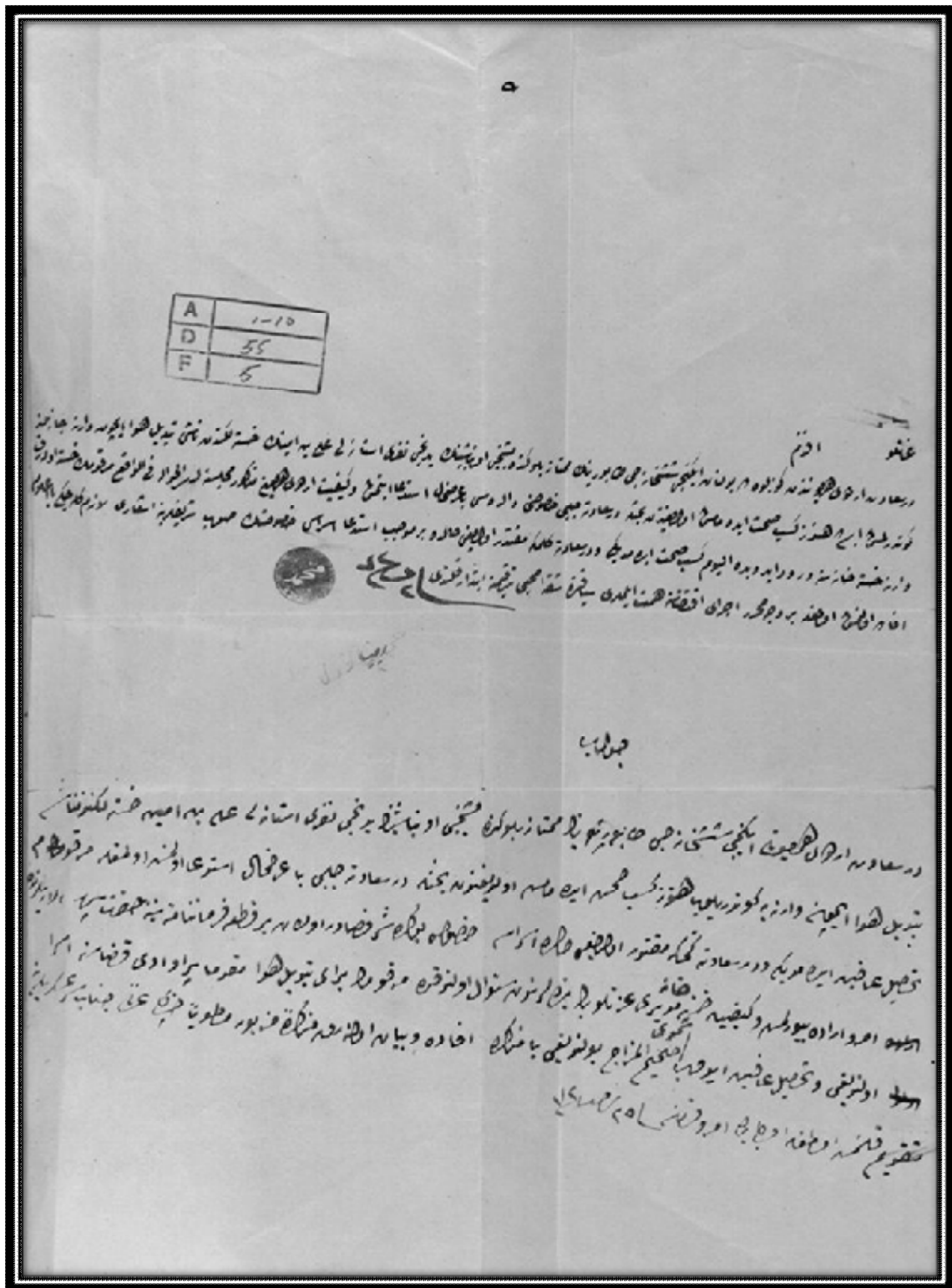
Gözleve aded-i Ahmed

[Saygıdeğer Efendim Hazretleri,

Padişahın haberci vapuru Gözleve'ye götürmek üzere tahıl yüklemekte idi ki padişahın 4 Kasım 1855 tarihindeki yükünü Gözleve'ye taşıyıp çıkardıktan sonra çabucak Batum'a gitmesi haberinin bildirildiği emri alınmış olup, sadrazamlıktan gelen bu emir alınmadan iki gün evvel 18 Kasım 1855 tarihinde yüce başkomutanın bir dizi emirleri ve izinleri alınmış olup sözü edilen vapura hastalar yüklenerek Varna'ya gönderilmiş olup alınan emre uygun olarak Batum'a gönderileceği ve yükünü boşaltacağı emri alınmış olmakla durumu anlatan bir istirhamnamenin yazılması ve bu konuda gerekli emir ve ferman, emir sahibi kimsenindir.

6 Kasım 1855 Ahmed, Gözleve adedi]¹⁶

Ek-1.11. ATASE Arşivi Belge 5'in Orijinali ve Transkripsiyonu

İzzetlü Efendim

Der-saâdet ordû-yi hümayûndan Gözlevede bulunan ikinci şeş-hâneci taburunun mümtâz bölüğünde beşinci onbaşının yedinci neferi âsitâneli Ali Bin Emîn'in hasteliğinden nâşî tebdîl-i heva için Varna cânibine gönderilmiş isede henüz kesb-i sıhhat edememiş olduğundan bahisle Der-saâdete celbi hususunu vâlidesi bâ-arz-u hâl istidâ etmiş ve keyfiyet-i ordû-yi hümayûnun mezkûr meclisine lede-l- havâle fi-l- vâki' merkûmun haste olarak Varna haste-hanesine vürûd edübde el-yevm kesb-i sıhhat idemediği ve Der-saâdete gelmeye muktedir olamayacağı halde ber-mûcibi istidâ isrâ'sı hususunun savb-ı şeriflerine iş'arı lazım geleceği ba-i'lâm ifade olunmuş olmağla ber-vech-i muharrer icrâ-yi iktizâ'sına himmet eylemeleri siyâkından şıkka-yı muhibbî terkîmine ibtidâr kılındı.

Fî 2 Safer 1272

Muhammed

Cevab

Der-saâdet ordû-yi hümayûnu ikinci şeş-hâneci taburunun pek mümtâz bölüğünde beşinci onbaşının yedinci neferi âsitâneli i Ali Bin Emîn'in hasteliğinden nâşî tebdîl-i heva için Varna'ya gönderülüb henüz kesb-i sıhhat idememiş olduğundan bahisle Der-saâdete celbi bâ-arz-u hâl istidâ olunmuş olmağla merkûm tahsîl-i âfiyet idemediği ve Der-saâdete gitmeye muktedir olamadığı halde isrâ'sı hususu bu kerre şeref-sâdır evvel olan her bir kıt'a fermân- nâme-i seniyye-i Hazret-i sipeh-sâlârîlerinden emr-i irâde buyurulmuş ve keyfiyyet haste-hane müdiri izzetlü bey bendelerinden sual olundukda merkumun bir ay tebdil-i heva mukaddemâ Peravadi kazasına isrâ' olunduğu ve tahsîl-i âfiyet edüb şimdi sahîh-ül-mizâc bulunduğu bâ-ifâde ve beyân olunarak müzâkere-i mezbûr matviyyen hazret-i izzetlü. cenâb-ı

Seraskeriyelerine takdîm kılınmış olmağla ol babda emr-ü fermân

Fî 25 Safer 1272

[Kıymetli Efendim,

Padişah ordusundan Gözleve’de bulunan ikinci topcu taburunun seçkin bölüğünde beşinci onbaşının yedinci askeri İstanbullu Ali bin Emîn’in hastalığından dolayı hava değişikliği-istirahat için Varna tarafına gönderilmiş isede henüz iyileşememiş olduğu konusunun İstanbul’a bildirilmesi konusunu annesi dilekçe ile bildirmiş ve durum ordunun sözü geçen meclisine bildirilerek (havale edilerek)sözü geçen kişinin gerçekten Varna hastanesine gelerek henüz iyileşemediği ve İstanbul’a gelmeye gücünün yetmeyeceği için gönderilen dilekçe gereği yüksek makama bildirilmesinin lazım olduğunun yazılı olarak bildirilmesiyle ilgili olarak gereken çalışmanın yapılması ve durumu annesine bildiren bir mektup yazılmasına karar verildi.

14 Ekim 1855

Muhammed

Cevap

Padişah ordusundan Gözleve’de bulunan ikinci topcu taburunun çok seçkin bölümünde beşinci onbaşının yedinci askeri İstanbullu Ali bin Emîn’in hastalığından dolayı hava değişikliği-istirahat için Varna’ya gönderilip henüz iyileşememiş olduğu konusunun İstanbul’a dilekçe ile bildirmiş olmakla birlikte adı geçen kişinin iyileşemediği ve İstanbul’a gitmeye gücünün yetemeyecek olduğu halde konusu bu defa Yüce baş komutan tarafından gönderilen bir dizi emirle birlikte alınmış ve durum hastane müdürü ve diğer görevlilere sorularak adı geçen kişinin bir ay hava değişimi için önce Peravadi kazasına gönderildiği ve şimdi gayet iyi olduğu bildirilerek adı geçen kişiye durumun anlatıldığı bir yazı zarflanarak emir gereği başkomutana sunulmuştur

6 Kasım 1855] ²⁰

Ek -2. Kırım Savaşı'na Ait Görsel Materyal

Ek-2. 1. Sultan Abdülmecid ve Savaşta Görev Alan Osmanlı Komutanları

Sultan Abdülmecid

Donanma Komutanı Kayserili Ahmed Paşa

Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa/ Abdullah Biraderler

Müşavir Paşa

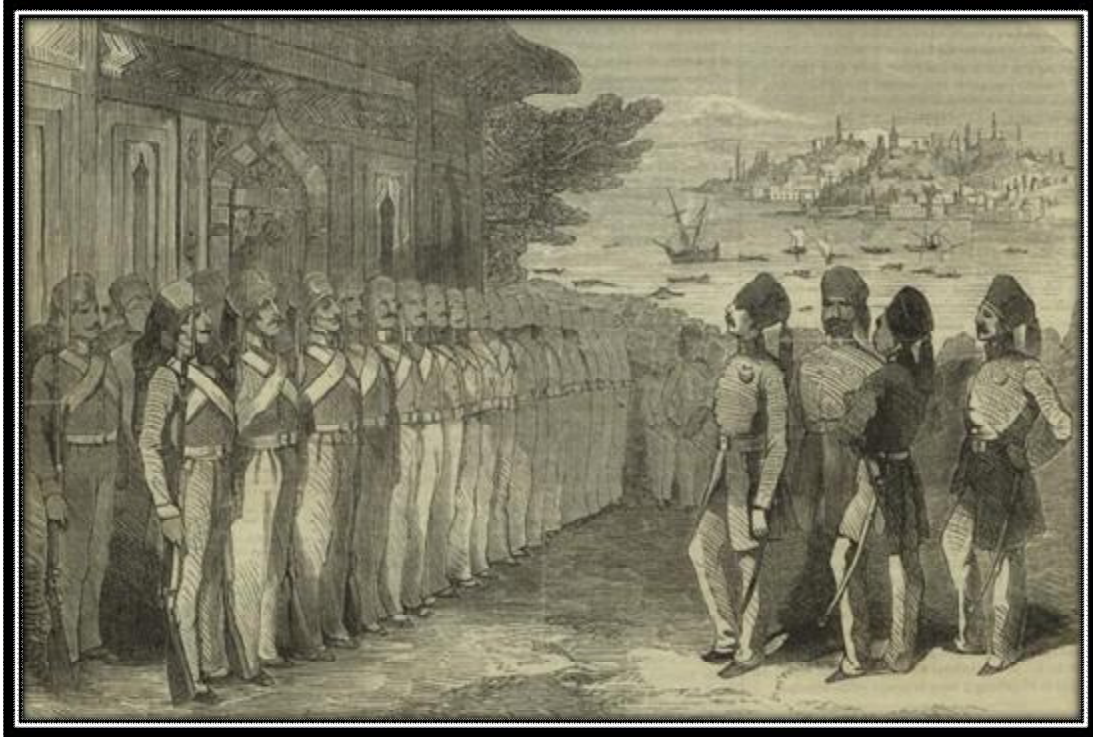
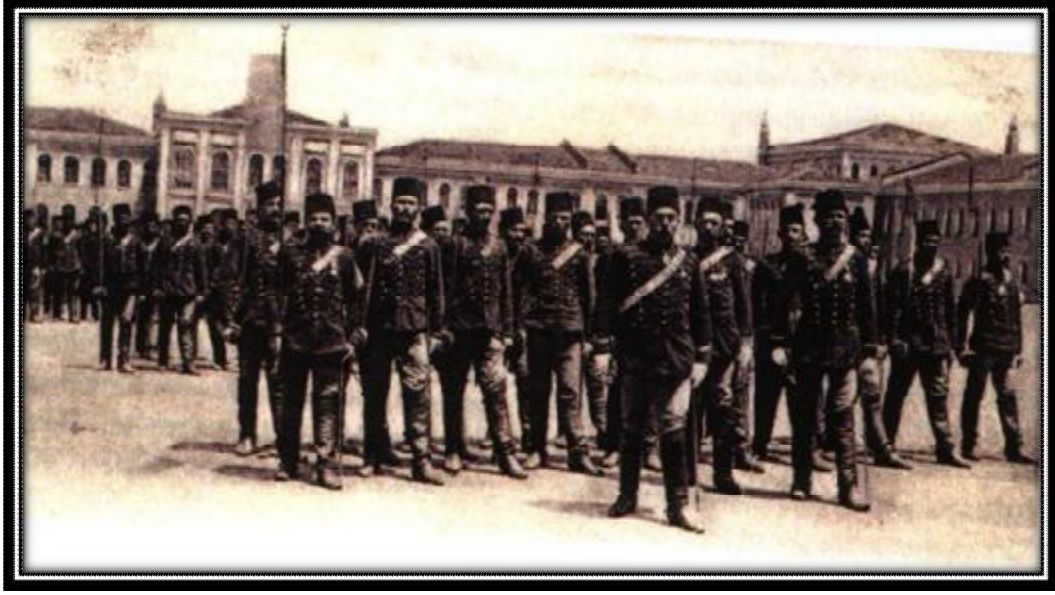

Ömer Paşa/Roger Fenton

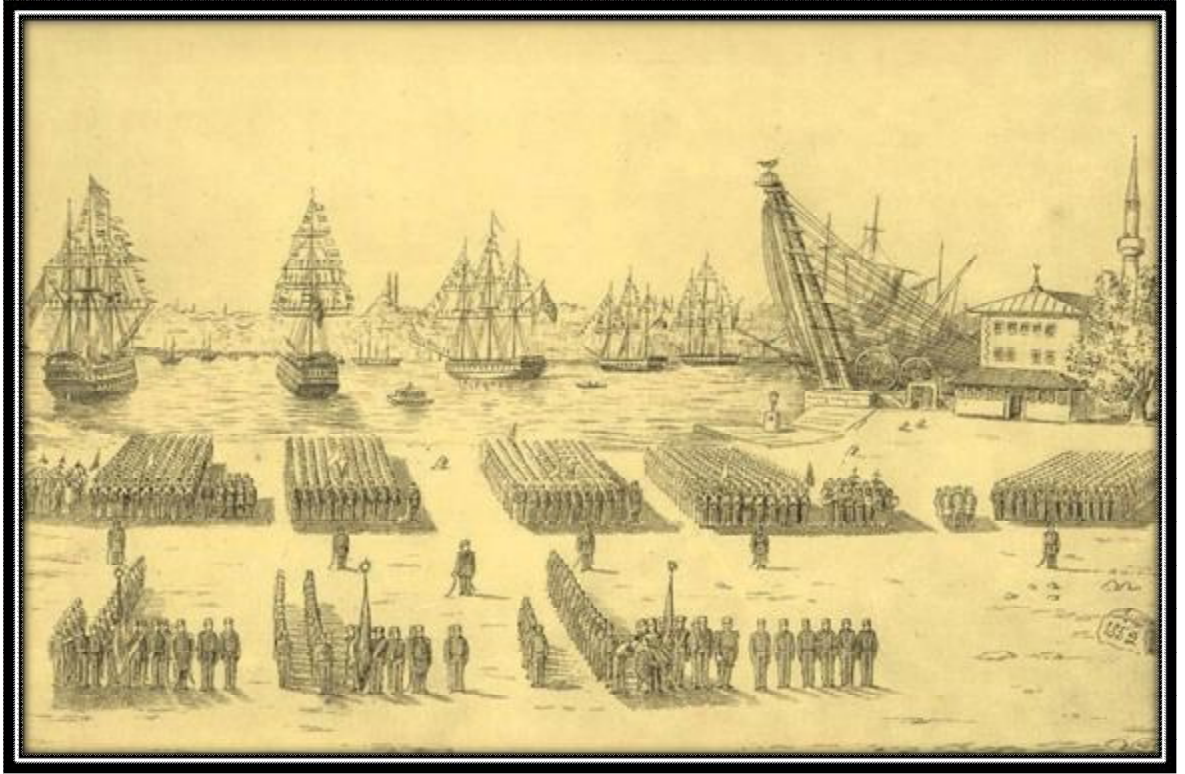
Ömer Paşa ve Müttefik komutanları/Roger Fenton

Ek- 2.2. Osmanlı Birlikleri

Kırım Savaşı'nda Başibozuk Osmanlılar / Carol Popp de Szathmari

Kırım Savaşı öncesi Osmanlı ordusunda seferberlik hazırlıkları

Ek-2.3. Kraliçe Victoria ve İngiliz Orduları Kumandanı Lord Raglan

Kraliçe Victoria²⁸¹

Lord Raglan/Roger Fenton

Ek-2.4. Savaşta Rus Çarları ve Komutanları

Çar Alexandr II. Nikolaeviç

Çar II. Aleksandr

Prens Mikhail Dimitriyevich Gorchakov

Prens Mençikof

Ek-2.5. Fransa Kralı ve Başkomutanı

III.Napoléon

Pelissier

Ek-2.6. Dönemin Kırım Haritası ve Muharebe Bölgeleri

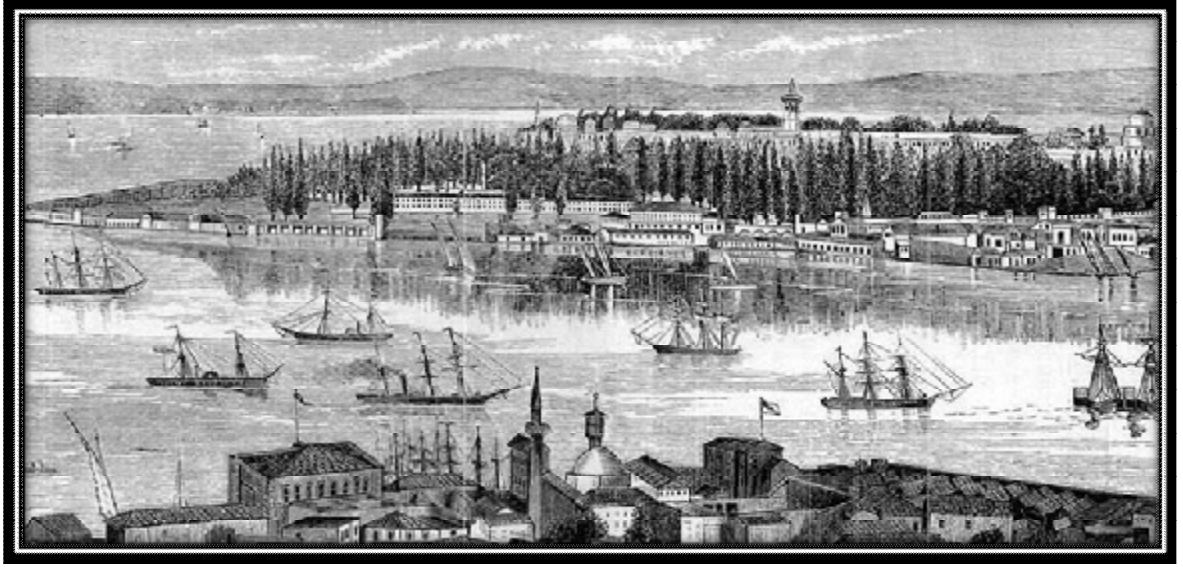

Kırım Yarımadası

Ek-2.7. Kırım Savaşı Dönemine Ait İstanbul Görüntüleri

İstanbul/Jean Brindesi

Dönemin İstanbul'undan görünüm

Dönemin İstanbul'undan görünüm

İstanbul Boğazı'nda müttefik gemileri

Savaş döneminde Galata

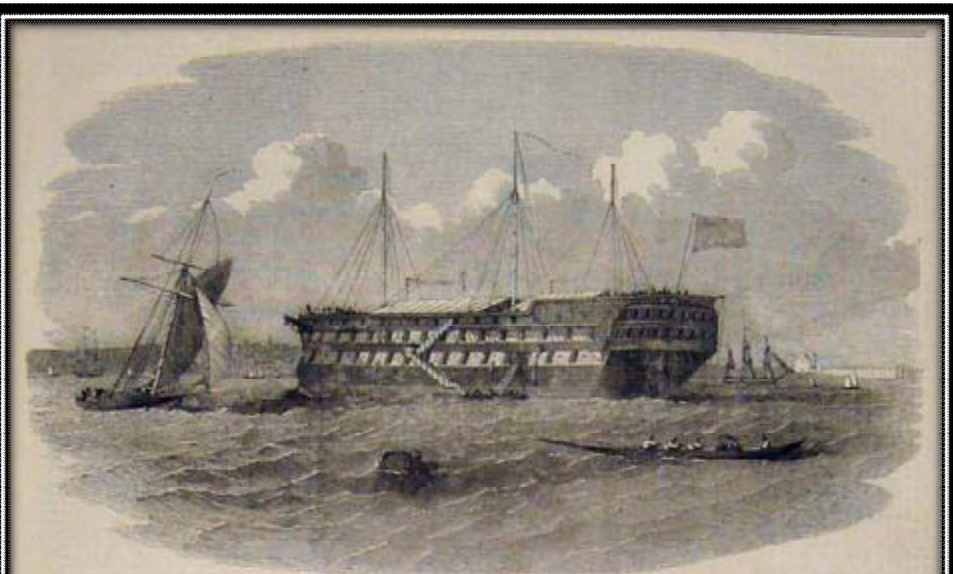

Boğazda müttefik gemileri

Büyükdere önlerinde İngiliz Donanması/Amadeo Preziosi

HOSPITAL SHIP NEAR THE BARRAGE, AT CONSTANTINOPLE.

HOSPITAL SHIP AT CONSTANTINOPLE.

Two vessels are already under the way of the English and French who were wounded at the battle of the Alma have been taken to the hospital ship. The English have a spacious and comfortable hospital ship near Calliopolis, beyond the Russian Barracks. At that place they were a full day before we arrived, when they were placed in an old Turkish bath, transformed into an hospital, and secured for the purpose near the Barracks.

The accompanying British representative vessel, viz. a large two-masted schooner, had been lying in wait in the dock-yard of Kasim Pasha. The Russian Barracks are seen on the right, and Russian Prison

on the left. The two north-bound to Brest, and a French ship, viz. a gliding generally into the Barracks, under the ship, has been ordered to receive the following vessels. There is no small Turkish craft, or Turkish lady with work, sailing swiftly through the water, but about with nothing else in the harbor. These vessels should have a very great addition to the many gunboats, which stand in an Oriental row.

There will be no use the harbor of some Turkish gunboats taking a view up the Bosphorus, to avoid the ship at Kasim Pasha, or some other gliding ship. It is a pity, the day in which the Turkish women, with their children, are still on the shores of the Bosphorus at the British Barracks, in great, old buildings, and held as the government is, with the accompanying prison too.

Letters have been received from the Staff, the principal medical officer in the Crimea, stating that the risk and wounded at Brest are going on well satisfactorily; that every man is provided with all that is necessary for his comfort and accommodation; and that, although 2000 beds are occupied, there are 1000 more in readiness to receive and wounded that may come from the Crimea. A letter from the medical officer in charge of the 2nd Division, dated (15th 11), dated before the arrival, states:—"There has been no case of cholera in the 2nd Division for the last eight days, and no death from the cause."

A letter from the Chief of the 1st Division, dated (15th 11), states:—"The cholera has been seen in the Crimea, but no case of cholera in the 1st Division for the last eight days, and no death from the cause." I have not heard of a case of cholera during the last ten or eleven days; but we have many in hospital with cholera, jaundice, dysentery, fever, and diarrhoea."

In the lower Gut are beautiful specimens, but great for some skin, and without imagination. There are attractions in the road but he is gone from them. There would be beauty as of small children, but still might be

By far the most interesting gap is that access to the fragments of the accompanying sketch. It is a two-page one of which contains the character

and they are connected together in the middle by the common axis of the cylinder. We give below the dimensions of this gun, which is one of the largest, as they vary from 1 ft. 14 in. to 8 ft. 10 in. in the diameter of their bore, and from 10

may, we kept, in this forest a: Kuchaberry. The other grasses are all dead in one place, and two of them bear marks of having been struck by our station the moment we first arrived at -- length of the grass: 17 1/2, 12 in a part remaining

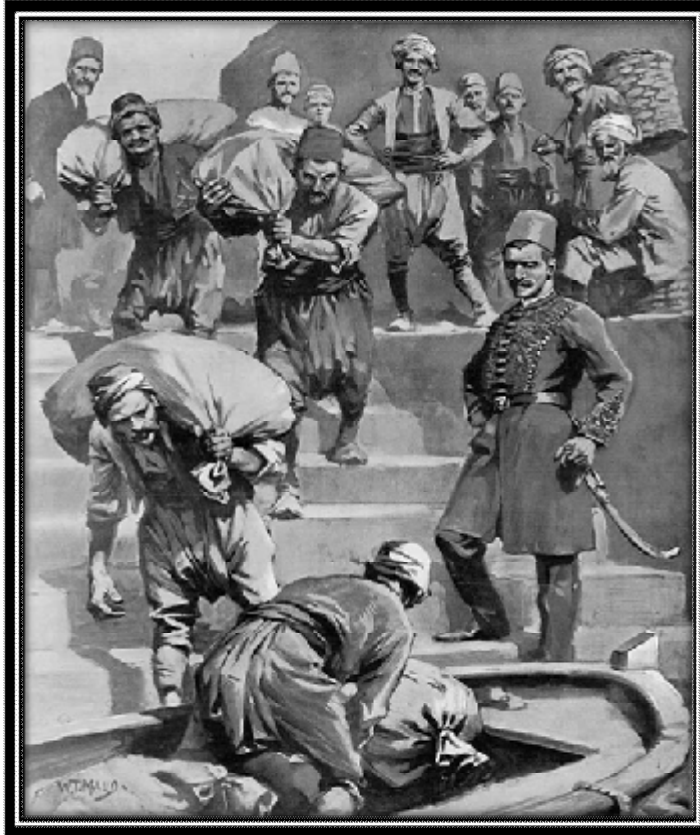
The diameter, $2R$, $2r$ is length of chamber, $2L$, $2l$ is diameter of bore, $2B$, $2b$ is diameter of chamber, $2H$ is distance of metal in the chamber, $2r_1$, $2r_2$, thickness of metal in the inner part, $2r_3$, length of springs, $2r_4$, $2r_5$.

Height of earings: 2.5, 4 in.; length of stile: 40, 60 in.; height of stile: 1.5, 3 in.; diameter of mouth hole: 2 in.; circumference of disk: 4 in. 2 in. girths, 40/60, near 70/70.

Roger Fenton

Galata'da İngiliz postası taşınırken

Ek-2.9. Savaştan Görüntüler

İngiliz gemisi

Tarabya'da İngiliz Gemileri/Henri Durand

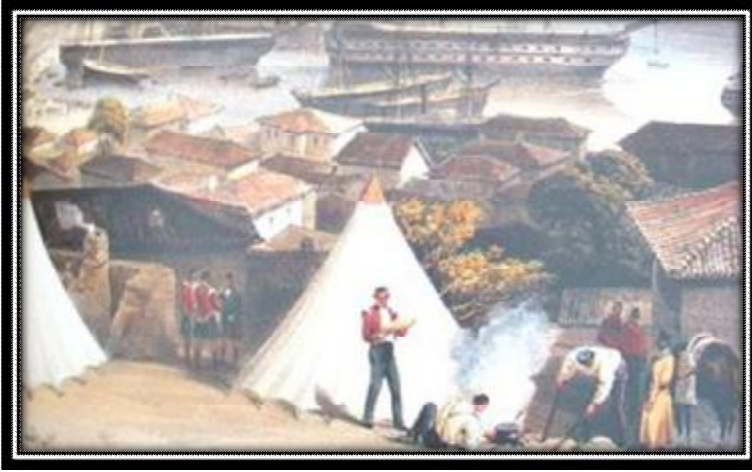
Müttefik birlikleri

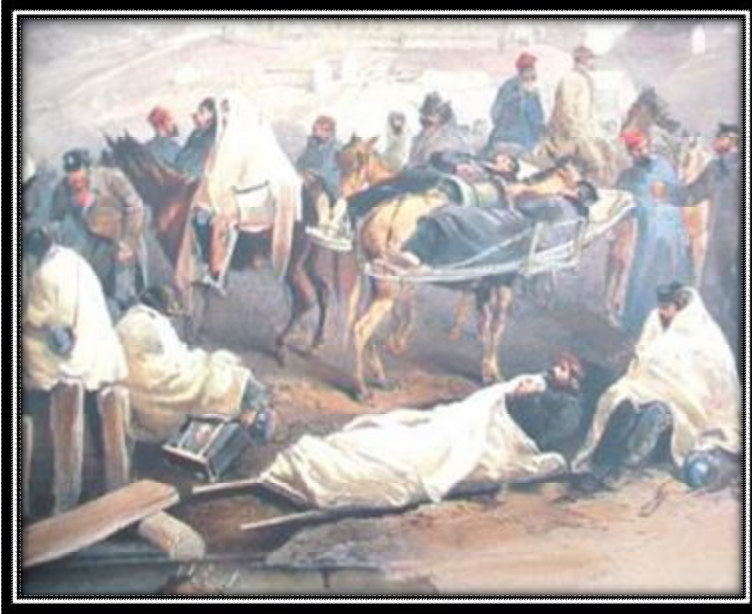
Üsküdar'a çıkan İngilizler/William Simpson

Üsküdar'da konaklayan İngiliz birlikleri/Amadeo Preziosi

Balaklava Limanı / William Simpson

Balaklava Limanı'nda bekleyen askerler/ William Simpson

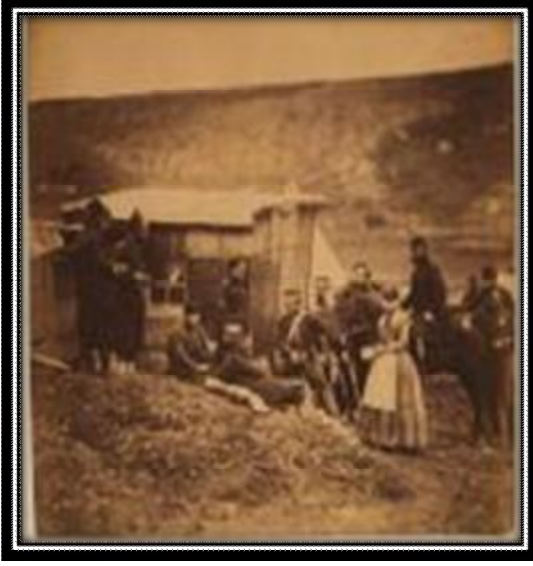
Askerlere gönderilen malzemeler taşınırken/William Simpson

Osmanlı siperleri

Müttefik birliklerinden görüntüler

İngiliz Birlikliği

Rus esirleri İstanbul'a getirilirken/ Amadeo Preziosi

Müttefik Subaylar/Roger Fenton

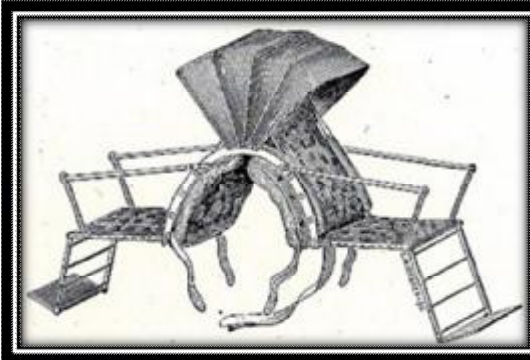
Sivastopol Muharebesi

Sivastopol muharebesi

Balaklava Limanı'nda müttefik donanmaları

Fransız kakulesi

Balaklava'da hastane barakaları/Roger Fenton

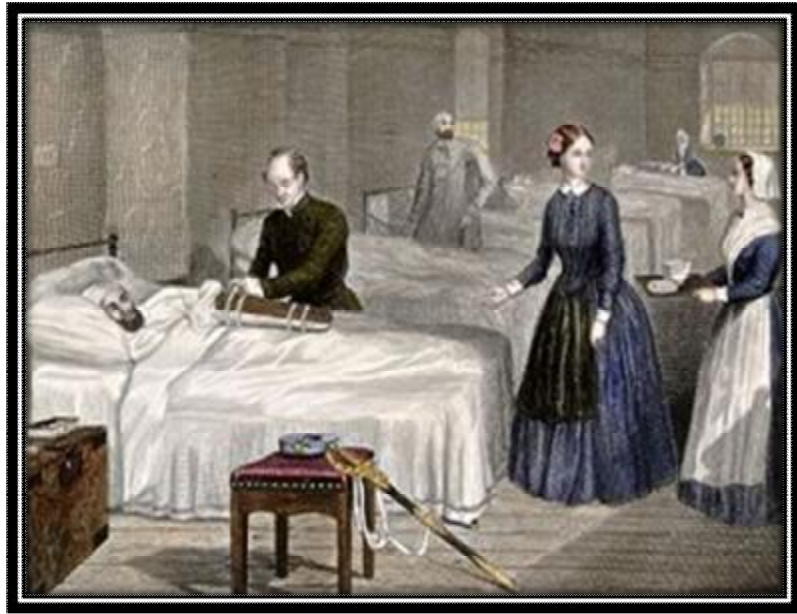
Ek-3. Florence Nightingale

Florence Nightingale Selimiye'de / William Simpson

Florence Nightingale

Florence Nightingale Selimiye’de/ Karl Lanzaedelli

Selimi Kışlası’na getirilmiş yaralılar¹⁵³

Lambalı Kadın figürü

Nightingale hastalarla ilgilenirken

Selimiye koridorları

Nightingale Balaklava'da

Nightingale hastayla konuşurken

Nightingale öğrencileri ile²⁶⁸

Nightingale Hemşireleri

Nightingale son yolculuğuna uğurlanırken

Ek-3.1. Constance Padwick Tarafından Yazılmış Olan “Florence Nightingale Hastabakıcılık Melekesi” İsimli Florence Nightingale Biyografisinde Yer Alan Çizimler

Nightingale yazı yazarken

Lambalı Kadın heykeli

Nightingale hastalandığında askerler tarafından taşınırken

Nightingale Sidney Herbert'le konuşurken

Ek-3.2.Florence Nightingale ve Birinci Ordu Müzesi

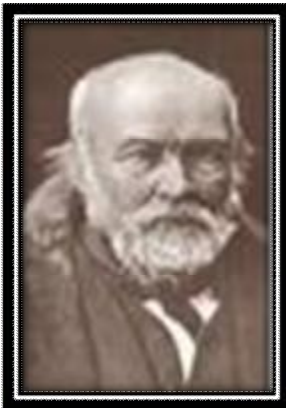
Ek- 4. Mary Seacole ve RusMerhametli Kız Kardeşler

Mary Seacole

Rus Merhametli Kız Kardeşler

Rus Cerrah Pirogov

Ek-5. Kırım Savaşı Nedeniyle Verilen Ödül, Anı Madalyaları ve Objeleri

Adülmecid'e nişan verilirken

Adülmecid'e verilen nişan

Adülmecid'e verilen nişanlar

Kırım Savaşı anısına yaptırılan madalyalar

Kırım Savaşı anısına yaptırılan madalyalar

Kırım Savaşı anısına yaptırılan madalyalar

Kırım Savaşı anı objeleri

Kırım Savaşı anı objeleri

Kırım Savaşı anı objesi

Nightingale'e verilen ödülleri

Ek-6. Savaşta Ölenler İçin Düzenlenen İngiliz Mezarlıklarından Görüntüler

Haydarpaşa / Amadeo Preziosi

Haydarpaşa/ William Simpson

Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı, Günümüzden bir görüntü

Kırım Savaşı'nda ölenlerin anısına Kraliçe Victoria tarafından yaptırılan İngiliz Anıtı, Haydarpaşa

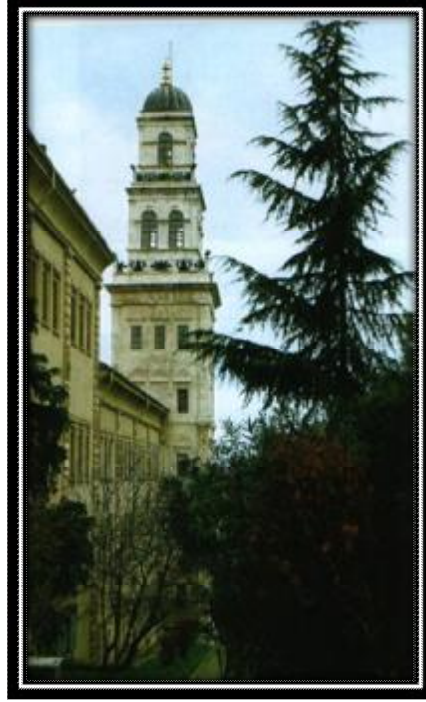
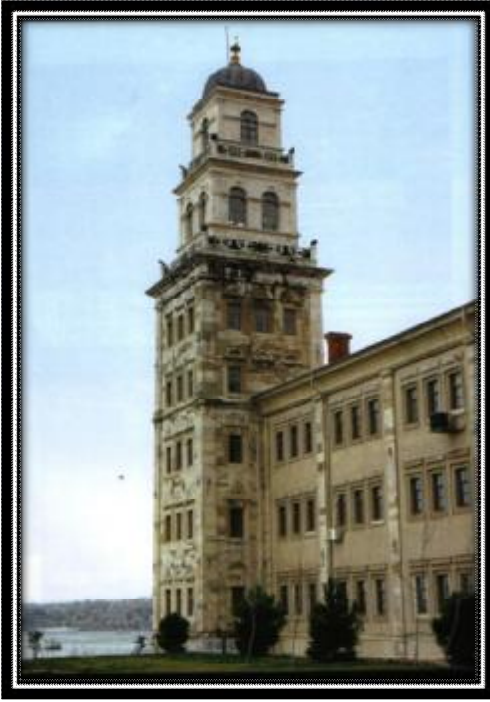

Sivastopol İngiliz Subayları Mezarlığı/ James Robertson

Ek-7. Savaş Sırasında ve Günümüzde Selimiye Kışlası,

Savaş döneminde Selimiye Kışlası

Selimiye kuleleri

Selimiye Kışlası'ndan görünümler

Kışladan bir görüntü

XIX. yüzyılda Selimiye Kışlası

XXI. yüzyılda Selimiye Kışlası

7. ÖZGEÇMİŞ

1968 Sivas doğumlu olan Serap Torun, ilkokul ve ortaokul eğitimini bu kentte aldı. Lise öğrenimini Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Sağlık Meslek Lisesi'nde 1986'da tamamlayıp aynı yıl Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Eğitim Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nde Üroloji Kliniği hemşireliğine başladı. Aynı zamanda yüksek öğrenimine devam etti ve 1990 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu'ndan mezun oldu.

Çalıştığı hastanede Eylül 1990-Aralık 1992 tarihleri arasında süpervisörlük görevini üstlendi. Ocak 1993'de Tokat Sağlık Meslek Lisesi'ne meslek dersleri öğretmeni olarak atandı. Eylül 1993'te aynı okulda müdür yardımcısı oldu. Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu kuruluş çalışmalarında görevlendirildi ve aynı kurumda iki dönem öğretim görevlisi olarak çalıştı. Aynı zamanda Açık Öğretim Fakültesi Ön Lisans Tamamlama Programında Tokat ili sorumlusu olarak görevlendirildi.

Haziran 1995'te Adana Sağlık Meslek Lisesi'ne atandı. 1996 yılında Çukurova Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Ebelik Bölümü'nde Ebelik Esasları dersinde görevlendirildi. 1997'de Çukurova Üniversitesi Adana Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik Bölümü'nde görevlendirildi. Halen aynı kurumda öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Haziran 2003'te Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans derecesi aldı ve aynı yıl Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. Hemşirelik, tıp etiği ve tıp tarihi alanlarında pek çok kursa ve kongreye de katıldı.

Serap Torun evli ve bir çocuk annesidir.